

1/2021

21

Annales historici Presovienses

ANNALES HISTORICI PRESOVIANSES

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES č. 1/2021, roč. 21

Inštitút histórie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
Ul. 17. novembra 1
080 78 Prešov

ahp@unipo.sk

<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/veda/AHP>

Redakčný kruh:

Patrik Derfiňák (Prešov)
Lubica Harbuľová (Prešov)
Roman Holec (Bratislava)
Peter Kónya (Prešov)
Albert Kotowski (Bonn)
Eva Kowalská (Bratislava)
Rastislav Kožiak (Banská Bystrica)
Igor Lichtej (Užhorod)
Marie Marečková (Brno)
Slavomír Michálek (Bratislava)
Klára Papp (Debrecen)
László Pószán (Debrecen)
Karl W. Schwarz (Wien)
Wacław Wierzbieniec (Rzeszów)

Redakčná rada:

Jozef Baďurík, Milan Belej, Miloslava Bodnárová, Miroslav Daniš, Patrik Derfiňák (predseda), Marcela Domenová, Lubica Harbuľová, Martin Javor, Nadežda Jurčišinová, Peter Kónya, Peter Šturák, Peter Švorc, Marián Vizdal

Redakcia:

Patrik Derfiňák, zodpovedný redaktor, Lucia Šteflová, Mária Kaletová

Za obsah príspevkov a jazykovú úpravu zodpovedajú jednotliví autori.

©Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2021.

ISSN 1336-7528

Evidenčné číslo MK SR: EV 4274/11

OBSAH

ŠTÚDIE	5
Peter Kónya: Účasť (niektorých) zemplínskych a užských mestečiek v revolúcii 1848/49.....	7
Peter Kovaľ: Mestská (Krajinská) verejná nemocnica v Bardejove v 20. a 30. rokoch 20. storočia (Príspevok k dejinám zdravotníctva v meste Bardejov v medzivojnovom období).....	20
Patrik Derfiňák: K obnove chrámu sv. Mikuláša v Prešove počas dvadsiatych rokov 20. storočia.....	36
Ján Džujko: Vznik Slovenskej slobody v roku 1938 a jej pohľad na židovskú minoritu na Slovensku	77
Kornélia Toma: Das Erbe von Comenius' Muttersprachen-Erziehungsprogramm.....	89
MATERIÁLY	101
Dagmar Kašprišinová: Židia v Pečovskej Novej Vsi v 18. storočí	103
KRONIKA, RECENZIE, GLOSY	111

CONTENS

ARTICLES	5
<i>Peter Kónya:</i> Participation of (some) Zemplín and Úžok towns in the 1848/49 revolution.....	7
<i>Peter Koval:</i> : City public hospital of Bardejov in 2rd and 3rd decade of 20th Century (Article on the history of healthcare in town of Bardejov in the Miterwar period).....	20
<i>Patrik Derfiňák:</i> About restoring the church of St. Mikuláš in Prešov during the 1920s	36
<i>Ján Džujko:</i> The Origin of The Slovenská Sloboda Daily in 1938 and its View on the Jewish Minority in Slovakia	77
<i>Kornélia Toma:</i> Comenius' message - mother tongue in the educational process.....	89
ARTICLES	101
<i>Dagmar Kašprišinová:</i> Jews in Pečovská Nová Ves in the 18th century.....	103
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS	111

ŠTÚDIE
ARTICLES

ÚČASŤ (NIEKTORÝCH) ZEMPLÍNSKYCH A UŽSKÝCH MESTEČIEK V REVOLÚCII 1848/49¹

Peter KÓNYA

KÓNYA, Peter. Participation of (some) Zemplín and Úžok towns in the 1848/49 revolution In. *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2021, vol 21, no. 1, p. 7 – 19.

The revolution in Hungary in 1848 and the subsequent war of liberation are among the most significant events in its history. Its course and results significantly affected life in all the capitals, towns and cities of Hungary. The author of the article follows how the inhabitants of the towns in the north-eastern capitals of Hungary, specifically in the Zemplín and Úžok capitals, took part in it. On the example of cities such as Sobrance, Veľké Kapušany, Kráľovský Chlmec or Humenné, it shows, for example, the process of the creation of national garrisons and their involvement in revolutionary events. However, their activity was also important in maintaining public order in difficult times. The majority of the inhabitants of the landowning towns and towns in the Zemplín and Úžok capitals, regardless of nationality or denomination, welcomed the revolutionary changes and agreed with the program of the first independent Hungarian government. Many townspeople joined the National Guard and a few months into the ranks of the militia units (Honvéd) and took part in the fighting of the Liberation War.
Key words: history, revolution, 19th century, Zemplín, Úžok.

Revolúcia v Uhorsku roku 1848 a následná oslobodzovacia vojna patria medzi najvýznamnejšie udalosti v jeho dejinách. Popri ďalšom smerovaní a usporiadaní krajiny riešila celý rad iných, dôležitých problémov. Odstránila feudálny stavovský systém, nastolila rovnosť občanov pred zákonom a zaviedla základné občianske práva a slobody. Spolu so zrušením poddanstva a rozdelením zemepanskej pôdy vytvorila podmienky pre udomácnenie kapitalizmu a postupný vznik občianskej spoločnosti. Revolúcia a jej výsledky výrazne ovplyvnili život vo všetkých stolicích, mestách i mestečkách Uhorska. Do udalostí revolúcie a oslobodzovacej vojny sa zapojili milióny obyvateľov krajiny bez rozdielu spoločenskej príslušnosti, náboženstva či národnosti, vrátane dedín a mestečiek v severovýchodných stolicích, medzi nimi v Zemplínskej a Užskej.

¹ Príspevok vznikol ako súčasť výstupov grantového projektu VEGA č. 1/0477/20 Pramene k dejinám cirkví v rannom novoveku.

Revolučné udalosti v Uhorsku sa začali vystúpením radikálnych síl v Pešti 15. marca 1848. Vzápätí bola ustanovená prvá samostatná uhorská vláda a krajinský snem, zasadajúci v Prešporku prijal tzv. aprílové zákony, ktoré zrušili poddanstvo a nastolili základné občianske slobody. Neriešiteľné rozpory medzi domácou liberálnou vládou a viedenským panovníckym dvorom ukončili ďalší pokojný vývin udalostí a viedli k dlhotrvajúcej vojne. Nedostatočné riešenie národnostných problémov novou uhorskou vládou spôsobilo, že na stranu cisárskej moci sa vtedy postavili politickí predstavitelia väčšiny nemaďarských národov. Ich príslušníci, Slováci, Nemci, Rusíni, Rumuni či Srbi, bojovali však aj na strane revolučnej vlády v Pešti.

Podľa ustanovení aprílových zákonov mali po zrušení poddanstva dostať všetci tzv. urbárski poddaní, teda sedliaci, pôdu, ktorú dovtedy užívali, do vlastníctva. Stali sa z nich tak slobodní súkromní roľníci. V mnohých oblastiach krajiny, najmä v okrajových stoliciach, komplikovala však situáciu skutočnosť, že veľkú časť vidieckeho obyvateľstva tvorili želiari, podželiari, nádenníci a sluhovia na veľkostatkoch, ktorí aj v nových podmienkach ostali závislí od svojej predchádzajúcej vrchnosti a nemali nárok na pridelenie pôdy. Z ich hľadiska boli tak výdobytky revolúcie nedostatočné a v ich záujme bolo preto jej ďalšie prehĺbenie.

Bezprostredne po revolúcii a vydaní aprílových zákonov sa v krajine šírili často protichodné správy o udalostiach v hlavnom meste. Na mnohých miestach došlo k menším nepokojom, ktoré niekde vyústili do protižidovských vystúpení či pogromov. Nová vláda vysvetľovala obyvateľom miest i vidieckemu ľudu nové zákony, prostredníctvom ich prekladu do všetkých používaných jazykov v krajine. V severných okresoch Zemplínskej stolice slúžni rozširovali zjednodušené znenie marcových zákonov v slovakizovanej češtine.

Zároveň sa musela snažiť takisto o udržanie poriadku a zachovanie verejnej bezpečnosti. Na ochranu majetku obyvateľov pred nepokojmi chcela najprv využiť vojsko, toho však bolo v krajine málo. V celej Zemplínskej stolici sa na jar 1848 zdržiavali iba dve stotiny jazdy, dislokované v Trebišove, Michalovciach, Pozdišovciach, Tarcali, Bodrogkeresztúre a Somotore. Ich rozdelenie do všetkých okresov bolo preto nemysliteľné. Keďže taká istá situácia bola vtedy aj v iných stoliciach, rozhodla vláda, v zmysle naplnenia nových občianskych slobôd, o organizovaní jednotiek národnej gardy, zložených z bezúhonných občanov.² Tieto oddiely národnej gardy, na vidieku ľudovej

² MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajaujhely. IV. A. 1004. Zemplén vármegye első alispánjának iratai 1813-1849. 4. cs. 1837-1848/49. doc. 415: Vládne nariadenia prednese-

domobrany mali zväčša občiansky odev a výzbroj z armádnych skladov. Za službu dostávali ich menej majetní príslušníci peniaze.³

K zakladaniu takýchto jednotiek pristúpila Zemplínska stolica už v apríli 1848. Vtedy boli zorganizované oddiely národnej gardy v Sátoraljaújhelyi, Sárospataku, Sečovciach a na iných miestach. Pravdepodobne v tom čase vznikla aj národná garda v Michalovciach, bližšie správy o nej sa však nezachovali. Vzhľadom na podobné okolnosti v iných zemplínskych mestečkách, možno predpokladať, že značnú časť jej príslušníkov tvorili miestni židia.

Jedným z najdôležitejších výdobytkov revolúcie bolo uzákonenie občianskych práv a slobôd, vrátane zastupiteľského práva dovtedy neprivilégovaných vrstiev, obyvateľov vrchnostenských mestečiek a poddaných z vidieka. V zmysle zákona č. 7 z r. 1848 sa v júni konali v Zemplínskej stolici voľby do stoličných výborov, v ktorých mali byť zastúpení aj mešťania vrchnostenských mestečiek a sedliaci, ešte donedávna poddaní. Z ôsmich volebných okresov v stolici mal jeden sídlo v Michalovciach. Títo volení zástupcovia ľudu sa potom zúčastňovali stoličných zhromaždení. O tom, že realizácia zastupiteľského práva sa neobišla bez ťažkostí, svedčí smernica podžupana, dovoľujúca použiť ako prostriedok na utíšenie rozhádaných delegátov jednotky národnej gardy.⁴

V jeseni 1848 boli v celej stolici opäť organizované oddiely národnej gardy, resp. domobrany, potom ako sa v októbri začala približovať k hraniciam stolice rakúska armáda z Haliče. Najbližšie postupovali jednotky majora Frenensteina, zdržiavajúce sa vtedy už v okolí Mukačeva. V tejto situácii, keď vláda nemala k dispozícii dostatočne silné jednotky pravidelnej armády, obrátila sa na stolicu s výzvou opäť zorganizovať oddiely národnej gardy alebo domobrany vo všetkých obciach. Tie mali byť v nasledujúcich dňoch využité na zastavenie prípadného ďalšieho postupu nepriateľa. Táto výzva sa vo väčšine miest a obcí stretla s kladným ohlasom a sedliaci, pod vedením slúžnych a farárov, sa vo veľkom počte zhromažďovali na určených miestach. Samozrejme, najpočetnejšie oddiely boli zostavené v mestečkách. Vojenská hodnota týchto nevycvičených jednotiek bola však veľmi nízka a možný výsledok konfrontácie s rakúskym vojskom musel byť viac ako pochybný.

né na menšom stoličnom zhromaždení 20. apríla 1848.

³ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. A. 1004.: Vyhláška Dočasnej ministerskej komisie v Pešti z 8. apríla 1848 o vytváraní oddielov národnej gardy.

⁴ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. A. 1004. 4. cs. 1837-1848/49. doc. 985: Zápisnica zo stoličného zhromaždenia z 3. júla 1848.

Vzhľadom na to, že Michalovce ležali priamo na hraniciach s Užskou stolicou a rovno na ceste do Mukačeva, očakával sa útok rakúskej armády práve v tomto okrese. V mestečku bola vtedy síce vytvorená jednotka národnej gardy v sile 288 mužov⁵ a okrem nich sa tam sústredilo ďalších 182 príslušníkov domobrany z piatich okolitých obcí (Topoľany, Petrovce, Staré, Oreské a Zbudza), na zastavenie postupu nepriateľa by to však nebolo stačilo. Preto vedenie stolice rozhodlo posilniť 470-člennú jednotku gardy a domobrany v Michalovciach gardistami z Trebišova. V Trebišove sa na výzvu stolice zhromaždilo 22. októbra 1848 170 členov gardy, ktorí mali byť na druhý deň na rozkaz podžupana a vládneho komisára Alexandra Kazinczyho posilnení o domobranu z Nižného Žipova a Michalian a odvelení do Michaloviec.⁶ Vrchný slúžny Trebišovského okresu Ján Dobox žiadal pritom aspoň tým chudobnejším zaplatiť sumu na pokrytie výdavkov ich rodín na tri dni. Na druhý deň však na rozkaz veliteľa trebišovskej stotiny gardy majora Ignáca Bellositsa z asi 200-člennej jednotky na cestu do Michaloviec nastúpilo iba 10. Ostatní sa poschovávali doma alebo odišli do lesa a vzali so sebou aj kone. Veliteľovi pritom odkázali, že nie sú ochotní na žiaden rozkaz prekročiť hranice svojho chotára. V tejto situácii zvažoval vrchný slúžny zriadenie štatariálneho súdu a prinútenie oboch trebišovských stotín odtiahnuť smerom na Michalovce, napokon však podžupanovi odporúčal doplniť michalovskú gardu domobranou zostavenou na „maďarskejšom vidieku“.⁷

Celkom ináč si počínala humenská garda, takisto odoslaná v októbri 1848 do Michaloviec. Tvorilo ju 315 príslušníkov a spolu s michalovskou gardou a domobranou z obcí Vranovského okresu bola doplnená na jeden prápor, v počte 2 493 mužov. Miestom ich sústredenia boli Michalovce a veliteľom major Mikuláš Madarassy z Veľkých Ozoroviec.⁸ Humenská pešia garda bola organizovaná dobre vyzbrojenou jednotkou. Pod vedením zastupujúceho veliteľa nadporučíka Eduarda Szabóa sa na rozkaz vládneho komisára disciplinovane odobrala do Michaloviec. Podľa jeho hlásenia nedošlo počas

⁵ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajaujhely. IV. A. 1001/h. Zemplén vármegye Közgyűlésének iratai 1823-1849. Loc. 397, Loc. 1908: Táblás összeírása a Zempléni nemzetőrsereg század s zászlóaljainak.

⁶ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajaujhely. IV. A. 1001/h. Zemplén vármegye Közgyűlésének iratai 1823-1849. Loc. 397, Loc. 1881: List trebišovského slúžneho z 22. októbra 1848 (v noci).

⁷ Tamže, list trebišovského vrchného slúžneho z 22. októbra 1848 (ráno).

⁸ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajaujhely. IV. A. 1001/h. Zemplén vármegye Közgyűlésének iratai 1823-1849. Loc. 397, Loc. 1908: Táblás összeírása a Zempléni nemzetőrsereg század s zászlóaljainak.

presunu k žiadnym problémom a gardisti neskrývali nadšenie v očakávaní nadchádzajúceho boja. Pri organizovaní jednotky aj pri pochode sa viacerí vyznamenali, najviac však rímskokatolícky farár Michal Hunyor, ktorý okrem iných zásluh pred odchodom do Michaloviec na dvore kostola rečnil k celej jednotke o význame revolúcie a obrane vlasti ako ich najsvätejšej povinnosti.⁹

K očakávanému bojovému stretnutiu oddielov gardy a domobrany z Horného Zemplína s rakúskou armádou nakoniec nedošlo a Michalovce sa nestali miestom krvavej bitky. Medzitým totiž major Frenenstein pri Mukačeve zmenil smer pochodu a odtiahol do Haliče.¹⁰ Aj michalovskí gardisti sa tak v jeseni 1848 vyhli nerovnému boju. Viacerí obyvatelia mestečka sa však v nasledujúcich mesiacoch zapojili do vojenských udalostí ako vojaci uhorskej armády, resp. jednotiek honvédov,¹¹ organizovaných aj v Zemplínskej stolici. Jedným z nich bol napr. zámočník Jozef Vimmer alebo roľník Ján Jevák.¹²

Koncom roku 1848 obsadilo mesto rakúske vojsko, ktoré na jar 1849 vystriedali honvédi a v júli napokon cársky intervenčná armáda. O presune vojsk a udalostiach s ním spojených v Michalovciach v rokoch 1848/1849 sa zachovalo iba veľmi málo správ. Na začiatku apríla 1849, keď bol severovýchod krajiny opäť v rukách uhorskej armády, zdržiaval sa v mestečku major Lázár s dvoma stotinami pechoty a troma trojlibrovými kanónmi. Táto jednotka v počte asi 300 mužov odtiahla 11. apríla na pomoc vojsku v Šarišskej stolici.¹³ Michalovce zotrvali potom na území kontrolovanom peštianskou vládou až takmer do konca revolúcie, do júla 1849, keď uhorské jednotky ustupovali pred intervenčnou ruskou armádou, valiacou sa zo severovýchodu do krajiny. Príchod cárskoho vojska vyvolával všeobecnú paniku. Stoliční a okresní úradníci celú oblasť zo strachu opustili spolu s ustupujúcimi honvédmi. Jednou z výnimiek bol michalovský vrchný slúžny Michal

⁹ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajjújhely. IV. A. 1001/h. Zemplén vármegye Közgyűlésének iratai 1823-1849. Hlásenie nadporučika Szabóa o správaní sa humanskej národnej gardy z 28. októbra 1848.

¹⁰ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajjújhely. IV. A. 1001/h. Zemplén vármegye Közgyűlésének iratai 1823-1849. Loc. 397, No. 1930: Zápisnica zo zasadnutia stoličného výboru 23. októbra 1848.

¹¹ Honvéd (Obrana vlasti) bola pravidelná armáda, vytvorená L. Kossuthom, predsedom Výboru na obranu vlasti.

¹² MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajjújhely. XV. 16. Sčítanie ľudu a domácich zvierat z r. 1869, Individuálne hárky, Michalovce.

¹³ RAPANT, Daniel: Slovenské povstanie r. 1848/49, III., 3. Bratislava 1958, s. 325.

Stéphán, ktorý zostal v mestečku aj po odchode vojakov. Naďalej si plnil svoje povinnosti a staral sa o zabezpečenie poriadku.¹⁴

V Humennom pocítili udalosti revolúcie už v apríli 1848. Stolica vtedy rozhodla o zriadení gardy v Humennom, pričom organizovanie a výcvik gardistov odporúčala zveriť grófovi Henrichovi Van Dernáthovi, barónovi Jánovi Luzsénszkemu a slúžnym Humenského okresu. Občania zaradení do gardy mali byť vyzbrojení na náklady stolice, pričom výcvik mal byť organizovaný tak, aby ich neoberal o pracovný čas.¹⁵

V Humennom však z viacerých dôvodov neprebiehalo organizovanie národnej gardy tak ako v iných mestách a vytvorenie jej jednotky sa značne oneskorilo. Oddiel gardy začal organizovať slúžny už 20. apríla, narazil však na vážne ťažkosti.¹⁶ Okrem vrchného slúžneho a slúžnych boli prvými príslušníkmi gardy členovia spolku Casina a najmä rímskokatolícky farár Michal Hunyor, ktorý sa stal jej oduševneným organizátorom. Po neúspechoch s vytváraním jednotky odporúčal stolici odložiť jej založenie (v meste i v okolitých dedinách) na obdobie po Veľkej noci. Podžupan to akceptoval a navrhol (zrejme po dobrých skúsenostiach z iných miest) aj vytvorenie samostatného oddielu židovských gardistov, keďže židia vtedy tvorili už tretinu obyvateľstva mestečka.¹⁷ Hlavným problémom však bola nespokojnosť mešťanov s pretrvávajúcimi pomermi z čias pred revolúcie, podľa ktorých sa na nich stále vzťahovali poddanské povinnosti. Ako farár Hunyor upozorňoval podžupana, nebolo možné zorganizovať fungujúcu jednotku národnej gardy bez vyhlásenia zrušenia poddanstva a všetkých urbárskych povinností. Inak hrozilo, že niektorí gardisti by mohli využiť situáciu a obrátiť zbrane proti feudálnej vrchnosti.¹⁸ Nie je známe, kedy sa nakoniec podarilo vytvoriť miestny oddiel gardy, ani to, či došlo aj k zorganizovaniu židovskej jednotky. Ďalšie správy o humenskej národnej garde sa potom objavujú až v jeseni 1848.

Okrem zrušenia poddanstva ďalším dôležitým výdobytkom revolúcie bolo uzákonenie občianskych práv a slobôd, vrátane zastupiteľského práva dovtedy nepriviligovaných vrstiev. V zmysle zákona č. 7 z r. 1848 konali sa aj

¹⁴ Rapant, Slovenské povstanie r. 1848/49, IV., 2. Bratislava 1961, s. 224.

¹⁵ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. A. 1004. Zemplén vármegye első alispánjának iratai 1813-1849. 4. cs. 1837-1848/49.

¹⁶ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. A. 1004. 4. cs. 1837-1848/49. doc. 363: Zápisnica zo stoličného zhromaždenia z 22. apríla 1848.

¹⁷ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. A. 1004. 4. cs. 1837-1848/49. doc. 361: Zápisnica zo stoličného zhromaždenia z 22. apríla 1848.

¹⁸ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. A. 1004. 4. cs. 1837-1848/49. doc. 361: Zápisnica zo stoličného zhromaždenia z 22. apríla 1848.

v Zemplínskej stolici voľby do stoličných výborov, v ktorých mali byť zastúpení aj mešťania vrchnostenských mestečiek a sedliaci, ešte donedávna poddaní. Z ôsmich volebných okresov v stolici mal jeden sídlo v Humennom. Patrili doňho obce Humenského, Medzilaboreckého, Žalobínskeho, Stropkovského, Dobrianskeho a časti Vranovského okresu.¹⁹ Voľby sa konali 24. júna 1848. Títo volení zástupcovia ľudu sa potom zúčastňovali stoličných zhromaždení. O tom, že realizácia zastupiteľského práva sa neobišla bez ťažkostí, svedčí smernica podžupana, dovoľujúca použiť ako prostriedok na utíšenie rozhádaných delegátov jednotky národnej gardy. Ostatne, v Humenskom okrese už v priebehu volieb došlo k viacerým výtržnostiam i krviprelievaniu. Preto stoličný výbor rozhodol, aby podžupan dopravil na nasledujúce voľby aj justičné nástroje, používané dovtedy pri trestaní poddaných.²⁰

Počas udalostí po revolúcii, pri riešení problémov, ktoré priniesla nová situácia, vzrástol význam Humenného, ako prirodzeného centra celého severného Zemplína. Okrem nevyhnutnej vojenskej posádky alebo aspoň oddielov gardy bolo potrebné vybudovať v meste i niektoré ďalšie orgány. Delegáti mesta a slúžny viackrát žiadali zriadenie stáleho štátneho súdu, a vzhľadom na zvýšenie úlohy maďarčiny ako štátneho jazyka, vystúpili aj s požiadavkou na nahradenie jedného slovenského učiteľa v mestečku učiteľom maďarským.²¹ Nie je však známe, či do konca revolúcie došlo k uskutočneniu týchto a podobných požiadaviek volených zástupcov mesta.

V jeseni 1848 sa v celej stolici opäť stala aktuálnou otázka organizovania oddielov národnej gardy, príp. využitia už existujúcich jednotiek. V októbri sa totiž začala približovať k hraniciam stolice rakúska armáda, postupujúca z Haliče. Najbližšie boli jednotky majora Frenensteina, zdržiavajúce sa v okolí Mukačeva. V tejto situácii, keď vláda nemala k dispozícii dostatočne silné riadne vojsko, obrátila sa na stolicu s výzvou opäť zorganizovať oddiely národnej gardy, resp. domobrany vo všetkých obciach. V nasledujúcich týždňoch mali byť využité na zastavenie prípadného ďalšieho postupu nepriateľa. Táto výzva sa vo väčšine miest a obcí stretla s kladným ohlasom a sedliaci, pod vedením slúžnych a farárov, sa vo veľkom počte zhromažďovali na urč-

¹⁹ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaujhely. IV. A. 1004. 4. cs. 1837-1848/49. doc. 415: Vládne nariadenia prednesené na menšom stoličnom zhromaždení 20. apríla 1848.

²⁰ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaujhely. IV. A. 1004. 4. cs. 1837-1848/49. doc. 985: Zápisnica zo stoličného zhromaždenia z 3. júla 1848.

²¹ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaujhely. IV. A. 1004. 4. cs. 1837-1848/49. doc. 808, 937, 1390: Zápisnice zo stoličných zhromaždení z 27. mája, 19. júna a 24. augusta 1848.

ných miestach. Samozrejme, ich vojenská hodnota bola veľmi nízka a výsledok konfrontácie s rakúskym vojskom bol viac ako pochybný.

V Humennom bola vtedy vytvorená 315-členná jednotka gardy. Humenský gardisti spolu s michalovskou gardou a domobranou z obcí Vranovského okresu tvorili jeden prápor, v počte 2 493 mužov. Miestom ich sústredenia boli Michalovce a veliteľom major Mikuláš Madarassy z Veľkých Ozoroviec.²² Humenská pešia garda poskytovala vtedy celkom iný obraz ako pred pol rokom. Bola to organizovaná dobre vyzbrojená vojenská jednotka, ktorá sa pod vedením zastupujúceho veliteľa nadporučíka Eduarda Szabóa disciplinovane odobrala do Michaloviec. Podľa jeho hlásenia nedošlo počas presunu k žiadnym problémom a gardisti neskrývali nadšenie v očakávaní nadchádzajúceho boja. Pri organizovaní jednotky aj pri pochode sa viacerí vyznamenali, najviac však rímskokatolícky farár Michal Hunyor, ktorý okrem iných zásluh pred odchodom do Michaloviec na dvore kostola rečnil k celej jednotke o význame revolúcie a obrane vlasti ako ich najsvätejšej povinnosti.²³ Humenská národná garda používala aj vlastnú pečať s uhorským znakom, kruhopisom Homonnai Nemzeti Örsereg Százada (Stotina Humenskej národnej gardy) a letopočtom 1848.²⁴

Medzitým však major Frenenstein pri Mukačeve zmenil smer pochodu a odtiahol do Haliče.²⁵ K bojovému nasadeniu humenskej národnej gardy ani stoviek domobrancov tak nakoniec nedošlo. Dá sa však predpokladať, že v nasledujúcich mesiacoch sa viacerí obyvatelia mestečka zapojili do vojenských udalostí ako vojaci uhorskej armády, resp. jednotiek honvédov, organizovaných aj v Zemplínskej stolici. Koncom roku 1848 obsadilo mesto rakúske vojsko, ktoré na jar 1849 vystriedali honvédi a v júli napokon cárska intervenčná armáda. Nie je známe, ktoré jednotky cez mestečko prechádzali, ani to, ako dlho sa v ňom zdržiavali.

²² MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajjújhely. IV. A. 1001/h. Zemplén vármegye Közgyűlésének iratai 1823-1849. Loc. 397, Loc. 1908: Táblás összeírása a Zempléni nemzetőrsereg század s zászlóaljainak.

²³ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajjújhely. IV. A. 1001/h. Zemplén vármegye Közgyűlésének iratai 1823-1849. Hlásenie nadporučíka Szabóa o správaní sa humenskej národnej gardy z 28. októbra 1848.

²⁴ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajjújhely. IV. A. 1001/h. Zemplén vármegye Közgyűlésének iratai 1823-1849. Hlásenie nadporučíka Szabóa o správaní sa humenskej národnej gardy z 28. októbra 1848.

²⁵ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajjújhely. IV. A. 1001/h. Zemplén vármegye Közgyűlésének iratai 1823-1849. Loc. 397, No. 1930: Zápisnica zo zasadnutia stoličného výboru 23. októbra 1848.

Napriek viacerým víťazstvám, oslobodeniu väčšiny krajiny a istému zblíženiu vlády s predstaviteľmi niektorých národností na jar a v lete 1849, revolúcia v auguste 1849 skončila porážkou. Krajina, hospodársky vyčerpaná dlhotrvajúcou vojnou, nedokázala odolať vpádu niekoľko stotisícového ruského vojska v júli 1849. Uhorská vláda musela opustiť Pešť a armáda po viacerých porážkach 13. augusta 1849 pri Világoši zložila zbrane. V nasledujúcich týždňoch obsadili celú krajinu rakúske a ruské jednotky, ktoré mali zabezpečiť poriadok, odzbrojiť obyvateľstvo a zamedziť možným nepokojom.

Po vojenskom dobytí Uhorska (do konca októbra 1849) nasledovali štartariálne súdy, popravy a iné mimoriadne opatrenia. S vyhlásením vojenskej diktatúry bol nastolený výnimočný stav. Noví páni dali v zemplínskych mestečkách a dedinách vybubnovať vyhlášky generála Haynaua, Müllnera a iných cisárskych veliteľov, vyzývajúce obyvateľstvo k zachovávaniu pokoja, poslušnosti vojsku a pod hrozbou najprísnejšieho trestu varujúce pred akýmkoľvek prejavmi sympatií voči porazenej uhorskej vláde a jej zákonom. V záujme bezpečnosti nariaďovali obyvateľom odovzdať všetky zbrane, vojenskú výstroj, uniformy a iný vojenský materiál.²⁶

V dolnozemplínskom mestečku Kráľovskom Chlmci, kde urbárski sedliaci a mešťania mestečka (remeselníci) tvorili väčšinu obyvateľstva, podobne ako inde na vidieku, prijali revolúciu a zmeny politických pomerov kladne. Všetci poddaní získali osobnú slobodu, sedliaci pôdu a po prvý raz v histórii mohli ísť voliť svojich zástupcov do stoličných výborov. Takisto veľká časť obyvateľov mestečka mohla v zmysle aprílových zákonov po prvý raz voliť svojich zástupcov do dolnej komory parlamentu. Poslancom za Chlmecký obvod Zemplínskej stolice v novom zastupiteľskom sneme bol barón Pavol Zsenyey, ktorý patril ku konzervatívne aristokratickému krídlu a od jari 1849 sa už nezúčastňoval rokovaní.²⁷ Ako aj ďalší konzervatívni poslanci, prestal po úspechoch rakúskej armády podporovať uhorskú vládu. Preto 7. mája 1849 zvolili v Kráľovskom Chlmci namiesto neho liberálneho podžupana Balásházyho.²⁸

Svoju podporu revolúcii a politike samostatnej uhorskej vlády demonštrovali obyvatelia mestečka osobnou účasťou v jej ozbrojených jednotkách. Do kontaktu s vojnovým dianím sa Zemplínska stolica dostala hneď na začiatku

²⁶ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. A. 1004. Zemplén vármegye első alispánjának iratai 1813-1849. 4. cs. 1837-1848/49.

²⁷ Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Ed. Beér, János. Budapest 1954, s. 846, 849.

²⁸ BOGOLY, János – OLÁH, Tamás: Otthonok. A Felső Bodrogek köz képekönnye. Királyhelmecc 2010, s. 47.

konfliktu medzi revolučnou mocou a rakúskym panovníkom. Keď v jeseni 1848 tiahlo z Haliče na východ Uhorska rakúske vojsko, nová uhorská vláda, ktorá vtedy ešte nedisponovala vlastnou ozbrojenou silou, nariadila urýchlené formovanie jednotiek národnej gardy v mestách a ľudovej domobrany na vidieku. Tieto nedostatočne vyzbrojené oddiely sa mali postaviť na odpor rakúskej pravidelnej armáde. Výzva vlády sa stretla takmer vo všetkých zemplínskych obciach spravidla s pozitívnou odozvou. Z celej stolice bolo zostavených šesť práporov pešej domobrany. Najpočetnejší bol pritom 6. prápor s počtom 2 841 mužov, postavený v Medzibodrožskom okrese. Spolu so štvrtým a piatym práporom mu velil major Mikuláš Madarassy z Veľkých Ozoroviec. Za miesto zhromaždenia práporu bol určený Veľký Kamenec. V samotnom Kráľovskom Chlmcí sa do radov domobrany prihlásilo 145 dobrovoľníkov, ktorí sa spolu s gardistami z okolitých siedmich obcí mali zhromaždiť v tábore v Zatiní.²⁹

Väčšinu zo 145 členov národnej gardy v Kráľovskom Chlmcí predstavovali miestni gazdovia, spolu s deviatimi šľachtickými statkármi a siedmimi remeselníkmi. Členom gardy bol aj richtár mestečka Ján Dobos, ml., notár Alexander Kalla, učiteľ Ludovít Elek a lekárnik Ján Rozenberszky. Veliteľom chlmeckej gardy bol zeman Ján Berczik.³⁰

Aj keď sa ďalšie priame správy o pôsobení miestnych obyvateľov vo vojenských udalostiach rokov 1848/49 nezachovali, v nasledujúcom roku iste mnohí z nich vstúpili do jednotiek uhorskej armády alebo novej domobrany (honvédi). Na území Zemplínskej stolice sa počas nasledujúcich mesiacov niekoľkokrát vystriedali vojská bojujúcich strán. V jeseni a v zime 1848 ju mala pod kontrolou uhorská armáda, no už počas zimy 1848 obsadilo obce popri krajinskej ceste slovenské dobrovoľnícke vojsko, bojujúce na strane cisára. To potom počas jarnej ofenzívy opäť ustúpilo pred uhorskými jednotkami. Keď v lete 1849 vtiahla do Uhorska na pomoc Františkovi Jozefovi I. intervenčná ruská armáda, obsadili v júli 1849 zemplínske mestečka a dediny ruské vojenské a kozácke jednotky. Nie je známe, že by počas týchto udalostí

²⁹ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely: IV- 2001/h, Zemplén vármegye Nemesei Közgylésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iaratai 1214-1850 (1898). Közgylési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1850. 1848: Loc. 397. No. 1908-1922. Az 1848. november 6-ai bizottmányi ülés 1848. Loc. 397, No. 1908: Az 1848. november 6-ai bizottmányi ülés jegyzőkönyvi fogalmazványa.

³⁰ MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely: IV- 2001/h, Zemplén vármegye Nemesei Közgylésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iaratai 1214-1850 (1898). Közgylési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1850. 1848: Loc. 397. No. 1908-1922.

došlo k vyrabovaniu či zničeniu Kráľovského Chlmca. Pobyt a prechod rôznych vojsk priniesol však obyvateľstvu iste nie zanedbateľné problémy.

Takisto v Sobranciach mohli dostať pôdu iba sedliaci, užívajúci polia v chotári mestečka, ktorí vtedy rozhodne netvorili väčšinu obyvateľstva. Bývalí želiari a podželiari, pôsobiaci na veľkostatku alebo v jeho hospodárskych objektoch boli tak síce právne oslobodení, naďalej však odkázaní na svojich niekdajších zemeľpánov. Revolúcia však priniesla so sebou celý rad ďalších zmien a novôt. Obyvatelia vidieka si na jar 1848 po prvý raz v histórii mohli voliť svojich zástupcov do stoličných výborov. Záujmy sedliakov a mešťanov Sobraniec zastupovali dvaja delegáti: Jozef Duffer a Ján Praščák.³¹ Začiatkom leta 1848 prerástli rozpory medzi peštianskou revolučnou vládou a panovníkom s jeho viedenským dvorom do otvoreného konfliktu. Keďže krajina nebola na vojnu pripravená, vláda prikrčila k formovaniu jednotiek národnej gardy v mestách a ľudovej domobrane v stoliciach.

V Užskej stolici boli narychlo zostavované prápory gardy a domobrane v júni 1848, akiste kvôli nebezpečenstvu, v súvislosti s postupom rakúskych vojsk zo susednej Haliče k severovýchodným hraniciam Uhorska. V Sobraneckom okrese bol sformovaný samostatný prápor domobrane. Jedna jeho stotina mala sídlo v Sobranciach. Priamo v mestečku do gardy vstúpilo 23 obyvateľov. Okrem nich zo Sobraniec pochádzala aj väčšina veliteľského zboru stotiny: kapitán gróf Napoleon Török, nadporučík Štefan Csuha, podporučík Vincent Fekete a strážmajster Žigmund Fekete.³² Zostavenie práporu a jeho súčastí prebehlo bez problémov do začiatku júla 1848. Ďalšie verbovanie do národnej gardy sa uskutočnilo v auguste, opäť na obranu proti rakúskej armáde, pochodujúcej z Haliče. Zo Sobraniec malo vtedy vstúpiť do vojska šesť kresťanov a niekoľko židovských gardistov.³³ Napokon boli sformované dve stotiny gardy z územia stolice zhromaždené v Užockom priesmyku, kde očakávali vpád nepriateľa.³⁴ K ich významnejšiemu bojovému nasadeniu však napokon nedošlo. Onedlho boli zle vycvičené a nie veľmi spoľahlivé jednotky gardy nahradené novým revolučným vojskom, tzv. vlastibranou (honvéd). Na území Užskej stolice bolo do leta roku 1849 sformovaných niekoľko prá-

³¹ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4, 4/10, 2024: Zoznam volených delegátov stoličných výborov z mája 1848.

³² Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4, 4/10, 2264: Výkaz jednotiek národnej gardy a ľudovej domobrane v Užskej stolici z júna 1848.

³³ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4, 4/10, 2230: Výkaz počtov nových členov národnej gardy v Sobraneckom okrese v októbri 1848.

³⁴ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 017: Záznam o formovaní oddielov národnej gardy v Užskej stolici v jeseni 1848.

porov honvédov. Medzi nováčikmi v 21. honvédskom prápore, zostavenom v Užskej stolici, boli dvaja Sobrančania: Štefan Fekete a Matej Husák.³⁵ Samozrejme, tak v jednotkách gardy, ako aj honvédov bojovali viacerí obyvatelia Sobraniec. Ich osudy, podobne ako život v mestečku v tomto búrlivom období, nie sú bližšie známe. Možno len predpokladať, že Sobrance, vďaka svojej polohe na hlavnej ceste do strategicky významného Užhorodu, boli do leta 1849 viackrát striedavo obsadené uhorskými, rakúskymi a napokon ruskými intervenčnými jednotkami, čo prinieslo nemalú záťaž obyvateľstvu.

V mestečku Veľké Kapušany, no takisto v Malých Kapušanoch, kde urbárski sedliaci a želiari, vykonávajúci remeslá tvorili väčšinu obyvateľstva, podobne ako inde na vidieku, prijali zmenu politických pomerov kladne. Všetci poddaní získali osobnú slobodu, sedliaci pôdu a po prvý raz v histórii mohli ísť voliť svojich zástupcov do stoličných výborov. Takisto veľká časť obyvateľov mestečka mohla v zmysle aprílových zákonov po prvý raz voliť svojich zástupcov do dolnej komory parlamentu. Pri voľbách do stoličného zastupiteľstva 3. mája 1848 si obyvatelia Veľkých Kapušian zvolili Jána Kisa a Štefana Basu, bývalí poddaní z Malých Kapušian Juraja Bertusa a v Čepeli Štefana Szabóa.³⁶

Svoju podporu revolúcii a politike samostatnej uhorskej vlády demonštrovali obyvatelia mestečka i susedných obcí osobnou účasťou v jej ozbrojených jednotkách. Do kontaktu s vojnovým dianím sa Užská stolica dostala hneď na začiatku konfliktu medzi revolučnou mocou a rakúskym panovníkom. Keď v jeseni 1848 tiahlo z Haliče na východ Uhorska rakúske vojsko, nová uhorská vláda, ktorá vtedy ešte nedisponovala vlastnou ozbrojenou silou, nariadila urýchlené formovanie jednotiek národnej gardy v mestách a ľudovej domobrany na vidieku. Tieto nedostatočne vyzbrojené oddiely sa mali postaviť na odpor rakúskej pravidelnej armáde. Výzva vlády sa stretla na celom území stolice spravidla s pozitívnou odozvou. Z celého Kapušianskeho okresu malo do národnej gardy alebo domobrany vstúpiť spolu 143 mužov. Z nich bolo z Veľkých Kapušian určených devätnásť, z Malých Kapušian osem a z Čepela štyria domobranci.³⁷

Rovnako o niekoľko týždňov neskôr, pri formovaní jednotiek „vlastibrany“ (honvéd) vstúpilo do novej, revolučnej uhorskej armády niekoľko desiatok vojakov z mestečka a obidvoch okolitých obcí. Kým z Čepela nastúpilo do

³⁵ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4, 4/10, 2254: Zoznam nováčikov 21. honvédskeho práporu z Užskej stolice z novembra 1848.

³⁶ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, Fond 4, opis 10, 2024.

³⁷ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, Fond 4, opis 10, 2258.

jej jednotiek sedem brancov, z obidvoch Kapušian a Veškoviec malo k honvédom nastúpiť 44 vojakov. Po odčítaní dvoch Veškovčanov, jedného zosnulého a piatich honvédov, ktorí sa k útvarom z rôznych príčin nedostavili, bolo do jednotiek honvédov zaradených 38 obyvateľov Veľkých a Malých Kapušian.³⁸

Nie sú známe žiadne informácie o skutočnom bojovom nasadení gardistov, domobrancov alebo honvédov z mestečka a dvoch susedných obcí. Pravdepodobne aspoň niektorí honvédi sa iste zúčastnili viacerých bojov v jar-nom a letnom ťažení r. 1849. Doma pritom niekoľkokrát došlo k zmenám politickej situácie. V jeseni a v zime 1848 mala západ stolice pod kontrolou uhorská armáda, no už počas zimy 1848 obsadilo obce popri krajinskej ceste slovenské dobrovoľnícke vojsko, bojujúce na strane cisára. To potom počas jarnej ofenzívy opäť ustúpilo pred uhorskými jednotkami. Keď v lete 1849 vtiahla do Uhorska na pomoc Františkovi Jozefovi I. intervenčná ruská armáda, obsadili v júli 1849 viaceré zemplínske a užské mestečká a dediny ruské vojenské a kozácke jednotky. Nie je známe, že by počas týchto udalostí došlo k vyrabovaniu či zničeniu Veľkých Kapušian a okolia. Pobyt a prechod rôznych vojsk priniesol však obyvateľstvu, ktoré muselo vojakom väčšinou bezplatne poskytovať ubytovanie, potraviny, povozy, krmivo a rôzne služby, nemalé hospodárske škody či ďalšie ťažkosti.

Obyvateľom zemepanských miest a mestečiek v Zemplínskej a Užskej stolici priniesla revolúcia r. 1848 viaceré pozitívne zmeny. Vďaka zrušeniu poddanstva a nastoleniu základných občianskych práv získali nielen osobnú slobodu a stali sa samostatnými podnikateľmi v remesle, obchode alebo poľnohospodárstve, no prostredníctvom svojich volených zástupcov získali i politické zastúpenie v stoličných výboroch aj v parlamente. Väčšina z nich, bez rozdielu národnostnej či konfesionalnej príslušnosti, revolučné zmeny privítala a stotožnila sa s programom prvej samostatnej uhorskej vlády. Mnohí mešťania vstúpili do oddielov národnej gardy a o niekoľko mesiacov do radov jednotiek domobrany (honvédov) a zúčastnili sa bojov oslobodzovacej vojny.

³⁸ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, Fond 4, opis 10, 2225.

MESTSKÁ (KRAJINSKÁ) VEREJNÁ NEMOCNICA V BARDEJOVE V 20. A 30. ROKOCH 20. STOROČIA

(Príspevok k dejinám zdravotníctva v meste Bardejov
v medzivojnovom období)¹

Peter KOVAL

KOVAL, Peter. City public hospital of Bardejov in 2nd and 3rd decade of 20th Century (Article on the history of healthcare in town of Bardejov in the Miterwar period). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2021, vol. 21, no. 1, p. 20 – 35.

The Article is dedicated to the evolution of healthcare in Bardejov in Miterwar period. Bardejov's hospital was a small periferál healthcare institution in the Northeast Slovakia. The Author analyzes the town's situation and inhabitants mainly from the point of view of their general health condition and the options that were provided by the local healthcare institution. Specific diseases. Financial problems and personnel offer an interesting view on the region's history. Local hospital was not equipped very well and efforts to improve it were not successful. It was the acquisition by the State in the final years of 2nd decade of 20th century that brought the new impulse and much needed financial resources for the improvement.

Key words: 20th century, history, healthcare, hospital, Bardejov.

Východoslovenský región a zvlášť jeho severovýchodná časť (Spišská, Šarišská a Zemplínska župa) patrila v prvej polovici 20. storočia medzi ekonomicke najzaostalejšie územia Československej republiky. Tento región sa vo svojom historickom vývoji vyznačoval istými špecifikami, ktoré pri interpretácii viedli k názoru, že východné Slovensko malo osobitný historický vývin. Východné Slovensko ako región so špecifickými znakmi bolo vo svojom vývine determinované prírodnými podmienkami, polohou (bolo v obkľúčení s najzaostalejšími oblasťami monarchie aj Uhorska), osídlením, etnickým a náboženským zložením obyvateľstva, nerozvinutou ekonomikou a kultúrnym a spoločenským vývinom. Zároveň však bolo vo svojom národnotvor-

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).

nom a národnopolitickom vývine pribrzdené asimilačnou a dezintegračnou politikou budapeštianskych vlád.²

Mesto Bardejov bolo po Prešove druhým najvýznamnejším centrom Šarišskej župy. Malo strategickú geografickú polohu, pretože cez neho prechádzala krajinská cesta z Uhorska do Poľska a Haliče.³ Zároveň však možno konštatovať, že ako súčasť regiónu severovýchodného Slovenska sa postupne dostalo na perifériu záujmu, čo sa prejavovalo o. i. aj hospodárskou zaostalosťou.

Na konci prvej svetovej vojny bol Bardejov vzdialený od stredísk informačných zdrojov a nemal správy o tom, čo sa dialo na ostatnom Slovensku. V Martine Slovenská národná rada 30. októbra 1918 síce vyhlásila pripojenie Slovenska k Československej republike, no nejasné informácie o štátnom prevrate mali v meste len prichádzajúci vojaci. Väčšina z nich sa bála o tom na verejnosti hovoriť, no našli sa medzi nimi niektorí, posmelení koncom vojny, ktorí sa v prvých novembrových dňoch zišli na námestí a vykrikovali heslá: „Nech žije sloboda!“, „Nech žije Slovensko!“⁴ Správa mesta Bardejova aj naďalej úradovala v starom režime, zápisnice sa písali maďarsky, vedenie mesta sa nechcelo zmieriť s novými pomermi.⁵ Tento stav trval až do začiatku roka 1919, kedy do mesta prišlo československé vojsko a novovymenovaný župan Šarišskej župy dr. Pavel Fábry 9. januára 1919 rozpustil staré maďarské úrady. Aj za pomoci predstaviteľov československých vojsk bola v meste vytvorená miestna Slovenská národná rada.⁶

2. februára 1919 slávnostne prevzal Bardejov hlavný slúžny Štefan Velgos, ktorý predtým vykonával funkciu notára v Raslaviciach. Za mešťanostu bol potvrdený dr. Jozef Gmitter a za policajného kapitána mesta Ľudovít Koreň, ktorý prišiel do Bardejova s československým vojskom. Mestské zastupiteľ-

² TAJTÁK, Ladislav. Východné Slovensko ako malý región v malej politike. In *Veľká politika a malé regióny 1918 – 1939*. Eds. Peter Švorc, Michal Danilák, Harald Heppner. Prešov – Graz : Universum, 2002, s. 215 – 218.

³ Existencia osady na území mesta sa predpokladá už v 12. storočí, no prvá písomná zmienka súvisiaca s mongolsko-tatárskym vpádom je z roku 1241. Karol Róbert udelil Bardejovu v roku 1320 rozsiahle mestské privilégia. Kráľ Ľudovít I. v roku 1376 povýšil Bardejov na slobodné kráľovské mesto, udelil mu rovnaké práva ako Budínu či Košiciam. Najstarší erb mesta je z roku 1453 pridelený kráľom Vladislavom I.

⁴ *Dejiny Bardejova*. Ed. Andrej Kokuľa. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, n. p., 1975, s. 317.

⁵ KRPELEC, Bartolomej. *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*. Bardejov : Miestny odbor Matice slovenskej, 1935, s. 125.

⁶ *Dejiny Bardejova*. Ed. Andrej Kokuľa. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, n. p., 1975, s. 321.

stvo bolo rekonštruované a úradníci, zostávajúci pracovať v aparáte mesta boli povinní zložiť sľub vernosti Československej republike. Túto novovytvorenú štátnu administratívu v priebehu júna a júla 1919 na cca tri týždne vystriedala správa Slovenskej republiky rád.⁷

Bardejovský okres patril spolu s Prešovským a Humenským okresom medzi vyspelejšie okresy severovýchodného Slovenska, no v porovnaní s celým Slovenskom zostával počas celej existencie medzivojnového Československa zaostalým agrárnym regiónom, priemyselne málo vyvinutým. Mesto stratilo v hospodársko-obchodnej oblasti prerušením obchodných kontaktov so susedným Poľskom. Navyše sa k tomu priradili problémy s dopravou. Zastaraná železničná trať z Prešova, podobne ako katastrofálny stav cestných komunikácií, nevyhovoval kritériám modernej doby a hlasy regionálnych politikov na vyšších fórach zanikali v ostatných štátnych prioritách.⁸

Bardejov v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia bol z hľadiska celkového vzhľadu veľmi neusporiadaný. Uliciam chýbala dlažba, mesto nemalo svoj vodovod a kanalizáciu. Všetky tieto nedostatky sa odrážali aj v kritickom hygienicko-zdravotnom stave mesta.

Prioritou reprezentantov novovzniknutej Československej republiky bolo v čo najkratšom čase zabezpečiť obyvateľstvo aj po zdravotnej stránke. Vyžadovalo si to zásah proti nákazlivým chorobám rozširujúcim sa hlavne na konci vojny v súvislosti s veľkými presunmi vojakov. Tento akt zároveň predpokladal zabezpečenie kvalitnej zdravotnej starostlivosti v dostupných zdravotníckych zariadeniach, ktoré mali byť podľa potreby rekonštruované, modernizované či v niektorých prípadoch aj nanovo postavené. Problém nebol v najväčších mestách, predstavujúcich prirodzené centrá aj v rozpadnutej monarchii, z ktorej si priniesli dedičstvo v podobe lepšieho postavenia, ale kritický stav bol hlavne na geografickej periférii nového štátu. Veľa nemocníc, napr. aj v najvýchodnejších častiach Československa, vrátane Podkarpatskej Rusi, nevyhovovalo kapacitne a materiálne.⁹ Budovy, v ktorých sa nachádzali, boli zastarané a nezodpovedali hygienickým po-

⁷ *Dejiny Bardejova*. Ed. Andrej Kokuľa. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, n. p., 1975, s. 326.

⁸ *Dejiny Bardejova*. Ed. Andrej Kokuľa. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, n. p., 1975, s. 334 – 336.

⁹ FALISOVÁ, Anna. *Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období*. Bratislava : Veda vydavateľstvo SAV 1999, s. 119.

žiadavkám kladeným na moderné nemocnice.¹⁰ To bol prípad aj mestskej nemocnice v Bardejove.

Už v období stredoveku bola v Bardejove známa existencia dvoch „špitálov“ umiestnených za hradbami mesta. Tie poskytovali svoje služby miestnym obyvateľom, ale hlavne pocestným, predovšetkým v čase rozšírenia nákazlivých chorôb v regióne.¹¹

Mestská nemocnica v Bardejove bola postavená na konci 19. storočia a do užívania daná v roku 1895. Budova nemocnice bola situovaná v juhozápadnej časti mesta v blízkosti kláštorného areálu za priekopou. Počas jej existencie došlo k viacerým stavebným úpravám. Pôvodnú šindľovú strechu napr. nahradila plechová krytina a k hlavnej budove pribudli menšie prístavby. Pri porovnaní so starými fotografickými záznamami z prvej polovice 20. storočia zistíme, že pôvodná nemocnica v dôsledku zmeny typu vykurovania „prišla“ o komíny a zmenami prešla aj celková fasáda vrátane okien. Výnimku tvorí priečelie, zachovávajúce si pôvodný vzhľad. Zmizol akurát názov nemocnice nad vchodom.¹² V prvých rokoch fungovania mala bardejovská nemocnica kapacitu 12 lôžok, no tá sa postupne zvyšovala na 24 postelí a na konci prvej svetovej vojny mohlo byť do nemocnice naraz prijatých 45 pacientov. K navyšovaniu kapacity dochádzalo v dôsledku aktuálnych potrieb a bolo vyslovene výsledkom snáh zamestnancov a angažovanosti miestnych regionálnych politikov.¹³ Mestská nemocnica v Bardejove bola do roku 1918 periférnym zdravotníckym zariadením, bez väčšieho záujmu zodpovedných centrálnych orgánov uhorskej správy.

Pri porovnávaní ročného počtu hospitalizovaných pacientov na konci prvého a druhého desaťročia 20. storočia nie sú veľké rozdiely, resp. neevidujeme výrazné výkyvy v nárastoch či poklesoch. V roku 1909 pri 42 lôžkach

¹⁰ FALISOVÁ, Anna. Medzivojnové zmeny v zdravotníctve. In *Slovensko v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Ferenčuhová, Bohumila – Zemko, Milan. Bratislava : Veda 2012, s. 113.

¹¹ Samotné mesto zasiahli viaceré epidémie, ktoré storočiami „preriedovali“ počet obyvateľstva v meste. Záznamy o morovej epidémii sú napr. zachované ešte zo 17. – 18. storočia, kedy ho do mesta zavliekli Thökölyho vojaci. Pozri *Dejiny Bardejova*. Ed. Andrej Kokuľa. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, n. p., 1975, s. 156; *110 rokov bardejovskej nemocnice. 1895 – 2005*. Ed. Ján Nagajda. Bardejov : NsP Sv. Jakuba, n. o., Bardejov, 2005, s. 17.

¹² *110 rokov bardejovskej nemocnice. 1895 – 2005*. Ed. Ján Nagajda. Bardejov : NsP Sv. Jakuba, n. o., Bardejov, 2005, s. 20.

¹³ Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), fond Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy (ďalej EMVZ), k. č. 14, Dotazník pre nemocnice, 10. 4. 1919.

bolo do nemocnice prijatých a liečených 204 pacientov (vykonaných 13 359 ošetrovacích dní).¹⁴ V roku 1918 to bolo 175 pacientov (11 774 ošetrovacích dní), pričom nemocnica disponovala 45 lôžkami.¹⁵

V prvom roku existencie Československej republiky sa nemocnica skládala z dvoch pavilónov s desiatimi izbami. V jednom pavilóne boli priestory pre vyšetrovne a lôžkovú časť, druhý pavilón bol určený pre ubytovanie ošetrovateľského a pomocného personálu. Túto časť tvorili dve izby pre rehoľné sestry, ktoré vykonávali ošetrovateľskú činnosť, jedna izba pre slúžky, jedna pre kuchyňu a jedna ako komora pre potraviny. Budova bola postavená z tehál, so šindľovou strechou a betónovou i keramickou dlažbou.¹⁶

Odborný lekársky personál nemocnice tvoril v roku 1919 jeden lekár MUDr. Rudolf Mankovich,¹⁷ pôsobiaci v nemocnici od jej začiatku v roku 1895. Mzdové pomery boli pre neho katastrofálne. V tom čase užíval len ročný honorár 300 korún, ktorý sa mu navýšil na 1 200 korún, no sťažoval sa, že viac ako 5 rokov nedostal riadnu mesačnú mzdu. MUDr. Mankovich vykonával súčasne dve funkcie – hlavného lekára a riaditeľa. Nakoľko nemocnica nebola dotovaná štátom a financie na jej činnosť boli zabezpečované len prostredníctvom príspevkov na liečenie od pacientov, nemohla si dovoliť zamestnať žiaden pomocný úradnícky aparát. V prvých mesiacoch fungovania nového štátu teda nemala úradného správcu či pokladníka. O duchovnú stránku sa staral miestny rímskokatolícky dekan Gejza Žebrácky s ročným honorárom 200 korún a kurátorom nemocnice bol od jej začiatku Gejza Melega s honorárom 1 000 korún ročne.

Rehoľné sestry zo Šopronského rádu Salvatoriánok boli v nemocnici zamestnané ako pomocný ošetrovateľský personál. V roku 1919 to boli štyri ošetrovatelky, s mesačným platom 40 korún každá zvlášť. Dvom slúžkam nemocnica vyplácala mzdu 70 korún. Ošetrovatelkám aj slúžkam prináležal služobný byt a strava. Dvakrát v týždni nemocnica využívala službu práčov za 10 korún na deň.¹⁸

Stav nemocnice sa vylepšoval len veľmi pomaly a vedenie tohto ústavu neustále zápasilo s viacerými nedostatkami, problémami. Na začiatku 20. rokov mestská nemocnica v Bardejove zvýšila kapacitu na 50 lôžok, z toho 30

¹⁴ *110 rokov bardejovskej nemocnice. 1895 – 2005*, s. 21.

¹⁵ SNA, fond EMVZ. K. č. 14, Dotazník pre nemocnice, 10. 4. 1919.

¹⁶ SNA, fond EMVZ. K. č. 14, Dotazník, apríl 1919.

¹⁷ MUDr. Rudolf Mankovich (Mankovič) sa narodil 8. 3. 1861 v Šambrone (St. Lubovňa) a promoval v roku 1886 v Budapešti. Bol maďarskej národnosti, zomrel 2. 2. 1925.

¹⁸ SNA, fond EMVZ. K. č. 14, Dotazník, apríl 1919.

bolo určených pre choromyselných pacientov a 20 pre všetkých ostatných. Izby boli rozdelené podľa pohlavia pacientov na ženské a mužské. Oddelenia neboli zriadené, ale lôžkami sa disponovalo podľa potreby. V roku 1921 bolo v nemocnici hospitalizovaných 161 pacientov a vykonaných 13 383 ošetrovacích dní.¹⁹ O rok neskôr to bolo 167 pacientov (13 035 dní), v roku 1923 už 238 prijatých pacientov (15 616 dní), v roku 1924 nemocnica hospitalizovala 230 osôb (15 752 dní) a v roku 1925 bolo prijatých 219 pacientov (14 758 dní).²⁰ Štatistické dáta poukazujú na zvýšenie činnosti nemocnice.

Hlavným lekárom aj riaditeľom bol v roku 1921 stále MUDr. Mankovich, ku ktorému v uvedenom roku pribudol sekundárny lekár MUDr. Vojtech Bartsch.²¹ Platy lekárov boli mierne navýšené. Mankovich bol vyplácaný z funkcie hlavného mestského lekára od mesta Bardejov a nemocnica mu z vlastných nákladov vyplácala ročnú odmenu 3 000 Kč. Sekundárny lekár dostával rovnakú ročnú sumu, tiež na náklady nemocnice. Od novembra 1921 (oficiálne až od 1. 1. 1922) bol v nemocnici zamestnaný ako administratívny pracovník a pokladník Andrej Litavec. Jeho ročný plat bol odsúhlasený ministerstvom zdravotníctva a činil 12 000 Kč. Platovo si prilepšili aj ošetrovatelky. Štyri rehoľné sestry mali ročnú odmenu spolu 10 560 Kč a dve slúžky 3360 Kč.²² Samozrejmosťou bol pre nich určený služobný byt a strava.²³

Nový správca konštatoval pri svojom nástupe, že nemocnica je, čo do administratívnych vecí, v zanedbanom stave. Neboli zachované žiadne písomné záznamy, napr. o hospodárení zariadenia (príjmach či výdajoch) a pod. Revízia nemocnice vykonaná ministerskými úradníkmi v máji roku 1922 konštatovala, že stav skoro tridsaťročnej budovy bol „uspokojivý“. Popri spomínaných dvoch hlavných budovách – väčšej nemocničnej a menšej

¹⁹ SNA, fond EMVZ. K. č. 14, Humánne ústavy resortu sociálnej pečlivosti, Dotazník, apríl 1922.

²⁰ Štátny archív v Košiciach (ďalej ŠA KE), fond Košická župa 1923 – 1928, k. č. 518. Administratívna štatistika nemocníc, výkaz z 23. apríla 1926.

²¹ MUDr. Vojtech Bartsch sa narodil 9. 1. 1895 v Bardejove a promoval v roku 1921 v Prahe. Od 1. februára 1924 vykonával v nemocnici na základe nariadenia Košickej župy funkciu zástupcu riaditeľa. Pozri ŠA KE, fond Košická župa 1923 – 1928, k. č. 229, Dr. Bartsch Vojtech, prevzatie do župnej služby, 30. januára 1928.

²² Menovite išlo o rehoľné sestry: Mária Herlinda Rádler, Mária Materna Füresz, Mária Maxima Mártonásy, Mária Filotea Horváth a o tieto slúžky: Katarína Kohútová a Anastázia Kohútová. Pozri Národný archív Českej republiky v Prahe (ďalej NA ČR), fond Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy (ďalej MVZTV), k. č. 686, Výkaz zaměstnanců v Mestské ver. nemocnici v Bardiově, 1922.

²³ SNA, fond EMVZ, k. č. 14, Humánne ústavy resortu sociálnej pečlivosti, Dotazník, apríl 1922.

hospodárskej – sa spomínala aj prístavba márnice s dvomi oknami. Na dvore sa ešte nachádzala dreváreň so zásobami vykurovacieho dreva. Rovnako tam boli postavené dva drevené kurníky pre hydinu, ktorú chovali rehoľné sestry pre potrebu nemocnice, a dva chlievy pre prasatá.²⁴ Nemocničná záhrada bola rozdelená na tri časti. Prvá časť slúžila ako poličko,²⁵ kde rehoľné sestry pestovali rôznu zeleninu. Druhá časť bola nemocničným parkom a tretia bola spojená s dvorom, kde sa v priaznivom počasí prechádzali hospitalizovaní pacienti.²⁶

Aj keď bola mestská nemocnica v Bardejove z pohľadu kontrolných orgánov hodnotená v roku 1922 ako vyhovujúca z hľadiska poriadku a čistoty, predsa sa ukázalo, že z hľadiska modernizácie za ostatnými, resp. podobnými nemocnicami zaostáva. Okrem chatrného dreveného plotu to bol napr. nehygienický drevený záchod na dvore a vedľa neho výkalová jama prekrytá prehnitými doskami, ohrozujúcimi život okolo sa prechádzajúcich pacientov. V budove bola zavedená elektrina a vykurovalo sa pieckami na tvrdé drevo. Voda sa čerpala dvoma pumpami a používala sa na základnú hygienu i pitie. Jej kvalita však bola nie celkom uspokojivá. Oveľa vhodnejšia zo zdravotného hľadiska ako pitná bola minerálna voda dovážaná vtedy z Bardejovských kúpeľov. Z hygienického boli problematické aj záchody v priestoroch nemocnice, pretože neboli splachovacie. Výkaly vynášali mestom určení zriadení v určených cykloch.

Nemocnica v Bardejove disponovala len jednou skromne vybavenou operačnou sálou a stávalo sa, že niektoré menšie operačné zákroky sa vykonávali aj na chodbe. Technicko-materiálne vybavenie bolo katastrofálne. Nemocnica nemala k dispozícii napr. röntgenový prístroj.²⁷ Väčšina železných postelí

²⁴ V čase revízie sa v nemocnici chovalo 17 sliepok, 35 kurčiat, 9 kačíc a 2 prasatá. Pozri NA ČR, fond MVZTV, k. č. 686, Protokol z administratívnej a hospodárskej revízie Mestskej verejnej nemocnice v Bardejove, 19. 5. 1922.

²⁵ Nemocnica si podľa revíznej správy prenajala aj väčšie pole na pestovanie zemiakov. V polovici 30. rokov už nemocnica nechovala žiadne hospodárske zvieratá a nepestovala ani zeleninu. Chov prasiat bol veľmi nákladný a nevyplácal sa, k pestovaniu zeleniny bolo skonštatované, že nie je dostatok priestoru. Pozri NA ČR, fond MVZTV, k. č. 686, Zápisnica z revíznej administratívnej, hospodárskej, pokladničnej kontroly z 11. júla 1936.

²⁶ NA ČR, fond MVZTV, k. č. 686, Protokol z administratívnej a hospodárskej revízie Mestskej verejnej nemocnice v Bardejove, 19. 5. 1922.

²⁷ MVZ z Prahy schválilo nemocnici subvenciu 50 000 Kč na zakúpenie Röntgenového prístroja v roku 1923, zakúpený až v roku 1924. Pozri: SNA, fond EMVZ, k. č. 1, Žiadosť o subvenciu na zakúpenie röntgenového prístroja, 27. decembra 1922; NA ČR, fond MVZTV, k. č. 686, Zápisnica z revíznej administratívnej, hospodárskej, pokladničnej kontroly z 11. júla 1936.

bola zničená, resp. potrebovala výraznú opravu. Matrace boli staré a nekvalitné. Kúpeľňa s dvoma vaňami bola rovnako v zlom stave, preto nemocnica viackrát žiadala Ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy o subvenciu na zariadenie kúpeľne.²⁸ Od konca vojny nebol doplnený materiál do kuchyne. Nemocnici veľmi chýbala posteľná aj osobná bielizeň (hlavne ženské oblečenie, kabáty, košele a i.), ktorú bolo potrebné zakúpiť. Katastrofálny obraz vybavenia potvrdzoval fakt, že v nemocnici sa pre pacientov nachádzali len štyri páry papúč.

V čase konania revízie v roku 1922 boli v jednej z miestností nemocnice umiestnení, na základe dohody s mestom, chorí vojaci miestnej posádky, čo bolo zo strany vedenia kritizované. Nemocnica tak prichádzala o potrebné priestory-lôžka a strácala financie v podobe nemocenského, ktoré vojaci neplatili. Navyše vojenský pacienti využívali aj nemocničný inventár, čím dochádzalo k jeho opotrebovaniu, preto riaditeľ nemocnice dr. Mankovich apeloval na revíznych úradníkov z ministerstva zdravotníctva, aby sa vykonali patričné úkony a vojaci boli presunutí do vlastných vojenských barakov. Miestnosti v tom čase využívané chorými vojakmi plánovali vybaviť pre ženy rodičky.

Veľkým medzníkom vo vývoji bardejovskej nemocnice bol 23. február 1928, kedy župné zastupiteľstvo Košickej župy na návrh župného výboru prijalo nemocnicu v Bardejove do svojho majetku i správy. Z Mestskej nemocnice sa stala Krajinská verejná nemocnica v Bardejove. Hneď v prvom roku sa Košická župa zaviazala k výstavbe nových operačných sál a miestností pre dezinfekciu, pričom vyčlenila na tieto úkony vo svojom rozpočte sumu 500 000 Kč.²⁹ Po administratívnych zmenách v Československej republike však nakoniec župa prenechala 1. júla 1928 nemocnicu správe Slovenskej krajiny.³⁰

Po zmene majiteľa-správcu nastali v nemocnici zmeny k lepšiemu. Pokiaľ išlo o financovanie, tak ako Košická župa, tak aj Slovenská krajina boli v tom-

²⁸ Ministerstvo verejného zdravotníctva z Prahy písalo ešte 7. mája 1925 Expositúre Ministerstva do Bratislavy, aby prešetrilo stav a plány na rekonštrukciu kúpeľní. Navrhovalo, aby sa postavili rezervoáre na vodu na pôjde, do ktorých by sa voda čerpala elektronickým čerpadlom a odtiaľ by sa odvádzala do ďalších miestností nemocnice. Nemocnica síce bola napojená na „mestský vodovod“, ale vody bolo, hlavne v letných mesiacoch nedostatok. Preto bolo potrebné inštalovať uvedené čerpacie zariadenie zo studne. Pozri SNA, fond EMVZ, k. č. 1, Veř. mestská nemocnice v Bardiově, zřizení lázní, podpora, 7. mája 1925.

²⁹ SNA, fond EMVZ, k. č. 1, Prevzatie mestskej nemocnice v Bardejove do správy župy košickej, 3. apríla 1928.

³⁰ *110 rokov bardejovskej nemocnice. 1895 – 2005*. Ed. Ján Nagajda. Bardejov : NsP Sv. Jakuba, n. o., Bardejov, 2005, s. 21.

to ohľade oveľa pružnejšie a štedrejšie. Ukázalo sa to napr. pri väčších dotáciách pre zamestnancov. V roku 1928 nemocnica síce štatisticky disponovala väčším počtom lôžok, no k lôžkam situovaným do hlavnej budovy mestskej nemocnice bolo prirátaných aj 20 lôžok epidemiologickej nemocnice (drevené baraky nachádzajúce sa od mestskej nemocnice približne jeden kilometer). V uvedenom roku tak bardejovská nemocnica vykazovala až 66 lôžok (30 určených pre choromyselných, 16 pre riadnych a 20 pre epidemiologických pacientov). Počet ošetrovaných v roku 1928 bolo zaevidovaných 382 (z toho 43 z roku 1927), čo činilo 16 574 ošetrovacích dní (priemer na deň 45 osôb).³¹

Primárom a zároveň aj riaditeľom nemocnice sa stal 1. marca 1928 na základe rozhodnutia výboru Košickej župy MUDr. Dušan Čajka. MUDr. Vojtech Bartsch zastával funkciu sekundárneho lekára. Úradníkom – hospodárskym správcom zostával v roku 1928 stále Andrej Litavec. Ošetrovateľský personál sa navýšil na 7 osôb (1 civilná žena a 6 rádoých sestier z kongregácie Dcer Božského Spasiteľa). Štyri rehoľné sestry sa venovali klasickým ošetrovateľským prácam pri hospitalizovaných pacientoch. Ďalšie si rozdeľovali služby pri operáciách, v ambulancii a v kuchyni. Podľa potreby si nemocnica objednávala služby práčky Márie Kunčíkovej³² a Jána Džadeka ako drevorubača (pilčíka). Celoročne boli v nemocnici zamestnaní aj jeden vrátnik (Pavel Giertl) a 2 slúžky.³³

Nový „majiteľ“ investoval do svojej nemocnice. Hneď v prvom roku boli na nej realizované prípravné práce na prístavbu dvoch operačných sál a dvoch menších miestností. Doplnený bol inventár posteľnej bielizne a osobného šatstva za 11 000 Kč, zhotovená jedna priečka na hlavnej chodbe (2 600 Kč). Na budove sa vykonali drobné opravy okien, dverí či lepenkovej strechy v epidemiologickej nemocnici za 4 000 Kč. Nemocničná studňa bola prehĺbená o 2 metre, čím sa v nej zväčšilo množstvo vody. Najväčšou investíciou v roku 1928 bolo zakúpenie inštrumentára a zariadenia operačných sál v celkovej sume 141 156 Kč. Finančné prostriedky boli poukázané župným výborom Košickej župy.³⁴

³¹ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Výročná správa o pôsobnosti nemocnice po stránke administratívnej na rok 1928, 4. augusta 1929.

³² V roku 1928 to bolo 138 dní.

³³ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Výročná správa o pôsobnosti nemocnice po stránke administratívnej na rok 1928, 4. augusta 1929.

³⁴ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Výročná správa o pôsobnosti nemocnice po stránke administratívnej na rok 1928, 4. augusta 1929.

V 30. rokoch sa pravdepodobne aj pod vplyvom zmeny správy nemocnice a nového riaditeľa snažilo jej vedenie modernizovať nemocnicu do tej miery, do akej stačili finančné prostriedky. Zároveň však silneli aj snahy o vybudovanie novej, modernejšej zdravotnej inštitúcie v Bardejove. Tieto pokusy presvedčiť kompetentných štátnych činiteľov vychádzali ako od personálu nemocnice – riaditeľa, tak aj od zástupcov mesta – bardejovských mestských poslancov. Nádej na splnenie tejto požiadavky rástla po administratívnych zmenách, kedy sa čoraz viac začalo diskutovať o tom, že Bardejov bude mať novú krajinskú nemocnicu. V polovici roka 1930 sa objavila v tlači správa, že v aktuálnom krajinskom rozpočte sa počítalo s investíciami do zdravotníckych zariadení na východnom Slovensku. Konkrétne sa to týkalo nemocníc v Michalovciach, Humennom, Krompachoch, Levoči a, samozrejme, aj v Bardejove. Krajinská nemocnica v Bardejove mala navýšiť lôžkovú kapacitu prostredníctvom realizácie nadstavby na už existujúcu hlavnú budovu. Jedno nové poschodie by zvýšilo kapacitu nemocnice približne o 40 lôžok, ktoré by sa využili pre chirurgických pacientov. Rovnako bolo potrebné riešiť aj priestory pre epidemiologických pacientov, nakoľko stará drevená baraková budova na druhom konci mesta nebola vhodná na rekonštrukciu. S finančnou dotáciou do novej veľkej krajinskej nemocnice sa ešte v roku 1930 príliš nepočítalo. S výstavbou novej okresnej nemocnice začalo mesto Prešov, a tak sa bardejovský zdravotný ústav opäť dostal na väčšiu perifériu záujmu.³⁵ Po otvorení novostavby prešovskej nemocnice v roku 1935 sa opäť zintenzívnili hlasy po novej, priestorovo vyhovujúcej bardejovskej nemocnici s patričným prístrojovým vybavením. Zvlášť potom, čo sa nadstavba starej budovy nemocnice nezrealizovala a pacienti boli v preplnenej krajinskej nemocnici umiestňovaní aj do provizórnych priestorov. „Verejný škandál“ sa načas podarilo zahladať hlasovaním krajinského výboru za výstavbu novej krajinskej nemocnice v Bardejove.³⁶ Oznam o tom, že sa v Bardejove bude stavať nová krajinská nemocnica, bol uverejnený v týždenníku Šariš ešte v novembri 1937. Výhrady však boli vznesené okolo spôsobu výberu lokality pre novú stavbu. Plánovaná výstavba na Školskom námestí neďaleko starej nemocnice v centre mesta bola podľa niektorých znalcov nevyhovujúca z hygienických i finančných dôvodov. Príkladom dobre umiestnenej budovy nemocnice bol neďaleký Prešov, ktorého nová Okresná verejná nemocnica stála mimo centra mesta a pacienti preto neboli rušení. Pisateľ novinového článku hľadal v rozhodnutí mesta aj záujmy niektorých politikov, ktorým vyhovovala

³⁵ Čo bude budovať Slov. krajina na vých. Slovensku? In *Východný Slovák*. 27. júna 1930, č. 25, roč. 9, s. 1 – 2.

³⁶ Od Bardejova z Bardejova. In *Šariš*. 4. september 1936, č. 33, roč. 7, s. 2.

poloha, za ktorú mal Bardejov vyplatiť až 600 000 Kč. Tieto financie boli však vhodné aj pre investíciu do ďalších potrebných mestských záležitostí (výstavba vodovodu, kanalizácie či nadstavba ľudovej školy), zvlášť keď pozemky na polohu, podľa týždenníka Šariš pre tento účel vhodnejšej, vlastnilo mesto a ušetrila by sa tým nemalá čiastka.³⁷ Výstavba novej nemocnice bola schválená roku 1937. Malo ísť o modernú nemocnicu s kapacitou až 130 postelí. Mesto mohlo na tento projekt zo svojho rozpočtu poskytnúť len 200 000 Kč a na ďalších cca 8 miliónov sa očakávala štátna subvencia.³⁸ Realizácia výstavby modernej krajinskej nemocnice v Bardejove sa z rôznych dôvodov naťahovala a nová budova nemocnice bola nakoniec vystavená až v roku 1961.

V 30. rokoch 20. storočia došlo v činnosti Krajinskej nemocnice v Bardejove k čiastočnému zlepšeniu situácie. Lekársky personál sa oproti minulým rokom nemenil. Riaditeľom aj naďalej zostával MUDr. Dušan Čajka,³⁹ odborný lekár pre chirurgiu. Svoju súkromnú prax uskutočňoval v ambulancii nemocnice a ako konziliár chodil aj k pacientom. Býval v byte oproti nemocnici. MUDr. Vojtech Bartsch bol okresným lekárom a vedúcim lekárom nemocnice, kde spolu s riaditeľom ošetrovali všetkých pacientov. Zároveň bol aj lekárom pobočky Československého Červeného kríža. Býval rovnako naproti nemocnici v súkromnom byte, kde vyšetroval aj svojich pacientov. Nočnú službu v nemocnici zabezpečovali obaja lekári tak, že boli doma na telefóne. Pri počte každoročne prijatých pacientov a ordinačných hodín bol takýto stav lekárov kritický. Veľa prípadov muselo byť kvôli malej kapacite nemocnice riešených ambulantne. V roku 1930 to bolo až 2 900 prípadov a v júli 1931 až 2 300 prípadov.⁴⁰ Platovo boli na tom rovnako, MUDr. Bartsch v roku 1935 poberal ročne 9 600 Kč.⁴¹ Počas prázdnin bolo umožnené v nemocnici vykonávať prax študujúcim medikom.⁴²

³⁷ O. B. Bardejovskej verejnosti In Šariš. 26. november 1937, č. 45, roč. 8, s. 2.

³⁸ *Dejiny Bardejova*. Ed. Andrej Kokuľa. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, n. p., 1975, s. 337.

³⁹ Zároveň bol vo funkcii komisára krajinskej zdravotnej služby.

⁴⁰ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica o revízii Krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 27. júla 1931.

⁴¹ Tento plat mu bol pridelený na základe výnosu krajinského úradu z januára 1929. Pozri NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 11. júla 1936; NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 11. júna 1938.

⁴² V roku 1937 to boli Vilo Chorvát, Pavel Drgoň a Ján Straka. Pozri NA ČR, fond MVZ, k. č.

Správcom nemocnice bol od decembra 1934 Ľudovít Jankovský, ktorý mal od 1. 8. 1934 aj jednu administratívnu výpomocnú silu – Máriu Ogorzálekovú. V októbri 1936 ho vystriedal František Jančí.⁴³ Vrátnikom, ktorý vypomáhal aj ako ošetrovateľ, bol od júla 1930 Jozef Filakovský. Pomocnú silu ďalej tvorili rádomé sestry,⁴⁴ slúžky⁴⁵ a príležitostné práčky.⁴⁶ Od roku 1938 vykonával v nemocnici službu ako pomocný ošetrovateľ aj Ján Voštinár za odmenu 20 Kč denne.⁴⁷ Duchovné služby v nemocnici obstarával za ročný honorár 2 000 Kč (stanovený na základe krajinského výnosu z roku 1933) miestny rímskokatolícky duchovný. Pre pacientov ostatných vierovyznaní vykonávali tieto služby ich duchovní, no bez nároku na honorár.⁴⁸

686, Revízna zápisnica z roku 1937, 31. júla 1937.

⁴³ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Revízna zápisnica z roku 1937, 31. júla 1937.

⁴⁴ V roku 1935 ich bolo sedem. Jedna rehoľná sestra bola predstavená, jedna inštrumentárka, jedna vedúca kuchyne a štyri ošetrovatelky. Každá zo sestier poberala mesačný plat 250 Kč a ročný príspevok 500 Kč na ošatenie. Pozri NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 11. júla 1936. V roku 1936 pribudla jedna rehoľná sestra ako výpomocná administratívna sila. V roku 1937 a 1938 vypomáhala stálym rehoľným sestram jedna kandidátka. Pozri NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Revízna zápisnica z roku 1937, 31. júla 1937. Rehoľné sestry pracovali v nemocnici ako ošetrovatelky od začiatku. Župný výbor Košickej župy vo februári 1928 schválil ich činnosť vo všetkých župných nemocniciach uvedenej župy. ŠA KE, fond Košická župa 1923 – 1928, k. č. 229, Ustanovenie milosrdných sestier v župných nemocniciach ako gazdiné a ošetrovatelky, 16. marca 1928; V decembri 1930 bola podpísaná zmluva medzi výborom Slovenskej krajiny a členmi rádu Dcér Božského vykupiteľa o ošetrovateľských službách v nemocnici na dobu neurčitú. Pozri NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 11. júna 1938.

⁴⁵ V roku 1935 vypomáhala na oddelení Verona Majerská, na operačnej sále Verona Stodolová a v kuchyni Anna Delejová s Magdou Matejovou. Pozri NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 14. septembra 1935. V roku 1936 a 1937 na operačnej sále Verona Stodolová, na oddelení Rozália Velgušová, v kuchyni Magda Mačejová a Anna Delejová. V roku 1938 na operačnej sále vypomáhala Rozália Velgušová, na oddelení Zuzana Guteková, v kuchyni Zuzana Delejová spolu s Máriou Remišovskou. Všetky poberali mesačný plat 200 Kč. Pozri NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 11. júna 1938.

⁴⁶ V rokoch 1936 – 1938 to boli Margita Kunčíková a Mária Matušovičová, ktoré pracovali v nemocnici 2-krát v týždni za odmenu 20 Kč na deň. Pozri NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 11. júla 1936.

⁴⁷ Pozri NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 11. júna 1938.

⁴⁸ Pozri NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej

Kapacita nemocnice nebola pre nezrealizovanú nadstavbu výrazne zväčšená a lôžkami sa disponovalo naďalej podľa potreby. V hlavnej budove bolo možné umiestniť až 50 pacientov a infekčné oddelenie mimo nemocnice mohlo prijať maximálne 20 pacientov. Ošetrovaných bolo napr. v polovici roku 1931 do 350 pacientov (10 704 ošetrovacích dní), kým v celom roku 1930 sa vykonalo 17 477 ošetrovacích dní.⁴⁹ Za prvých osem mesiacov roku 1935 bolo v bardejovskej nemocnici hospitalizovaných 506 ošetrovaných pacientov (12 799 ošetrovaných dní), čo bolo v priemere okolo 53 pacientov denne.⁵⁰ V júli 1936 bolo evidovaných 418 hospitalizácií (10 369 ošetrovacích dní).⁵¹ Keď zoberieme do úvahy obmedzenú lôžkovú kapacitu, tak môžeme konštatovať, že nemocnica bola využívaná na maximum počas celého roka. Počet ošetrovacích dní prevyšoval v roku 1937 maximum o 3 440 dní,⁵² čo potvrdzovalo preplnenosť nemocnice a potrebu rozšírenia jej kapacity. V roku 1938 počet hospitalizácií sa výrazne nemenil.

V hlavnej budove sa každý rok vykonávali menšie rekonštrukcie, akými boli napr. výmena podláh, dverí či záchodov. Od roku 1931 už nemocnica nechovala hospodárske zvieratá a ani nebola na jej pozemku pestovaná zelenina. V roku 1936 bola na dvore nemocnice postavená menšia budova, kde mal byť umiestnený dezinfekčný prístroj.⁵³ O okolie hlavnej nemocničnej budovy bolo pravidelne starané, na predzáhradke bol pestovaný trávnik s kvetmi a okrasnými kríkmi.⁵⁴

Mestský vodovod v Bardejove na začiatku 30. rokov ešte nebol zavedený. Z príľahlého kopca prúdila voda dreveným zariadením do šiestich studní v meste a jednej cisterny v záhrade nemocnice. Odtiaľ si ju zriadení nemocnice čerpali elektrickým čerpadlom a ručne do rezervoára v kúpeľni. Nemocnica mala vo dvore jednu studňu určenú na pitie. Voda z nej sa ručne pumpovala a roznášala pre pacientov aj pre potreby kuchyne. Kvalita

a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 14. septembra 1935.

⁴⁹ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica o revízii Krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 27. júla 1931.

⁵⁰ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 14. septembra 1935.

⁵¹ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 11. júla 1936.

⁵² NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Revízná zápisnica z roku 1937, 31. júla 1937.

⁵³ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 11. júla 1936.

⁵⁴ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 14. septembra 1935.

vody bola kontrolovaná zriedkavo. V studni bola tvrdšia, ale hygienicky vyhovujúca. Mestská voda bola síce mäkšia, ale jej hygienická kvalita závisela od počasia.⁵⁵ Na studňu sa v druhej polovici 30. rokov napojila čerpacia stanica, takže v prípade poruchy mestského „vodovodu“ mohol byť ústav zásobovaný vlastnou studňou. Veľkým problémom z hľadiska hygieny bola kanalizácia. Mesto Bardejov ňou ani v polovici 30. rokov nedisponovalo. Krajinská nemocnica mala jeden kanál, ktorým sa odvádzala dažďová voda a voda z práčovne do mlynského potoka Lukavica. Všetky ostatné splaškové vody a výkaly sa zbierali do betónovej žumpy, odkiaľ boli vyvážené na vozoch.⁵⁶ V rokoch 1937 – 1938 počas rekonštrukčných prác boli do nemocničného kanála postupne zvedené odpadové rúry zo všetkých izieb, kuchyne, kúpeľne a márnice.⁵⁷

Elektrický prúd zavedený do nemocnice dodávali Východoslovenské elektrárne uč. spol. v Košiciach. Účty za elektrinu boli podľa revízných komisárov vysoké v porovnaní s účtami ostatných zdravotníckych zariadení a nemocnica sa snažila vyjednávať so spoločnosťou o cene.⁵⁸ Vykurovanie v nemocnici bolo dvoma spôsobmi. V štyroch izbách bolo zavedené ústredné kúrenie teplou vodou a v ostatných miestnostiach sa vytápalo pecami na tvrdé drevo, príp. uhlie či koks. Palivo nakupovala nemocnica od miestnych podnikateľov.⁵⁹

V izbách nemocnice chýbali stoly, stoličky a skrine. Na oddeleniach bolo nedostatok bielizne, ktorá sa rýchlo opotrebovala, resp. zničila choromyselnými pacientmi. Nemocnica si z vlastného rozpočtu, podľa riaditeľa, nemohla dovoliť nakupovať bielizeň vopred aj do zásoby.⁶⁰

V roku 1937 bola daná do prevádzky menšia budova pre dezinfekčné zariadenie a budova pre práčovňu a žehliareň. Obe budovy boli zapojené aj do vlastného domáceho kanalizačného systému. Do práčovne sa zakúpila

⁵⁵ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 14. septembra 1935.

⁵⁶ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 11. júla 1936.

⁵⁷ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Revízná zápisnica z roku 1937, 31. júla 1937; NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 11. júna 1938.

⁵⁸ V roku 1935 sa riaditeľstvu podarilo napr. znížiť cenu elektrického prúdu o 10 halierov. Pozri NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 14. septembra 1935.

⁵⁹ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 11. júna 1938.

⁶⁰ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica o revízii Krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 27. júla 1931.

nová práčka a žmýkačka. Do kuchyne bol nainštalovaný vodovod s ručnou pumpou zapojenou na ústredný vodojem. Využívať sa mohla teplá i studená voda. Stará dreváreň bola prestavaná na skladisko dreva, uhlia a zároveň márnicu. Za hlavnou budovou bol znovu postavený 20 metrový múr ako ohrada. V hospodárskych častiach nemocnice sa vymenili okná. Do kuchyne sa inštaloval nový sporák a kuchynský dres. Kúpeľňa v nemocničnej budove vyhovovala vtedajším štandardom. Bol inštalovaný nový kotol s novým prívodom teplej vody. Aj tieto stavebné úpravy a zmeny nemali veľký vplyv na veľmi výrazné skvalitnenie pomerov v nemocnici.⁶¹ Napriek mnohým nedostatkom, nemocnica nestrácala dôveru pacientov a aj na konci 30. rokov 20. storočia bola „vyhľadávaným“ zdravotníckym zariadením horného Šariša. Ako riaditeľ, tak aj revízni komisári však neustále apelovali na mestských poslancov a krajiných úradníkov, aby sa zaslúžili o rozhodnutie vybudovať novú, väčšiu nemocnicu.⁶²

V druhej polovici 30. rokov aj oficiálne kontroly zo štátnych úradov ukázali, že Krajinská verejná nemocnica v Bardejove mala veľmi nízku kapacitu. Denný priemer pacientov bol stále vyšší, ako bol stav postelí v zariadení. Jeden z ďalších veľkých problémov bolo infekčné oddelenie, resp. budova stojaca na druhom konci. Bol to malý mestský drevený barak obohnaný dreveným plotom. Bývala v ňom miestna dezinfektorka (Ružena Behinská), ktorá mala k dispozícii dezinfekčný prístroj. Budova bola v zlom stave už na začiatku 20. rokov a jej stav sa len zhoršoval do tej miery, že na začiatku 30. rokov už nebola vhodná na rekonštrukciu a nemocnica si nemohla dovoliť prijímať epidemiologických pacientov. Tí museli hľadať pomoc v ostatných zdravotníckych zariadeniach. Existovala tu teda hrozba šírenia nákaz týmito pacientmi do okolitých regiónov. V roku 1936 bolo skonštatované, že existovala reálna hrozba jej samozrútenia.⁶³ Jedným z riešení tejto katastrofálnej situácie bolo zväčšenie nemocnice formou nadstavby, no na to boli potrebné financie a ochota kompetentných štátnych orgánov riešiť túto situáciu. Ne našli sa potrebné peniaze, a tak nemocnica stále prežívala len s drobnými rekonštrukciami realizovanými každý rok.

⁶¹ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Revízna zápisnica z roku 1937, 31. júla 1937; NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinkej verejnej nemocnice v Bardejove, 11. júna 1938.

⁶² NA ČR, fond MVZ, Výročná správa o činnosti a pohybe pacientov krajinkej verejnej nemocnice v Bardejove za rok 1937, 25. júla 1938.

⁶³ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinkej verejnej nemocnice v Bardejove, 11. júla 1936.

Večným bremenom nemocnice bol nedostatok financií, spôsobený hlavne nedoplatkami za liečebné. Do 28. októbra 1918 nebolo vyplatené liečebné v sume 1 372,90 Kč na konci toho roka to už bolo 12 285 Kč⁶⁴ a z roka na rok nedoplatok narastal v tisíckach a desiatistícoch korún. V roku 1922 sa dlh na liečebnom vyšplhal na vyše 150 000 Kč. Riaditeľstvo nemocnice preto písalo v roku 1923 na Ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy do Prahy prosbu o uhradenie dlhu. Problémom bolo, že dodávatelia potrebného materiálu pre nemocnicu neboli ochotní dodávať tovar alebo nechceli poskytovať úvery na dlhšie obdobie. Finančnú tieseň spôsobili aj pacienti, hlavne choromyseľní, u ktorých nebola zistená totožnosť a nebolo im možné vystaviť účet. Problémovi v zmysle neplatenia liečebných nákladov boli aj zahraniční pacienti.⁶⁵ Dlh neustále narastal a na konci roku 1935 predstavoval vyše jedného milióna československých korún. Najväčším dlžníkom nemocnice bolo Ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy s dlhom takmer 650-tisíc. Vysoké čiastky dlhovali aj susediace štáty, z ktorých liečení pacienti pochádzali. Poľsko dlhovalo 56-tisíc, Maďarsko 66-tisíc a Juhoslávia skoro 55-tisíc korún.⁶⁶ Na konci roka 1936 sa nedoplatok znížil na 543-tisíc korún.⁶⁷

Bardejovská nemocnica bola malým periférnym zdravotníckym zariadením na severovýchode Slovenska. Počas svojho krátkeho trvania prešla viacerými zmenami a vydržala až dodnes. Ustanovená bola ako mestská verejná nemocnica na konci 19. storočia, v roku 1928 prešla do rúk Košickej župy, resp. Slovenskej krajiny. Počas celej jej medzivojnovnej existencie v nej pôsobili len traja lekári, ktorí však z ohlasov, úradných správ vykonávali svoju činnosť poctivo a zaslúžili sa o to, že bardejovský nemocničný ústav bol veľmi dôveryhodný. Na konci 30. rokov bola Krajinská verejná nemocnica v Bardejove vyhľadávaným zdravotníckym zariadením horného Šariša, no veľa pacientov bolo nemocnicou v dôsledku nízkej kapacity odmietnutých. Dopĺcala na svoje periférne (geografické) postavenie. Z tohto pohľadu v lepšej pozícii bola nemocnica druhého a väčšieho centra šarišského regiónu Okresná verejná nemocnica T. G. Masaryka v Prešove.

⁶⁴ SNA BA, fond EMVZ, k. č. 14, Dotazník pre nemocnice, 10. 4. 1919.

⁶⁵ SNA BA, fond EMVZ, k. č. 1, Správa mestskej nemocnice v Bardejove, 12. júla 1923

⁶⁶ NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Zápisnica z administratívnej, pokladničnej, účetnej a hospodárskej agendy krajinskej verejnej nemocnice v Bardejove, 11. júla 1936.

⁶⁷ Pražské ministerstvo dlhovalo „už len“ 225-tisíc korún. Pozri NA ČR, fond MVZ, k. č. 686, Revízná zápisnica z roku 1937, 31. júla 1937

K OBNOVE CHRÁMU SV. MIKULÁŠA V PREŠOVE POČAS DVADSIATYCH ROKOV 20. STOROČIA¹

Patrik DERFIŇÁK

DERFIŇÁK, Patrik. About restoring the church of St. Mikuláš in Prešov during the 1920s. In. *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2021, vol. 21, no. 1, p. 36 – 76.

The formation of Czechoslovakia meant not only the creation of a new state, but in many cases also a continuation of an older cultural, economic or political tradition. Therefore, even in the new republic, the interest in the research and protection of monuments continued to develop. Therefore, one of the tasks of the State Department for the Protection of Monuments in Slovakia has become cooperation and professional supervision in the repair of important historical monuments. Gothic Church of St. Mikuláš in Prešov is an example of how the repairs were approached by the state, but also by the owner. Complicated negotiations, problems with a lack of funds and experts, these were just some of the problems that needed to be solved. Many of them brought concrete results in the following period and helped save not only the church but also valuable equipment.

Key words: history, 20th century, church, Prešov.

Záver 19. a začiatok 20. storočia sa niesol v znamení narastajúceho záujmu o historické pamiatky a súčasne aj o ich lepšie poznanie či záchranu. Vďaka tomu sa do pozornosti odborníkov i nadšených amatérov dostávali aj dovtedy menej dostupné regióny ležiace v okrajových oblastiach Uhorska. Postupne sa dokonca objavovali pokusy o ich opravy či rekonštrukciu. Dôvodov pre tento postup možno sledovať hneď niekoľko. Či už to bolo budovanie uhorského národného povedomia, okrem iného tiež prostredníctvom miléniovej výstavy roku 1896, či reprezentatívnej účasti na svetových výstavách. Na tej v Paríži sa dostalo významného postavenia aj pamiatkam z východného Slovenska. V neposlednom rade to bola tiež snaha rozvíjať turistiku a cestovný ruch, považovaný za perspektívny zdroj získavania finančných prostriedkov i nových pracovných miest. Pokusy o zmapovanie a obnovu pamiatok

¹ Text vznikol ako súčasť výstupov z grantového projektu VEGA č. 1/0651/19 Pramene k cirkevným a duchovným dejinám východného Slovenska, zodpovedný riešiteľ doc. Mgr. Marcela Domenová, PhD.

si však vyžadovali okrem odborných znalostí aj značné objemy finančných prostriedkov. Tých síce nikdy nebol dostatok, napriek tomu sa postupne podarilo aspoň začať realizovať niektoré z plánovaných opráv. Prvá svetová vojna znamenala zastavenie tohto postupu, navyše vojnové operácie priniesli pre historické pamiatky, nachádzajúce sa v priestore, kde dochádzalo k bojom, ďalšie značné škody. Celý proces úsilia o obnovu pamiatok však nezanikol ani po rozpade monarchie. Skôr naopak. Aj predstavitelia novej Československej republiky pokračovali v rámci existujúcich možností v rozvoji starostlivosti o zachované historické dedičstvo.

Po konsolidácii politických a hospodárskych pomerov v prvých rokoch po skončení prvej svetovej vojny, sa už na samom začiatku dvadsiatych rokov objavujú snahy o opravu niektorých pamiatok. Týkali sa aj rímskokatolíckeho farského Kostola sv. Mikuláša, biskupa v Prešove. Išlo o najväčšiu sakrálnu stavbu v Prešove, nachádzajúcu sa priamo v jeho historickom centre. Svojimi rozmermi sa v tomto období zaraďoval medzi najväčšie chrámy na celom Slovensku, keďže jeho dĺžka dosahuje 54,7 m, šírka 34,45 m a vnútorná výška 16 m. Veža chrámu je vysoká 71 m. Najstaršia história tohto kostola sa spája s nemeckými kolonistami, ktorí sa na území mesta usadzovali koncom 12. a začiatkom 13. storočia. Vo svojej osade, ktorá sa nachádzala západne od pôvodnej staršej slovanskej osady ležiacej v priestore dnešnej Slovenskej ulice, si najprv postavili kaplnku. V roku 1299 získalo mesto od uhorského kráľa Ondreja II. (1290 – 1301) mestské práva, vďaka ktorým sa Prešov ďalej rozvíjal už ako slobodné kráľovské mesto. Vďaka výraznému posilneniu svojho právneho postavenia i hospodárskej prosperite sídla došlo niekedy v 40. rokoch 14. storočia k prestavbe pôvodnej kaplnky na priestranný trojlodový gotický farský kostol zasvätený sv. Mikulášovi, biskupovi.² Vzhľadom na skutočnosť, že výstavba dostatočne reprezentatívneho a pre rozrastajúce sa mesto aj kapacitne vyhovujúceho chrámu bol dlhodobý a nákladný projekt, výstavba, rozširovanie a umelecké úpravy chrámu prebiehali aj v priebehu 15. storočia. Počas dlhého obdobia vzniku bolo potrebné vysporiadať sa napríklad s dôsledkami požiaru, ktorý v roku 1418 zabrzdil nielen stavbu chrámu, ale i ďalších objektov, no tiež s dôsledkami zložitých politických pomerov. Začiatkom 16. storočia však došlo k poslednej rozsiahlejšej neskorogotickej prestavbe, ktorá počas rokov 1502 – 1515 mala pod vedením tunajšieho staviteľa Jána Brengyszeyna zjednotiť postupne budovaný dosť nesúrodý celok.

Krátko na to, v roku 1531 prijali obyvatelia Prešova Lutherovo učenie a súčasne aj Kostol sv. Mikuláša sa stal až do roku 1671 farským kostolom pre

² URBANOVÁ, Norma. *Prešov. Pamiatková rezervácia*. Bratislava : Tatran, 1986, s. 59.

nemeckých evanjelikov augsburského vyznania.³ Veľmi búrlivé 17. storočie, počas ktorého sa okrem osmanskej hrozby uskutočnili aj viaceré protihabsburské povstania, prinieslo zmenu aj do konfesiónálnych pomerov v meste. Napríklad, keď v roku 1672 jágerský biskup prideliť Kostol sv. Mikuláša jezuitom. I keď dve najväčšie protihabsburské povstania vedené Imrichom Thökölym a Františkom II. Rákóczim situáciu okolo vlastníctva kostola ešte na istý čas zmenili a vrátili ho evanjelikom. Po roku 1711, keď bolo posledné a najväčšie povstanie definitívne potlačené, už kostol natrvalo pripadol rímskym katolíkom.

Ani zmeny vlastníckych pomerov či rozsiahle požiare, ktoré ho postihli v rokoch 1788 či 1886, však nezastavili stavebné úpravy, ktoré postupne prebiehali na objekte kostola. Nemožno sa preto čudovať, že chrám sa postupne dostával do centra pozornosti nielen ako miesto bohoslužieb, ale tiež ako pozoruhodná pamiatka, ktorá si zaslúži pozornosť verejnosti, ale i odborníkov. O Kostole sv. Mikuláša sa tak už v priebehu druhej polovice 19. storočia objavilo viacero zaujímavých informácií či väčších článkov. V roku 1867 priniesol populárny týždenník *Vasárnapi Ujság* nielen obrázok kostola, resp. neskôr i panorámy Prešova, ale tiež pohľad na minulosť a súčasnosť chrámu z pera Viktora Myškovského.⁴ Pozornosť tomuto kostolu venoval začiatkom 20. storočia aj známy historik umenia Kornel Divald, ktorý okrem iného uviedol: „... spomedzi kostolov tohto typu ho prekoná iba bratislavský dóm. Pri porovnaní s ním je však prešovský kostol postavený na takom pôdoryse, ktorý je oveľa ucelenejší a aj jeho vplyv na okolie je dominantnejší. Z technického hľadiska sa u nás sotva nachádzajú jeden-dva kostoly, ktoré v stredoveku a takým citom a starostlivosťou postavili, tak ako Prešovčania svoj farský kostol.“⁵ Napriek tomu, že sa minulosťou tohto kostola zaoberali aj viacerí, v rámci Uhorska známi, ale tiež miestni historici, ako napríklad V. Myskovszky, I. Henszelman, K. Divald, resp. K. Tuhirinszky, L. Lasztoakai či K. Ágoston, informácií o minulosti tohto kostola nie je ani v súčasnosti dostatok.

Významný zásah do celkového vzhľadu objektu spôsobil rozsiahly požiar, ktorý vznikol 12. augusta 1886 po zásahu blesku. Poškodil pritom nielen vežu, ale i celý kostol. I keď bol objekt poistený a poisťovňa Phönix poukázala 5 282 zlatých a 16 grajciarov, na realizovanie opráv to ani zďaleka nestači-

³ *Spríevodca po sakrálnych pamiatkach a cirkevnom živote Prešova*. Peter Švorc (ed.). Prešov : Universum, 1999, s. 36.

⁴ MYSKOVSZKY, Viktor. Az eperjesi r. kath. templom. In *Vasárnapi Ujság*. 1865, 12, č. 1, s. 4.

⁵ DIVALD, Kornel. Az eperjesi szent Miklós templom. In *Művészet*. 1902, 1, č. 6, s. 386.

lo.⁶ Situácia bola o to vážnejšia, že v nasledujúcom roku veľký požiar zničil centrum Prešova.⁷ Krátko po tomto požiari doručili mestu správu, v ktorej Ministerstvo školstva a kultu oznámilo, že: „... roku 1886 bleskom hromu zapálený r. kat. prešovský kostol a veža predbežne sa nemôže opraviť, ale keď budú dohotovené iné, už započaté stavby, príde rad na kostol sv. Mikuláša v Prešove“.⁸ Dobrý úmysel úradom nechýbal. Realita, daná najmä chýbajúcimi finančnými prostriedkami, však bola iná. Vzhľadom na ničivý požiar, ktorý centrum mesta postihol už v nasledujúcom roku, bolo možné strechu veže najprv iba provizórne pokryť plechom. Iba postupne a s prestávkami prebiehali viaceré jednanía, ktorých cieľom bolo zabezpečiť najmä finančné prostriedky potrebné na rozsiahlu rekonštrukciu. Až v roku 1901 sa podarilo získať významnejšiu sumu, celkovo 55 000 korún z krajinského výboru na ochranu pamiatok. Vďaka tejto podpore mohla byť realizovaná obnova veže v neogotickej podobe, Opravy sa nakoniec pretiahli až do roku 1904.

Dôležitú úlohu nielen pri správe a údržbe samotného objektu, ale i jeho vnútorného vybavenia, zohrávali jednotliví prešovskí farári. Tí mali právo užívať titul prelátov. Medzi tunajšími duchovnými nachádzame počas stredoveku i novoveku viacero významných osobností. Z pohľadu nami sledovanej problematiky je však najdôležitejší Belo, resp. Adalbertus Zaborovský, ktorý viac ako tridsať rokov stál v čele miestnej farnosti.⁹ Počiatky jeho kňazskej

⁶ *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Belo Klein-Tesnoskalský. S úvodnými štúdiami Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej a poznámkami Patrika Derfiňáka. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2012, s. 339.

⁷ Požiar vypukol 6. mája 1887, vyžiadal si sedem obetí a škody iba na nehnuteľnom majetku presiahli dva milióny zlatých. I keď v roku 1887 a 1888 prebiehala po celej krajine veľká pomocná akcia, pričom i cisár František Jozef I. venoval na obnovu mesta 10 000 zlatých, mesto sa z tejto pohromy spamätávalo dlhé roky.

⁸ *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Belo Klein-Tesnoskalský. S úvodnými štúdiami Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej a poznámkami Patrika Derfiňáka. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2012, s. 340.

⁹ Meno Adalbertus bolo jeho krstným menom, meno Belo však používal on sám a to nielen v osobnom živote, ale aj v úradnom styku. V priebehu dvadsiatych a tridsiatych rokov sa však objavuje pri zmienkach o ňom používanie krstného mena Vojtech, ako automatický preklad maďarského krstného mena Béla. Napr. Pochovali msgr. Vojtecha Zaborovského. In *Slovák*. 1937, 19, č. 37, s. 4. Pod menom Belo Zaborovský sa však najčastejšie objavuje nielen v dobovej tlači, ale i vo väčšine publikácií a veľkej časti archívnych dokumentov. Preto v ďalšom texte používame jeho krstné meno v tejto podobe. Belo Zaborovský (1867 – 1937) sa narodil v Jurkovej Voli (okr. Svidník). Pochádzal z učiteľskej rodiny, po absolvovaní košického gymnázia nastúpil do tamojšieho seminára. Po vysvätení v roku 1891 pôsobil ako kaplán na viacerých miestach, napríklad vo Veľkom Šariši, Polove, Trhovišti, Zborove, Sabinove. Od roku 1897 nastúpil ako kaplán v Prešove, kde už pôsobil do svojej smrti. Blížšie: DERFIŇÁK, Patrik. Prešovský farár Belo Zaborovský (1903 – 1937). In

činnosti spadajú do obdobia konca 19. storočia. Posledných takmer dvadsať rokov však už pôsobil v prostredí novej československej republiky. Bol teda svedkom, neraz dokonca aj priamym účastníkom udalostí, ktoré miestni obyvatelia prežívali a prijímali niekedy iba veľmi ťažko a neochotne, inokedy zase s uspokojením. Síce sa nestal autorom veľkého literárneho odkazu, svojou každodennou činnosťou však výrazne prispel k vcelku pokojnému súžitiu obyvateľov Prešova, ako konfesiónálne aj národnostne veľmi pestrého mesta.

Prakticky hneď po svojom zvolení, v marci roku 1903, sa Belo Zaborovský, už ako nový prešovský farár, musel ujať riešenia viacerých vážnych problémov.¹⁰ Okrem pravidelných bohoslužieb a zabezpečovania povinností pri vyučovaní náboženstva na viacerých stredných a ľudových školách v Prešove, to bolo v prvom rade dokončenie prác pri rekonštrukcii chrámu sv. Mikuláša. Tie sa však predĺžili nakoniec až do roku 1904, pričom definitívne ich ukončili o rok neskôr.¹¹ Opravy, rekonštrukcia jednotlivých častí Kostola sv. Mikuláša, ale tiež jeho vnútornej výzdoby, si vyžadovali značnú pozornosť i v nasledujúcich rokoch. Ešte v období pred prvou svetovou vojnou bola napríklad v chráme obnovená séria zobrazení krížovej cesty. Pri generálnej oprave sa postupne od roku 1907 začali okná zasklievať farebným sklom, vytvárajúcim zobrazenia významných náboženských výjavov.¹²

Aké komplikované bolo už v minulosti pátranie po podrobnejších informáciách o prešovskej farnosti, jej predstaviteľoch i samotnom Kostole sv. Mikuláša, svedčí aj viacero zmienok v dobovej tlači či odborných textoch. V jednom z článkov publikovaných na prelome tridsiatych a štyridsiatych rokov 20. storočia sa napríklad konštatuje: „... *Písomné dokumenty, v ktorých boli uložené deje budovania chrámu sv. Mikuláša, nachádzali sa v bohatom archíve mesta Prešov, kde vyplňovali desať políc. Nevedomosť a či nedostatočná úcta voči týmto historickým dokumentom, ako aj ich necenenie koncom minulého storočia ich zničili. Prichádzali totiž kadejakí „historikovia“ a „bádatelia“, ktorí sa tak usilovne prehrabávali v tomto cennom historickom materiály, že začiat-*

Krestanská kultúra a jej miesto v dejinách východného Slovenska II. Ed. Marcela Domenová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2013. s. 119 – 133.

¹⁰ Plébános – választás. In *Eperjesi Lapok*. 1903, 28, č. 13, s. 1 – 2.

¹¹ *Schematismus venerabilis cleri dioeceseos Cassoviensis 1938*. Cassoviae : E. Typographia ad S. Elisabeth, 1938, s. 91. Realizovaná a jednoznačne datovaná rekonštrukcia dala pamiatke súčasný romantizujúci a celkovo pôsobivejší vzhľad. Súčasne tiež predstavuje dôležitý datovací prvok pri určovaní fotografickej dokumentácie k mestu.

¹² Bližšie napríklad: *Spríevodca po sakrálnych pamiatkach a cirkevnom živote Prešova*. Zostavil Peter Švorc. Prešov : Universum, 1999, s. 46.

*kom tohto storočia police prešovského mestského archívu boli už takmer celkom prázdne.*¹³

Napriek nedostatku odborne spracovaných informácií však Kostol sv. Mikuláša, biskupa predstavoval významnú architektonickú i umeleckú pamiatku, pomerne známu v uhorskom i slovenskom prostredí. Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku sa preto už v závere roku 1920 začal zaoberať problematikou opravy niektorých jeho častí.¹⁴ Jednalo sa predovšetkým o cennejšie predmety z vnútorného vybavenia kostola. V októbri 1920 preto predstavitelia vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku navrhovali Ministerstvu školstva a národnej osvety v Prahe, prideliť pre rok 1921 celkovo 5000 Kčs určených na konzerváciu tohto gotického kostola. Z priložených dokumentov je zrejmé, že prostriedky žiadali na obnovu najmä hodnotných drevených lavíc, ktoré sa v ňom nachádzali. V odôvodnení sa okrem iného uvádza: „... *Staly jsou z konce XV. století a z nejcennejších památek gotického řezbařství na Slovensku.*“¹⁵ Súčasťou žiadosti bol aj priložený posudok rezbára a konzervátora Bohumila Becka z Kutnej Hory, ktorý sa postupne vyjadroval aj k jednotlivým položkám predloženého rozpočtu. Pomerne podrobne popisoval nevyhnutné práce, rozsah poškodenia jednotlivých častí historických pamiatok i náklady, ktoré by si podľa jeho názoru opravy vyžadovali. Z viacerých zaujímavých konštatovaní možno vybrať napríklad tvrdenie, že najrýchlejšiu záchranu a reštaurovanie si vyžadovali stally pod chórom, ktoré boli rozdelené na štyri diely a v celkovej dĺžke 17,4 metra mali 29 sedadiel. Považoval za nutné ich v uvoľnených spojoch rozobrať, vyčistiť, impregnovať formalínom proti červotočom, zozadu dvakrát napustiť horúcou fermežou a petrifikovať proti hnilobe. Iba tieto práce si vyžadovali náklady asi 3 800 Kčs. Na ich záchranu však boli potrebné aj ďalšie rekonštrukčné práce, pričom celkové náklady boli vyčíslené na 11 500 Kčs.¹⁶

¹³ Klenot Šariša. Chrám sv. Mikuláša v Prešove. In *Slovák*. 1940, 22, č. 202, s. 5.

¹⁴ Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku, Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku i Referát na ochranu pamiatok na Slovensku, predstavujú rôzne postupne používané označenia jednej a tej istej štátnej inštitúcie, ktorá sa zo svojho sídla v Bratislave pokúšala od dvadsiatych rokov 20. storočia o mapovanie, skúmanie a záchranu historických pamiatok na Slovensku. V texte používame postupne rôzne názvy, vychádzajúc z konkrétnych dobových prameňov.

¹⁵ Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky v Bratislave (ďalej len Archív PÚ SR Bratislava). Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku adresovaný Ministerstvu školstva a národnej osvety zo dňa 7. októbra 1920.

¹⁶ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Rozpočet výloh na provedení

Ako druhé v poradí, ktoré si vyžadovali podľa názoru Bohumila Beka záchrana a reštaurovanie, boli uvedené dve stally nachádzajúce sa v presbytériu. Tieto lavice so siedmimi obrazmi zo života Panny Márie namaľovanými na dreve, boli približne 660 cm dlhé a 380 cm vysoké. Lavice sa mali pozorne vyčistiť od prachu a nečistôt, impregnovať proti červotočom a zozadu napustiť horúcou fermežou a petrifikovať proti hnilobe. Táto práca si podľa predloženého rozpočtu mala vyžiadať náklady vo výške približne 4 750 Kčs. Doplnenie poškodených častí rezbárskych detailov a profilov, sedadiel a dlážky či celkové vystuženie ich konštrukcie, malo stáť odhadom asi 7 250 Kčs. Konečná úprava oboch stáľ s príslušnou opravou mramoru a zlatenia by si mala vyžadovať ďalšie náklady, takže výsledný odhad celkovej ceny bol 15 400 Kčs.¹⁷

Ako tretiu položku odporúčal „*restaurovati lavice z r. 1785, jedna o dvou sedadlech, druhá o jednom. Obě jsou hrubě zničeny, řezby rozbity, sokle opadány a zajímavé vykládání není ani znatelno*“.¹⁸ Celá úprava si mala vyžiadať náklady asi 1 600 Kčs. Podobným spôsobom predstavil aj ďalšie položky rozpočtu. Celkové náklady na opravu niekoľkých častí vnútorného vybavenia predstavovali 33 450 Kčs. K tomu bolo potrebné pripočítať 2 % daň z obratu, takže výsledná suma podľa predloženého rozpočtu stúpila na 34 119 Kčs. Všetky práce mal Bohumil Bek spolu so svojimi spolupracovníkmi vykonať, resp. navrhoval realizovať ich ešte v roku 1920 s tým, že v Prešove im bude poskytnutá miestnosť na bývanie a na prácu, svetlá, suchá, so zavedeným elektrickým alebo plynovým svetlom.¹⁹

záchranných prací a restaurace některých řezbářských památek hlavního římsko – katol. kostela v Prešově. Zostavil Bohumil Bek, dňa 9. augusta 1920 v Kutnej Hore.

¹⁷ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Rozpočet výloh na provedení záchranných prací a restaurace některých řezbářských památek hlavního římsko – katol. kostela v Prešově. Zostavil Bohumil Bek, dňa 9. augusta 1920 v Kutnej Hore.

¹⁸ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Rozpočet výloh na provedení záchranných prací a restaurace některých řezbářských památek hlavního římsko – katol. kostela v Prešově. Zostavil Bohumil Bek, dňa 9. augusta 1920 v Kutnej Hore.

¹⁹ Opravy pritom bolo možné realizovať i po častiach, ako pripúšťal Bohumil Bek. Cena však bola vzhľadom na potrebu cestovania a osobné náklady oveľa vyššia. Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Rozpočet výloh na provedení záchranných prací a restaurace některých řezbářských památek hlavního římsko – katol. kostela v Prešově. Zostavil Bohumil Bek, dňa 9. augusta 1920 v Kutnej Hore.

V tomto konkrétnom prípade je pomerne zaujímavé sledovať tiež inú časť podkladov. Tú pripravil stavebný radca Gustáv Matherny, zo Stavebného úradu v Prešove. Posudzoval návrh Bohumila Beka, pričom dospel k sčasti odlišným záverom. Okrem iných zaujímavých údajov dávajú možnosť urobiť si tiež lepšiu predstavu o stave predmetných častí vybavenia kostola. Ako napríklad, zhodne s názorom kutnohorskeho rezbára, konštatoval v podkladoch: „... *Starobylé lavice pod chorem jsou velice chatrny a vyžadují rychlých oprav jak po stránce umělecké tak konstruktivní a v rozpočtu uvedený obnos 11 500 K mohl by se zvětšiti na 12 500 K, když by byly doplněny vypadané častečky intarsovaných obrázku a části vyhnílych výplní obnovery, o vyčištění konservováním a napuštěním starých součástíek lavic, doplněním chybících rims a profilu, částečným vyměněním podlahy a vystužením rozviklaných sedadel, opěr a všech částí.*“²⁰ Ako súčasne doplnil, lavice boli voľne prístupné verejnosti, čím veľmi utrpel ich stav.

Naopak, lavice umiestnené v presbytériu boli podľa názoru radcu Matherneho stále v „*došť dobrom stave*“, aj po stránke konštrukčnej, aj umeleckej. Drobné nedostatky, ako napríklad menšie opravy reziieb na obrazoch tvoriacich výplň operadiel nebolo možné charakterizovať ako záchranné práce, pretože aj bez zásahu konzervátora by tieto cenné pamiatky mohli ešte celé desaťročia byť dobre zachované. Navyše ich umiestnenie podľa názoru radcu Matherneho aspoň sčasti chránilo pred využívaním verejnosťou. V rozpočte uvedená suma, 15 400 Kčs, tak bola označená za premrštenú. V návrhu preto odporučil poskytnúť podporu iba do výšky 6 000 Kčs, aj to iba v prípade, že by sa práce realizovali okamžite. Rovnako opatrne sa vyjadroval k oprave „*2 lavíc z roku 1785 s jedným a dvoma sedadlami*“. Navonok na nich ne našiel žiadne vážnejšie poškodenia, ktoré by ich priamo ohrozovali. Navyiac išlo o pomerne masívne kusy umiestnené v presbytériu pri jednom z oltárov a vďaka tomu menej používané. Ich oprava a konzervácia by si podľa rozpočtu vyžadovala asi 1 600 Kčs, no podľa názoru radcu Matherneho by postačovalo aj 1 000 Kčs. Okamžité realizovanie opráv však nepovažoval za nevyhnutné. Ani oprava „*Kríža s dvoma figúrami po stranách na priečnom tráme pri strope klenby*“, si podľa neho nevyžadovalo okamžitú opravu. I v samotnom rozpočte rezbára a konzervátora B. Beka bola uvedená zmienka iba o konzervačných prácach, ktoré by bolo možné urobiť pri najbližšom bielení kostola. To na rozdiel od konzervácie konkrétneho kríža považoval za veľmi

²⁰ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku adresovaný Ministerstvu školstva a národnej osvety zo dňa 7. októbra 1920.

potrebné. Navyše bez lešenia by nebola ani uvedená skupina sôch prístupná. A stavba lešenia by si vyžadovala niekoľkonásobne vyššie náklady ako samotné vyčistenie a konzervácia sôch.²¹ Dôležité na tomto hodnotení rozpočtu bolo, že obsahoval podstatne nižšie položky, ako ponúkal rozpočet Bohumila Beka. Konkrétne dospel k číslu 21 244 Kčs.

Napriek rozdielnemu pohľadu na rozpočet, Vládny komisariát pre zachovanie umeleckých pamiatok na Slovensku naďalej pri riešení otázky opráv pokračoval v jednaní s Bohumilom Bekom, i keď bol celý proces pomerne komplikovaný. Sám rezbár a konzervátor z Kutnej Hory však uviedol, keďže nebola ešte ani v novembri 1920 uzavretá zmluva s Vládnym komisariátom, že: „... *Za dnešných poměrů nelze mi však při nejlepší vůli zaručiti, že budeme do letošních vánoc s pracemi hotovi.*“ Ak by aj došlo k uzavretiu zmluvy o vykonaní opráv inventára Kostola sv. Mikuláša v Prešove, žiadal B. Bek poskytnutie zálohy na práce, konkrétne vo výške jednej tretiny rozpočtu.²²

Ešte začiatkom januára 1921 Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku upozornil na potrebu realizovať opravy oltárov a vnútorného zariadenia v Kostole sv. Mikuláša aj mesto Prešov. Jeho predstaviteľom oznámili, že sú ochotní navrhnuť na tento účel štátnu podporu vo výške približne 15 000 Kčs. Podmienkou však bolo, aby mesto bolo ochotné poskytnúť aj vlastné prostriedky na opravy.²³ Ministerstvo školstva a národnej osvety povolilo začiatkom roku 1921 podporu vo výške 5 000 Kčs, pričom vládný komisariát vyzval B. Beka aby s opravami čo najskôr začal. Urgovali ho 31. marca 1921, pričom upozornili, že peniaze budú vyplatené až po ukončení práce a jej kolaudácii.²⁴

V tomto smere sú tiež zaujímavé informácie, ktoré v záležitosti poskytnutia dotácií rímskokatolíckej cirkvi v Prešove na opravu zariadenia vo farskom kostole, poskytli neskôr aj županovi veľkej župy Košickej dr. Rumanovi. „*Podpísaný úrad ponúkol v roku 1921 rim, kat. cirkvi v Prešove štátnu subvenciu*

²¹ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Vyjadrenie stavebného radcu Gustáva Matherného, Štátny stavebný úrad v Prešove, zo 7. októbra 1920.

²² Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Bohumila Beka Vládnemu komisariátu pre zachovanie umeleckých pamiatok na Slovensku zo dňa 17. novembra 1920.

²³ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku mestu Prešov, zo dňa 14. februára 1921.

²⁴ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Ministerstva školstva a národnej osvety zaslaný Vládnemu komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku, 31. marca 1921.

aby bola začatá *sukcesúrna* reparácia zariadenia *dekanského* kostola. Okrem *mimoriadne cenných* gotických *figur* na *hlavnom* oltári sú *tuná* oltáre, *kresby*, *sochy* a *obrazy* zo *XVI.-XVIII. storočia* tvoriace *spolu* *kostolný* *interiér*, ktorý *treba* po *stránke* *umeleckého* *bohatstva* a *malebnosti* *prirátať* k *najkrajším* na *celém* Slovensku. *Tento* *interiér* *nebol* *dlhú* *dobu* *reparovaný* a *je* *teraz* *pokrytý* *prachom* a *nečistotou*, *množstvo* *objektov* *je* *tak* *veľké*, *že* *sa* *odporúča* *čo* *najskoršie* *opravy* *započať*, *aby* *boli* *v* *budúcich* *5 – 6* *letoch* *opravené*. *Napriek* *tomu* *cirkevná* *obec* *si* *po* *osobnej* *intervencii* *tunajšieho* *zástupcu* *na* *dekanstve* *i* *u* *predstavenstva* *cirkve* *odmietla* *vôbec* *nejakým* *obnosom* *na* *opravu* *prispiet* a *pretože* *príspevok* *majiteľa* *umeleckého* *objektu* *je* *podmienkou* *štátnej* *subvencie*, *nebolo* *možné* *udelit* *subvenciu*.

Tým *spôsobom* *bola* *prekazená* *oprava* *roku* *1921* *bez* *štátnej* *podpory* a *podpory* *štátnych* *odborných* *orgánov*, *avšak* *teraz* *konštatoval* *zástupca* *tunajšieho* *úradu*, *že* *sú* *opravené* *dva* *oltáre* *zo* *XVII. storočia* *pri* *stĺpoch* *medzi* *strednou* *a* *bočnými* *loďami* *a* *to* *spôsobom*, *ktorý* *tieto* *umelecké* *pamiatky* *vážne* *poškodil*, *lebo* *stalo* *sa* *tak* *najhrubším* *remeselným* *spôsobom* *a* *obraz* *na* *jednom* *z* *oboch* *oltárov* *je* *zkazený*.

Podpísaný *úrad* *obdržal* *informáciu*, *že* *bol* *byste*, *velactený* *pán* *župan*, *láskave* *rozhodný* *pri* *jednaní* *s* *cirkvi* *Prešovskou* *brať* *do* *ohľadu* *tiež* *otázky* *týkajúce* *sa* *umeleckého* *inventára* *cirkevného* *a* *jeho* *ochrany* *i* *žiada* *za* *takú* *úpravu* *pomerov*, *že* *by* *cirkev* *za* *dozoru* *a* *pomoci* *štátu* *bola* *povinná* *inventár* *dekanského* *kostola* *opraviť*.²⁵

Napriek *nie* *vždy* *jednotnému* *postoju* *všetkých* *zúčastnených* *strán*, *ne* *možno* *snahu* *opraviť* *poškodený* *inventár* *odoprieť* *ani* *zástupcom* *rímskokatolíckej* *cirkvi*. *Aj* *počas* *jarných* *mesiacov* *roku* *1923* *sa* *rímskokatolícky* *farský* *úrad* *v* *Prešove*, *prostredníctvom* *farára*, *preláta* *a* *prepošta* *Bela* *Zaborovského*, *obrátil* *na* *Štátny* *stavebný* *úrad* *v* *Prešove* *so* *samostatnou* *žiadostou*: „... *Z* *XIII. ho* *storočia* *pochádzajúci* *prešovský* *rim. kat. farský* *kostol* *na* *tolko* *je* *pokazený*, *že* *bez* *meškania* *novu* *opravu* *potrebuje*. *Ponevác* *jeden* *vysoke-smýšľajúci* *mecenáš*, *ktorý* *sa* *oznámiť* *nechce*, *trovy* *zovnútornej* *opravy* *kostola* *ochotne* *znášať* *chce*, *prosím* *úradne* *oznámiť* *Referátu* *na* *ochranu* *pamiatok* *na* *Slovensku*, *aby* *Referát* *túto* *opravu* *láskave* *povolit* *ráčil*, *tým* *viac*, *lebo* *na* *zovnútorných* *múroch* *malo* *umeleckých* *vecí* *sa* *nachádza*, *a* *ktoré* *sú*, *na* *tých*

²⁵ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List referenta Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku dr. Hofmana županovi Košickej veľžupy dr. Rumanovi, označený ako súrne, zo dňa 24. júna 1922.

sa nič nezmení. Dobrodinca túto prácu tunajšiemu (prešovskému) staviteľovi Patzeltovi sveril, ktorý na to skrže svoj diplom a zkušenosť veľmi zbehlý je.“²⁶

Žiadosť bola potrebná, keďže Technické oddelenie Okresného úradu v Prešove sa postupne vyjadrovalo k všetkým záležitostiam týkajúcim sa budovy kostola. V máji roku 1923 tak rozhodovali napríklad v záležitosti opravy fasády. Úradníci z tohto úradu v tomto prípade zamietli, resp. neodporučili pri oprave fasády kostola použitie omietky typu terranova. Dôvodom bolo, že podľa ich názoru sa pri opravách monumentálnych architektonických pamiatok mali zo zásady používať staré remeselné techniky. Z tohto hľadiska sa preto ako najlepšia alternatíva odporúčalo, aby sa priečelia kostola opravili „dobrou vápennou omietkou, no nie z hydraulického vápna, s použitím riečneho piesku prostrednej jemnosti.“ Omietka sa mala vyrobiť tak, aby jej povrch nebol ani veľmi hrubozrnný, ale súčasne, aby nebol ani úplne hladký na spôsob štuky. „Má to býti normální a solidní omítka s viditeľným zrnem obvyklým.“²⁷ Čo sa týkalo farby, ktorá mala byť použitá na fasádu, považovali za potrebné zvoliť nejaký jasnejší a teplý tón. Zásadne odmietali použitie šedivých a príliš tmavých farebných odtieňov. Tie totiž spôsobovali, že zanikali zachované architektonické detaily. Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku reagoval na žiadosť Farského úradu v Prešove s tým, že opravy povoľuje s podmienkou, že technické oddelenie okresného úradu bude na vykonávané práce aj v prípade opravy vonkajšej fasády dozerať.²⁸

Napriek nespornej snahe zabezpečiť realizáciu opráv niektorých cenných kusov zariadenia rímskokatolíckeho Kostola sv. Mikuláša v Prešove, celá záležitosť sa neúmerne predlžovala a odkladala. Postupne sa tak o ňu začalo zaujímať aj viacero významných osobností. Okrem iného tiež senátor Július Klimko.²⁹ Toho o vývoji udalosti informovali zástupcovia bratislavského úra-

²⁶ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. list prešovského farára, preláta a prepošta B. Zaborovského Štátnemu stavebnému úradu v Prešove, zo dňa 21. apríla 1923.

²⁷ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Technického oddelenia Okresného úradu v Prešove zaslaný Vládnemu komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku v záležitosti opravy fasády farského kostola, zo dňa 28. mája 1923.

²⁸ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Vyjadrenie Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku, z mája 1923.

²⁹ Július Klimko (12. apríla 1871, Ružomberok – 15. marec 1966, Prešov), lesný inžinier a politik. Po gymnaziálnych štúdiách v Ružomberku a Banskej Bystrici, vyštudoval lesné inžinierstvo na Vysokej škole technickej v Budapešti. Pôsobil ako lesný inžinier v Sedmohradsku, lesný radca v Liptovskom Mikuláši a po roku 1918 ako riaditeľ štátnych lesov

du v pomerne podrobnom popise. Uviedli, že boli vypracované návrhy na opravu zariadenia i fasády kostola a o ich realizáciu sa usilovali už od roku 1921. Vládny komisariát osobitne spomenul tiež skutočnosť, že priamo farnosti i miestnej náboženskej obci ponúkol niekoľkokrát štátnu podporu na opravu oltárov a zariadenia. Ako však uviedli: „... Žiaľ bohu napriek osobnej intervencii úradne na farskom úrade a v predsedníctvu nábož. obce nebol s týchto strán vôbec žiadny príspevok povolený a tým spôsobom nemohla byť vyplatená tiež ani štátna subvencia, lebo podmienkou tejto v každom prípade je, že tiež lokálne inštitúcie sú prispievateľmi na ten istý cieľ.“³⁰ O to väčšie prekvapenie pre pracovníkov Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku znamenala skutočnosť, že v roku 1922 sa bez štátnej podpory, ale i bez štátneho dozoru uskutočnila oprava dvoch oltárov, a to „celkom nepriemerane“. O tejto oprave konštatovali, že jeden z oltárov tak bol z umeleckého i historického hľadiska takmer zničený.

I preto sa Vládny komisariát obrátil na senátora J. Klimka, ako osobu nielen politicky angažovanú, ale i so značným vplyvom v regióne. Požiadali ho, aby napomohol tomu, že opravy zariadenia kostola sa stanú predmetom sústavnej starostlivosti farského úradu a náboženskej obce v Prešove. V takom prípade: „... referát by bol veľmi ochotný predostrieť ministerstvu školstva návrhy na subvenciu, lebo dôstojné zachovanie pokladov cirkevného umenia v hlavnom kostole v Prešove je z najdôležitejších úkolov ochrany pamiatok na Slovensku.“³¹

V roku 1923 musel Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku, resp. jeho pracovníci konštatovať aj ďalšie problémy. Zistili totiž, že na kostole, ktorý ako uviedli „*má vynikajúcu cenu architektonickou a umelecké kamenné súčastky na průčelí*“, boli realizované opravy, ktoré neboli v súlade s pokynmi a zásadami pamiatkovej starostlivosti. V čase, keď došlo k tomuto zisteniu, opravy sa dokončovali práve na tom najcennejšom mieste, teda „*na*

v Solivare a statkár na Šariši. V dvadsiatych rokoch podporoval V. Tuku a jeho plány na autonómiu Slovenska v rámci obnoveného Uhorska. V rokoch 1920 – 1929 bol senátorom v Národnom zhromaždení za Slovenskú ľudovú stranu. Po roku 1929, keď bol V. Tuka odsúdený, už J. Klimko do politiky aktívne nevstupoval. Bol aj publikačne aktívny. Bližšie: *Slovenský biografický slovník*. III. zväzok. Red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1989. s. 104.

³⁰ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku senátorovi J. Klimkovi zo dňa 29. mája 1923.

³¹ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku senátorovi J. Klimkovi zo dňa 29. mája 1923.

prístavku chrámovej predsiene s kamenným portálom, bohatým kružbovým oknom, kanelovaním a fiálami“. Táto časť kostola bola podľa vyjadrenia úradu už poškodená pri prvom konzervovaní v 19. storočí nanášaním cementovej omietky. Práve tieto omietky sa začali i teraz obnovovať a vymenili tiež niekoľko kamenných častí. Zástupcovia Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok žiadali, aby staré i nové omietky boli odstránené a celý portál primerane konzervovaný. Na tieto práce sa mala navrhnuť štátna podpora. Preto Štátny stavebný úrad v Prešove zastavil všetky práce na obdobie od 13. do 17. augusta 1923. Vládny komisariát súčasne požiadal konzervátora Jindřicha Čapeka z Prahy, aby odcestoval do Prešova a o ceľ zálezitosti podal odbornú správu najmä v dvoch bodoch. Zástupcov Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku zaujímalo: „... 1/ Akým spôsobom bolo opravené priečelie a akým spôsobom sa pri tom staviteľ previnil proti požiadavkam úradu, konkrétne aby kamenné súčiastky sa iba umyli, aby staré omietky sa maximálne šetrili a aby kostol sa zvonku vymaloval nejakým teplejším farebným tónom. 2/ Akým spôsobom je možné pri súčasnom stave odstrániť nevhodné nové cementové omietky na portálovom prístavku predsiene, akým spôsobom by sa potom realizovala správna konzervácia a nakoniec, aké náklady by si táto úprava vyžadovala.“³²

Súčasne Jindřicha Čapeka, ako svojho oficiálneho spolupracovníka, požiadali zástupcovia referátu aj o kontrolu prác, ktoré v rovnakom čase prebiehali na kostole v Levoči. Ani tu totiž rekonštrukcia neprebíhala celkom bez ťažkostí.³³ I preto bol požiadaný o urýchlené vypracovanie odborných posudkov. Ako totiž zástupcovia referátu zdôraznili: „... obě zálezitosti jsou nejvyšš důležité a naprosto neodkladné. Stavby o které se jedná jsou z nejcennějších na Slovensku.“³⁴

Výsledkom snahy o nápravu sa stala kontrola, ktorú realizovali referent dr. J. Hofman, ako zástupca Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slo-

³² Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List dr. J. Hofmana adresovaný J. Čapekovi.

³³ V tomto konkrétnom prípade namiesto povoleného „sedla“ nad stredom kostola a jeho bočnými loďami, pričom sa nemali nadmurovať existujúce múry. Staviteľ poverený rekonštrukciou však namiesto opravy zhorenej koruny týchto múrov pokryl celý ich vrch betónom a ešte plánoval túto vrstvu napriek zákazu úradu nadmurovať. Okrem toho sa tam objavili aj ďalšie neodsúhlasené stavebné úpravy. Zdokumentovať a vyhodnotiť ich mal hlavný konzervátor.

³⁴ O dôležitosti akú predstavitelia Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku pripisovali urýchlenému vykonaniu tejto cesty svedčí tiež skutočnosť, že konzervátorovi boli ochotní uhradiť aj nákladné cestovné v spacom vagóne z Prahy na východ Slovenska a späť.

vensku, Ing. Antonín Fúrbeck, prednosta Technického oddelenia Okresného úradu v Prešove, a prešovský staviteľ Jozef Patzelt, ktorý rekonštrukciu realizoval. Cieľom pracovného stretnutia, ktoré sa uskutočnilo 9. júla 1923, bolo predovšetkým zistenie, do akej miery boli realizované opravy rímskokatolíckeho Kostola sv. Mikuláša v Prešove podľa podmienok stanovených Štátnym referátom na ochranu pamiatok na Slovensku.

Ako hneď v úvode prítomní konštatovali, na žiadosť farského úradu v Prešove o povolenie opráv došlo prostredníctvom Technického oddelenia Okresného úradu pod č. 803 dňa 29. mája 1923 a na základe direktív poskytnutých Štátnym referátom na ochranu pamiatok na Slovensku k vydaniu povolenia. Tieto direktívy určovali aj materiál, ktorý bolo možné použiť, či postupy a popisy použiteľných prác pri konzervácii. Napriek tomu už pri kontrole 9. júla 1923 zistil zástupca Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku, že opravy neprebiehajú takým spôsobom, ako by mali. Najväčším priestupkom sa stalo, že kamenné časti sa zalievali cementovou omietkou, resp. niektoré kamenné časti sa nahradzovali úplne. Konzervačné práce sa tak podľa rozhodnutia komisie mali prerušiť až kým by odborná komisia nerozhodla, ako postupovať ďalej. Komisia zistila, že väčšina prác na fasáde už bola realizovaná a napriek zákazu došlo aj k výmene časti kameňov na portáli.³⁵ Prešovský staviteľ Jozef Patzelt považoval tieto výhrady za nie celkom opodstatnené, keďže prehlásil, že: „... kamenné součásti nebyly ponechané volně proto, že byly zvětralé a nebyly by se v tomto stavu daly udržeti, kromě toho připomína, že tyto součásti byby již před tím omítané.“³⁶

Zástupca pamiatkového úradu, tak ako to v podobných prípadoch bolo pomerne časté, zbral toto i ďalšie prehlásenia oficiálne na vedomie. Zároveň však požiadal, aby sa zaznamenalo, že v prípade technických problémov pri realizácii pokynov pamiatkového úradu, bolo potrebné požiadať o ich zmenu, pričom akékoľvek zmeny nie je možné realizovať svojvoľne. Podobne aj v prípade neplánovaného nárastu finančných nákladov bolo možné situáciu riešiť tak, že referát navrhne novú štátnu subvenciu na zostávajúcu časť opráv, najmä ak stavebník nemá dosť vlastných prostriedkov. Keďže v čase kontroly nebol ešte celkový stav zhodnotený prizvaným znalcom konzervátorom Jin-

³⁵ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Protokol, napsany v kancelárii technického oddelení okr. úradu v Prešově dne 10. srpna 1923.

³⁶ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Protokol, napsany v kancelárii technického oddelení okr. úradu v Prešově dne 10. srpna 1923.

dříchom Čapekom, komisia vydala predbežné rozhodnutie, v ktorom konštatovali: „... Protože oprava předsíne chrámové jest nejdůležitější se zřetelem na nejbohatší výzdobu, bude zapotřebí pro zachování uměleckého razu tak cenné gotické architektury, která jest z nejvzácnějších stavebních památek slovenských, nepokračovati v opravě, pokud speciální znalec pro konservaci kamennických prací gotických neudělí pokyny, což se stane během příštího týdne. Následkem toho zástupce památkového úřadu žádá, aby se v pracech do příjezdu znalce ustalo, s čímž zástupce stavebníka vyslovuje souhlas.“³⁷

Napriek tomu, že príchod konzervátora Jindřicha Čapeka úradu urgovali a považovali ho za veľmi dôležitý, do Prešova nakoniec pricestoval až 22. augusta 1923. Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku bol v tomto prípade dokonca ochotný akceptovať i konzervátorom predbežne vystavený účet na 980 Kč. Vysoké náklady zdôvodnil Jindřich Čapek tým, že revíziu kostolov v Levoči a Prešove, ktorú mal realizovať, vykoná v dňoch 22. – 24. augusta 1923. Aby náročnú úlohu mohol čo najlepšie splniť mal z Prahy vyraziť už v noci 21. augusta, pričom do Prešova by prišiel nasledujúci deň. Dve cesty nočným vlakom, lístky, nočlahy a ďalšie náhrady pritom výrazne zvýšili celkové náklady.³⁸

„Oprava farního kostela v Prešově jest do dnešního dne tak dalece ukončena, že zbývá k opravení jen zcela nepatrná část portálového přístavku. Lešení jest odbouráno od celé části fasády kostela a stojí jen malá jeho část u portálového přístavku. Omítky na průčelí kostela provedeny byly z větší části románského cementu. Kamenné součástky průčelí, okenní orámování, okenní žebra, opěrné pilíře, sokl kostela, kraby a fialy portálového přístavku doplněny, vyspárovány a částečně omítnuty byly čistou cementovou maltou z říčního písku a portlandského cementu v poměru 1:2 – 1:3. Povrch cementových omítek zůstal vyhlazen. Kosiny opěrných pilířů zakryty byly betonovými deskami. U portálového výstavku doplněny byly některé části architektury skutečným kamenem t. j. pískovcem z Baňské Bystrice. Celá plocha fasády natřena byla

³⁷ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Protokol, napsany v kancelári technického oddelení okr. úradu v Prešově dne 10. srpna 1923.

³⁸ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List J. Čapeka zaslaný Štátnemu referátu na ochranu pamiatok v Bratislave dňa 14. augusta 1923. Na zvýšené náklady upozornil J. Čapek úradníkov Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku osobitným listom vopred. Až po ich súhlasnom stanovisku následne realizoval revíziu kostolov v Levoči a Prešove.

*světlešedou barvou /německý cementový výrobek/, kamenné části natřeny pak byly podobnou barvou odstínu tmavšího.*³⁹

Realizáciu vápenných omietok označil Jindřich Čapek za uspokojivú. Súčasne však musel konštatovať, že za daného stavu už nebolo možné zistiť do akej miery zostali ušetrené všetky staré omietky, ktoré by bolo možné reštaurovať. Pôvodné omietky boli nanášané na celú plochu fasády a siahali až po vnútornú hranu kamenných ostení okien a po hrany nárožných kameňov oporných pilierov. Presne rovnako boli nanášané aj nové omietky.

Okrem hodnotenia samotnej rekonštrukcie sa konzervátor venoval aj hodnoteniu niektorých problémových častí objektu. Zaujali ho napríklad oporné piliere, sokel i ostatné pôvodné kamenné detaily. Použitý materiál bol málo kvalitný pieskovec.⁴⁰ I preto konštatoval, že sa rozklad niektorých kamenných častí začal pod vplyvom vonkajšieho prostredia už pred stáročiami, o čom podľa neho svedčili rôzne vápenné a cementové výplne či opravy z rôznych období. Už pri predošlých opravách kostola boli vypadané časti kameňov vymurované a neskôr na celej ploche omietnuté. Toto kamenné murivo stratilo zvetrávaním úplne svoj pôvodný povrch a nemožno ho tak reštaurovať obvyčajným špárovaním, ako to bolo obvyklé u kvádrového muriva. Sokel kostola omietli desaťcentimetrovou vápennou omietkou, ktorá bola neskôr opravovaná cementovou omietkou. Tieto omietky neboli pri oprave v roku 1923 odstránené, ale opravené. Toto však predstavovalo zásadný problém, pretože ako konštatoval konzervátor: *„... oprava kamenného zdiva cementovou maltou, tak jako při dnešní opravě byla provedena, jest zásadně nesprávnou. Zkáza kamene pod omítkou cementovou bude rychle pokračovati, omítky cementové se na kameni neudrží a budou v nejbližší době opadávati. Bylo by bývalo daleko správnější, kdyby byl podnikatel použil správně míseného umělého kamena na povrchu přetesaného a stejnoměrně poresního.*“⁴¹

³⁹ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Správa vypracovaná J. Čapkom pre Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 28. augusta 1923.

⁴⁰ Pieskovec je sám osebe pomerne málo odolný voči vplyvom počasia. Jeho degradácia sa prejavuje najčastejšie tak, že pod povrchom postupne zvetráva, šupinatie, nenávratne sa rozkladá. V období, keď realizoval svoj prieskum Jindřich Čapek, nebol známy žiadny účinný konzervačný prostriedok, ktorý by postupný rozklad tohto kameňa dokázal zastaviť.

⁴¹ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Správa vypracovaná J. Čapekom pre Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 28. augusta 1923.

I keď v konečnom dôsledku neuprel snahu prešovského staviteľa urobiť objednanú rekonštrukciu čo najlepšie, musel súčasne konštatovať, že neodbornou opravou pamiatku viac poškodil, ako opravil. Vyčítal mu napríklad tiež, že na mnohých miestach hrubšie vrstvy cementovej malty, ktorá bola nanášaná na povrch kameňa, vystužil reťazovou sieťou a do kameňa vsadenými železnými čapmi. Navyše jednotlivé ornamentálne detaily, tzv. vrabce, časti fiál a kraby nechal staviť opravovať murárom, ktorí, keďže nemali na túto prácu dostatočnú kvalifikáciu, vytvorili z viacerých ornamentov nemožné skomoleniny. Viaceré vložky vytvorené z kameňa vykonal kamenár z Košíc. Asi na dvadsiatich miestach sa mu však kamenné detaily nepodarilo úspešne vytvoriť s potrebným pochopením, pričom nedodrжал ani rozmery ani proporcie detailov, ktoré mal vymeniť. Niektoré z detailov kopíroval navyše podľa zvetraných predlôh, takže vytvoril aj nové formy, ktoré sa tým pôvodným nepodobali. Ako uviedol: „... *Táto časť práce jest naprosto nezdařilá a provedená proti všem zásadám moderní ochrany památek. Bylo li nutno vložky ze skutečného kamene prováděti, mělo se tak státi pod dozorem architekta, který by určil proporce i bossování jednotlivých detailů. Průčelí portálového přístavku mělo být pouze zajištěno a ponecháno pokud možno ve stavu původním, bez jakýchkoli doplňků. Práci tuto mohli však prováděti odborníci, kteří by si byly věděli rady jak zeměnit některé části tohto portálu, krajne ohrožené.*“⁴²

Napraviť všetky chyby, ktoré sa pri tomto pokuse o reštaurovanie pamiatky urobili, už pražský konzervátor nepovažoval za možné. Na portálovom prístavku zostali nedotknuté a v pôvodnom stave iba malé časti pôvodnej architektúry. Zvyšok bol „opravený“ nevhodným spôsobom. Zachrániť podľa jeho názoru bolo možné ešte orámovanie hlavného vchodu a vnútorný portál v predsieni prístavku. Tie boli v tom čase natreté olejovým náterom, pod ktorým je však kameň zvetraný a nižšie umiestnené detaily boli už otlčené a doplnené vápennou maltou. Ďalšiu opravu týchto častí chrámu mali už realizovať výlučne kvalifikovaní reštaurátori, pričom náklady iba na opravu vnútorného portálu a jeho vonkajšej časti odhadol na 10 – 12 000 Kčs. Prípadné nové opravy celej fasády kostola považoval za vylúčené, najmä vzhľadom na vysoké náklady, ktoré sa s tým spájali, pričom priaznivý výsledok by nebolo ani zďaleka možné zaručiť. Navyše aj pieskovec, z ktorého boli vytvorené kamenné detaily kostola, bol v tak zvetranom stave, že mnohé ďalšie časti

⁴² Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Správa vypracovaná J. Čapekom pre Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 28. augusta 1923.

by bolo potrebné vymeniť či opraviť. Celkový rozsah bolo iba ťažko možné presne určiť. I preto nakoniec Jindřich Čapek v závere správy konštatoval: „... Po prohlídke dosavadne provedených prací nemohu nic jiného doporučiti, než aby zůstala dosavade provedená část ve stavu, v jakém se nalézá a sice jako odstrašující příklad jak se nemá takováto konservace uměleckých památek prováděti. Dále jest nutno zásadně rozhodnouti, má-li býti průčelí portálového přístavku necháno v původním stavu bez větší ochrany proti dalšímu rozkladu, aneb má-li býti restaurováno a učiněn pokus plombami z umělého kamene rozkladný proces kamene dočasně zastaviti neb zmírniti. Bude-li rozhodnuto pro zachování průčelí v původním stavu, doporučuji, aby byl podnikatel vyzván odstraniti všechny skomoleniny, které provedeny byly ze skutečného kamene a i z cementové malty, aby sejmul všechny nálepky cementové ku kterým jest dosud ze stávajícího lešení přístup a aby svěřil další práce konservační zkušenému odborníku!“⁴³

Zástupcovia Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku boli odhodlaní zabezpečiť nápravu škôd, ktoré vznikli pri opravách najmä portálového prístavku s tým, aby sa odstránila všetka betónová omietka a povrch kameňa, ktorý bol pod ňou sa následne správnym spôsobom konzervoval. V prípade, že by kamene nebolo možné očistiť a odstrániť nanesený cement, trvali zástupcovia úradu na jeho nahradení umelým kameňom. Ako vo svojom stanovisku uviedli: „... Na tomto rozřešení trvá úřad s veškerou určitostí a to jednak z důvodů meritorních, aby zohavena fasada nebyla celá desetiletí kostelu na újmu a jednak z důvodů formálních, aby totiž bylo zřejmo, že zanedbáním úředního postupu vzešla vzhledu kostela podstatná škoda, viditelná srovnáním částí, opravených bez dozoru a za odborného vedení.“⁴⁴

Napriek neúspešnej rekonštrukcii realizovanej prešovskou stavebnou firmou sa celý proces obnovy, alebo presnejšie snahy o jeho realizovanie, nezastavili. Zástupcovia referátu na ochranu pamiatok na Slovensku navrhli z konzervačného rozpočtového paušálu štátnu subvenciu vo výške 40 000 Kč určených na opravu portálového prístavku farského kostola v Prešove, jeho

⁴³ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Správa vypracovaná J. Čapekom pre Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 28. augusta 1923. Ako skúseného odborníka, ktorý by sa mohol náročnej úlohy úspešne zhostiť, odporučil v tomto prípade Jindřich Čapek akademického sochára Josefa Válu.

⁴⁴ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku Jindřichovi Čapekovi dňa 28. augusta 1923. Opis situácie s tým, že ho opätovne požiadali o dohľad nad realizáciou opráv a vyslanie odborníkov, ktorí by sa rekonštrukčných prác mohli ujať.

vonkajšieho a vnútorného portálu. Návrh na opravu práve uskutočnených konzervačných prác zástupcovia referátu odôvodnili nasledovne: „... *Kostel jest z nejvýznačnějších gotických staveb pokročilé gotiky na Slovensku. Jest to charakteristický přechodní typ mezi basilikou a kostelem hallovým, střední loď ještě jest vyznačena, avšak pouze málo přečnívá lodi bočné, takže nemá vlastního osvětlení. Na průčelí kostela jest nejcennější předsín u hlavního vchodu se vnějším i vnitřním portálem, jest to kvádrová stavba se strmým štítem, velkým oknem o bohatých kružbách a s portálem, který byl formově adaptován v XVII. století. Vnitřní vstup s předsíně do kostela má bohatou původní gotickou profilaci.*

Na průčelí jsou veškeré okna ozdobena kružbam, hrany okenních otvorů a opěrných pylířů armovány kvádry. Kromě hlavního vstupu na straně jižní jsou dva vedlejší vchody a to jeden ze severu ze XVII. století a jeden na západě, adaptovaný v XIX. věku.

Vnitřek kostela vyniká mimořádně vzácným inventářem, totiž obrazy, řezbami a nábytkem z XVI. – XVIII. století. Třeba vytknouti zejména gotické sochy z konce XV. stol., vestavené do barokního hlavního oltáře a sedílie v presbytáři s obrazy tabulovými ze XVI. stol.

Oprava kostela tudíž má podstatný význam pro vzhled architektury, která dominuje celému hlavnímu náměstí v Prešově a jest důležitá také pro ochranu zařízení vnitřního, jež vyžaduje řádné udržování především konstruktivních částí budovy.

Kostel byl letos opraven, avšak částečně nesprávně a to proto, že stavební správa a farní správa nedbaly pokynů zdejšího referátu, v pripise č. 803 ze dne 29. května. Zejména byly kamenná armování oken a pilířů opěrných pokryta cementovou omítkou, do níž vyryty falešné spáry. Oprava těchto součástí a odstranění špatných omítek není dobře možné pro veliký náklad, avšak jest potřebné tyto opravy sejmuti aspoň na portálovém přístavku hlavního vchodu a současně opravit vnitřní portál, který posud opravován nebyl. Rovněž jest potřebí opravit velké okno s kružbami na přístavku, které také se neopravovalo.

Náklad na uvedené opravy resp. na některých částech na vylepšení nesprávných oprav činí dle připojeného rozpočtu J. Čapka 40 000 Kč, které referát navrhuje povolití plným obnosem a to s tím odůvodněním, že na opravu kostela bylo vynaloženo letos z prostředků cirkve a soukromých darů ca 100 000 Kč, takže by státní subvence zůstala pod hranicí obvyklých příspěvků do výše 1/3.

Návrh na tuto subvenci odůvodňuje podepsaný referát ještě tím, že se jedná o jednu z nejmonumentálnějších památek gotiky na Slovensku a že jest nejen věcí piety postarati se o důstojný vzhled nejcennější části budovy t. j. bohaté ar-

*chitektonicky ozdobené predsíne, nýbrž že jest to také záležitostí prestiže úřadu, aby tato památka v městě tak často navštěvovaném od odborníků, studujících architekturu na Slovensku, nebyla znešvařena posavadním způsobem.*⁴⁵

Napriek naliehavej potrebe doriešiť problém rekonštrukcie začatej J. Patzeltom a ohlasovanému príchodu odborníkov, ktorí mali navrhnúť primerané a najmä rýchle riešenie vzniknutej situácie, sa neudialo nič. I preto musel prešovský staviteľ v správe adresovanej Technickému oddeleniu Okresného úradu v Prešove konštatovať, že od doručenia listu zo dňa 5. októbra 1923, týkajúceho sa zastavenia práce pri obnove rímskokatolíckeho kostola, už prešli tri týždne, no zo spomínaných odborníkov sa nikto neukázal. Preto postavené lešenie bude najneskôr do 28. októbra 1923 rozobraté a zostávajúci spodok (sokel) po očistení a dokončení odovzdá.

Tento krok, ktorý bol v rozpore s nariadeniami referátu, staviteľ odôvodnil napríklad tým, že: *„... 1/ škodlivý účinok bude na meký pieskový kameň, keď pri teraz nastávajúcom daždivom počasi dážď od roštovania sa bude odbívať a následkom toho takýmto spôsobom kameň premokne tak, že na vyschnutie pri pokročitom počasi už ani myslieť nemožno a pri mraze, ktorý onedlho nastane sa rozíde. 2/Nemožeme spodok s maltou vakovať majúci pre roštovanie dokončiť a taktó musia tieto opravy podobne do jari zostať, čo nemožeme urobiť. 3/Náše roštovanie nemožeme ďalej počasi vystaviť, lebo to je naň škodlivé a z tohto veľku ztratu máme. My odstraňujeme od seba všetku zodpovednosť za nastať mohucu vodou zapríčinenú škodu...“*⁴⁶ Jeho argumentácia ako podnikateľa a staviteľa je na jednej strane pochopiteľná, na druhej strane sa však dostala do rozporu s nariadeniami a predstavami úradov.

Konzervátor Jindřich Čapek vo svojom posudku odporučil pre opravu aj konkrétnych odborníkov, ktorí sa mohli podľa jeho názoru podieľať na opra-

⁴⁵ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Správa Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku zaslaná rímskokatolíckemu farskému úradu v Prešove dňa 17. októbra 1923. V období hneď po zasadnutí komisie a vypracovaní posudku J. Čapeka sa objavila myšlienka, že by sám J. Čapek mohol ešte v priebehu roku 1923 participovať na oprave portálu, keďže súčasne pod jeho vedením prebiehali konzervačné práce na kostole v Poprade. Realizovať sa mala aspoň najnutnejšia časť prác, na ktorú by úrad uvoľnil 12 000 Kč, s tým, že zostávajúce práce by sa v objeme 28 000 Kč realizovali v nasledujúcom roku. Táto myšlienka bola podporená i vypracovaním rozpočtu, ktorý počítal so zamestnaním dvoch sochárov, využitím existujúceho lešenia. Náklady na lešenie i nocľahy pre dvoch odborníkov mala hradiť prešovská rímskokatolícka cirkev.

⁴⁶ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List prešovského staviteľa Jozefa Patzelta zaslaný v záležitosti dokončenia opravy kostola sv. Mikuláša technickému oddeleniu Okresného úradu v Prešove dňa 24. septembra 1923.

vách interiéru i exteriéru Kostola sv. Mikuláša v Prešove. Jedným z nich bol aj Jan Veselý, odborný maliar skla z Prahy. Ten sa už 29. augusta 1923 obrátil s ponukou svojich služieb na Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku v Bratislave. S odporúčením od Štátniho zemského památkového úradu v Prahe ponúkol svoje služby pri sklenárskych prácach a sklomalbe v tomto kostole.⁴⁷ Jeho aktivita i ponuka bola akceptovaná, veľmi rýchlo sa však objavil vážny technický, no najmä finančný problém.

Podobne, ako oprava a doplnenie sklenených výplní okien, komplikovala sa v nasledujúcich mesiacoch tiež situácia okolo opravy portálového prístavku. Napriek tomu, že pracovníci Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku počítali so štátnou subvenciou vo výške 40 000 Kč, úradníkom na ministerstve školstva a národnej osvety sa však zdala táto suma príliš vysoká, najmä v pomere k výške prideleného rozpočtu na rok 1924. I preto ministerstvo školstva a národnej osvety oficiálne poverilo pamiatkár, aby so všetkými zainteresovanými stranami vyjednával, či by bolo možné opravu realizovať aj so štátnou podporou iba vo výške 30 000 Kč. Navyše, ministerskí úradníci opätovne žiadali, aby došlo k vyčísleniu majetku patriaceho kostolu a celkovej výšky nákladov vynaložených na opravu kostola v roku 1923.⁴⁸

O tom, že rozhodnutie, či opravovať už realizované stavebné aktivity, alebo nie, sa stále odkladalo, svedčí okrem iného žiadosť, ktorú zaslal prešovský staviteľ Josef Patzelt začiatkom mája 1924 na adresu Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku. Ako uviedol: „... *Níže podepísaný prosí o laskavé uvedomenie, mali renovačnú robotu na rímsko katolíckom kostole v Prešove ukončiť, nakoľko tam stojúce lešenie ďále ku žiertu nehať nemôže.*“⁴⁹

Na jar roku 1924 nebola celkom jasná ani situácia okolo zabezpečenia nových farebných okien, ktoré mali byť vytvorené a inštalované vo farskom kostole. Zaujímavým dokumentom v tomto smere je záznam z Ministerstva školstva a národnej osvety, ktorý bol zaslaný úradníkom referátu na ochra-

⁴⁷ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Jana Veselého zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 29. srpna 1923.

⁴⁸ Archív PÚ SR Bratislava). Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List ministerstva školstva a národnej osvety adresovaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku v Bratislave zo dňa 15. februára 1924.

⁴⁹ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Josefa Patzelta zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 4. mája 1924.

nu pamiatok na Slovensku 14. mája 1924. Ten upozorňuje na skutočnosť, že v máji 1924 sa na ministerstvo dostavil Jan Veselý, majiteľ pražského umeleckého ateliéru. Predložil prípis referátu na ochranu pamiatok na Slovensku zo dňa 15. februára toho istého roku, na základe ktorého tento úrad požiadal o niektoré úpravy pôvodných návrhov, ktoré táto firma predložila pre Kostol sv. Mikuláša v Prešove. Snahou J. Veselého bolo síce vyhovieť požiadavkám úradu, súčasne však upozornil na to, že žiadané zmeny zvyšujú náklady na túto prácu. Otázkou zostávalo, kto ich uhradí. Dekan kostola v Prešove, prelát B. Zaborovský nebol ochotný zvýšené náklady uhradiť. Ako v ministerskom dokumente uviedli: „... *Zmíněný děkan prohlásil výslovně podle tohto dopisu, že návrhy, pozměněné podle přání památkového referátu, mohou se prováděti jen tehdy, zaručí-li konservátor Hoffman neb Čapek vícenáklad.*“⁵⁰ Rozdiel medzi pôvodným rozpočtom a zvýšenými nákladmi, ktoré by vyplývali z realizácie pozmenených návrhov boli pomerne vysoké, prvotný odhad hovoril o 30 000 Kč. Úradníci Ministerstva školstva a národnej osvety preto žiadali od Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku informáciu, kto uhradí prípadné zvýšené náklady.

Referát na túto z hľadiska ďalšej rekonštrukcie Kostola sv. Mikuláša v Prešove pomerne dôležitú záležitosť reagoval obratom. Konkrétne referent dr. J. Hofman uviedol, že potrebu zmien na vyrábaných oknách skutočne žiadali. Čo sa však týkalo financovania, žiadny záväzný prísľub J. Veselému nebol daný. Majiteľ umeleckého ateliéru bol informovaný v tom zmysle, že celú záležitosť bude možné uzavrieť až po rokovaní s ministerstvom školstva. Samotný referát na ochranu pamiatok na Slovensku pritom nedisponoval potrebnými fondami, z ktorých by bolo možné uhradiť potrebné zmeny na oknách Kostola sv. Mikuláša.⁵¹ Celá záležitosť tým však ani zďaleka nebola uzavretá.

V októbri 1924 sa rozbehla nová aktivita, ktorá mala zabezpečiť ďalšie potrebné opravy v kostole. Prešovský farár, prelát Belo Zaborovský, sa v polovici októbra 1924 obrátil na Referát na ochranu pamiatok na Slovensku v Bratislave. V prvom rade predložil referátom už skôr požadované doklady. Tie boli nevyhnutnou podmienkou pre to, aby bolo možné požiadať o ďalšie dotácie, potrebné na opravu kostola, najmä dokončenie opravy fasády. Išlo tu o ori-

⁵⁰ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951.. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Ministerstva školstva a národnej osvety (J. Wirth) zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 14. mája 1924.

⁵¹ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Prešov, kostol, oprava okien. List Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku zaslaný na Ministerstvo školstva a národnej osvety dňa 13. júna 1924.

ginály účtov za dovtedy realizované opravy na fasáde, za okná či zvon. Úradníci tiež žiadali vycíslenie nákladov spojených s opravou či výmenou organu i predloženie konkrétnych strát, ktoré utrpel majetok kostola, napríklad investovaný do rôznych cenných papierov a pod. Tu bolo potrebné konkretizovať, koľko prípadných výdavkov je možné kryť priamo z majetku kostola a nakoľko bolo potrebné zabezpečiť štátnu podporu. Prešovský farár, prelát Belo Zaborovský, predložil potrebné doklady, pričom mohol konštatovať: „... Spolu mám šťastie sdeliť, že mienime ai ďalšiu vnútornú opravu kostola previesť.

1. Objednáme nové varhany tak, žeby staré skrine zostali
2. Chceme do poriadku priniesť múry vnútorné
3. Žiadosť máme opraviť hlavný oltár. Predbežne by sme žiadali obnoviť tabernákulum.

Pri tejto príležitosti žiadostive je, aby na severnom mure jestvujúcej a za chorusom zabudované okná a portál do svojho pôvodného stavu privedené to jest obnovené boli. Ráďte nám v tých veciach poradu a spôsob sdeliť jak by sme to vykonať mohli. Ráďte nám dovoliť, aby sme predostrely našu prosbu, aby ste nám ďalšiu pomoc ku tej veľkej renovácii udeliť ráčili. Ku tomu cieľu potrebné hmotné prostriedky len skrze sbierku si zadovažiť môžeme, z tej príčiny odvolávame sa ai na pomoc štátu.⁵²

Pracovníci Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku vo všeobecnosti podporovali realizáciu ďalších opráv. V niektorých prípadoch, najmä týkajúcich sa inventára farského Kostola sv. Mikuláša v Prešove, však nabáдали k opatrnosti. Napríklad v záležitosti opráv hlavného oltára, sa referent dr. J. Hofman obrátil na uznávaného rezbára B. Beka z Kutnej Hory s informáciou: „... Farní úřad v Prešově zamýšlí opravovat oltáře. Protože svého času zařízení jste ohledával, bylo by vhodné, abyste o opravě s farním úřadem pojednal, protože zdejší referát žádá si, aby k opravě cenného inventáře věnovala se mimořádná pečlivost. (Je povolena subv. 6000 Kč).“⁵³ B. Bek vzápätí reagoval na túto informáciu s tým, že s prelátom Belom Zaborovským sa dohodol na stretnutí v Prešove 17. novembra 1924, pričom bratislavskému úradu ponúkol, že pri

⁵² Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Prešov, kostol. List prešovského farára, preláta Bela Zaborovského zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 12. októbra 1924.

⁵³ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Prešov, kostol. List dr. J. Hofmana rezbárovi B. Bekovi, zo dňa 18. októbra 1924.

ceste do Prešova sa môže zastaviť preskúmať určené pamiatky aj na iných miestach, ktoré by referát považoval za dôležité.⁵⁴

Ešte začiatkom októbra 1924 sa zdalo, že opravu neúspešnej rekonštrukcie realizovanej miestnym staviteľom najmä v prístavku Kostola sv. Mikuláša v Prešove, predsa len bude nakoniec možné uskutočniť. Vzápätí sa však na pracovníkov Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku obrátil pražský konzervátor Jindřich Čapek s tým, že sochári, ktorí pod jeho vedením opravovali zvonnicu v Poprade, sa už vrátili za Slovenska do Prahy. Mali sa síce za dlho plánovanou prácou presťahovať najprv do Prešova, kde by sa venovali oprave prístavku kostola. Jindřich Čapek však rozhodol inak, keď vo svojej žiadosti a súčasne aj správe bratislavskému úradu okrem iného uviedol: „... *V posledních dnech byly v Popradě noční mrazy a poněvač je obava, že by znemožnily práce v Prešově, neposílám tam sochaře a žádám Vás o laskavé sdělení, nebyli by možno předsní kostela uzavřít šalováním a provésti letos opravu v předsíni při vytápění a příštím rokem přikročiti k pracem na fasáde.*“⁵⁵ Tento navrhovaný postup vyplýval z toho, že mrazy by znemožnili bez vykurovania aspoň provizórne uzavretého priestoru akúkoľvek prácu s vodou a materiálmi používanými na konzervovanie kamenných častí stavby. Finančné náklady na šalovanie a vytápanie priestoru mal podľa predstáv Jindřicha Čapeka uhradiť farský úrad. Pokiaľ by tento jeho návrh nebol schválený, malo sa v konzervačných prácach pokračovať až nasledujúci rok. Referát na ochranu pamiatok na Slovensku celú záležitosť prerokoval, pričom následne farskému úradu v Prešove oznámil dr. J. Hofman, že práce na vnútornom portáli sa s využitím štátnej subvencie začnú od februára 1925. Podmienkou bolo, že hlavný vchod bude uzavretý a farský úrad dodá drevo potrebné na vykurovanie prístavku.⁵⁶

Dňa 18. decembra 1924 sa k záležitosti opravy vnútorného portálu Kostola sv. Mikuláša opäť vyjadroval zástupca Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku. Opätovne boli požiadaní predstavitelia rímskokatolíckej

⁵⁴ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Prešov, kostol. List rezbára B. Beka Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku, zo dňa 31. októbra 1924.

⁵⁵ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Prešov, rim. kat. kostol, opravy. List Jindřicha Čapeka zaslaný bratislavskému Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku 18. októbra 1924.

⁵⁶ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Referátu na ochranu pamiatok adresovaný farskému úradu v Prešove, z 14. novembra 1924.

cirkvi v Prešove o poskytnutie príspevku na opravy, či už prostredníctvom finančných prostriedkov, alebo stavebného materiálu a dreva na kúrenie. Ako pri predošlých rokovaniach i v tomto prípade cirkevní predstavitelia odvolávajú sa na „*veľmi nepriaznivé finančné polozenie*“, nemohli poskytnúť žiadnu podporu. I preto boli opravy znovu odložené a celkovo už značne oneskorené. Aj v decembri 1924 Referát na ochranu pamiatok na Slovensku preto opäť pripravoval urgencie v súvislosti s opravou problematickeho, no súčasne veľmi cenného portálu. V tomto smere sa dohodol s konzervátorom Jindřichom Čapekom, ktorý mal začať práce v uzavretej predsieni na vnútornom portáli, hneď po novom roku, keď sa mal vrátiť z Talianska. Referát opäť žiadal v zmysle podmienok pre poskytovanie štátnej podpory doklady o výdavkoch na dovtedy realizované opravy. Podklady, ktoré už dostal od farského úradu, však bolo potrebné doplniť o ďalšie nevyhnutné doklady.

Napriek novým plánom, množstvu listov a správ sa, najmä zo zásadným problémom nedostatku peňazí, nepodarilo pohnúť ani do konca januára 1925. V prípise Ministerstva školstva a národnej osvety zaslanom Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku, jeho pracovníci stále trvali na svojom stanovisku, že na opravu portálového prístavku nebola požadovaná štátna podpora zatiaľ schválená vo výške 40 000 Kč, ale výnosom zo dňa 16. apríla 1924 bolo povolených iba 30 000 Kč. Ministerskí úradníci pritom konštatovali, že kým definitívne nebude rozhodnuté o výške štátnej podpory pre túto opravu, nebude možné ani vyjednávať s Jindřichom Čapekom o termíne začatia a celkovom rozsahu prác. O rozdiel medzi pridelenou a potrebnou sumou vo výške 10 000 Kč sa malo rozhodnúť neskôr.⁵⁷

Problémov spojených s opravami Kostola sv. Mikuláša v priebehu roku 1925 postupne pribúdalo. Vzhľadom na dlhodobu neriešený problém pohľadávok, ktoré evidoval napríklad pražský odborný maliar skla Jan Veselý, sa práce na kostole spomalili. Jan Veselý sa obrátil na právnik, ktorý zaslal Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku osobitný prípis. Ten predstavuje nielen podrobnú rekonštrukciu vtedajšieho postupu obnovy pamiatok, ale tiež doklad toho, že ani jednanie so štátnymi úradníkmi a cirkevnými predstaviteľmi neboli vždy bez ťažkostí. V rámci dokumentu okrem iného konštatoval, že v rokoch 1924 a 1925 mala pražská firma Jana Veselého re-

⁵⁷ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Prešov, r. k. kostol. List Ministerstva školstva a národnej osvety (podpísaný Wirth) zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku, zo dňa 15. januára 1925. Podpora vo výške 30 000 Kč bola opäť potvrdená 23. februára 1925 s tým, že pôvodný rozpočet na opravu portálového prístavku vypracovaný Jindřichom Čapekom ešte v roku 1923 mu bol vrátený, už ako neaktuálny.

alizovať vo farskom kostole v Prešove opravu všetkých okenných malieb na jedenástich veľkých oknách, podľa svojich vlastných návrhov. Tie mu schválil farský úrad. Ten uznal aj stanovenú cenu 65 000 Kč, pričom finančné prostriedky po oprave okien firme aj vyplatili.

Prešovský farský úrad však podľa platných predpisov predložil na schválenie plány opráv Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku. Referent tohto úradu, dr. J. Hofman, po nejakom čase pozval Jana Veselého na osobné stretnutie, kde mu predložil opravené návrhy na okná nachádzajúce sa na Kostole sv. Mikuláša v Prešove. Jan Veselý ho podľa záznamov advokáta upozornil na skutočnosť, že ide o nové, z hľadiska realizovaných prác náročnejšie diela, a ich cena nebola zahrnutá do pôvodne dohodnutej sumy. Dr. J. Hofman údajne uzavrel celú záležitosť s tým, že sa bude usilovať, aby rozdiel medzi pôvodnou a novou cenou bol uhradený. Zvýšené náklady na opravu okien nahlásil Jan Veselý aj staviteľovi Josefovi Patzeltovi, ktorý realizoval stavebné úpravy a tiež farárovi B. Zaborovszkému. Posledne menovaný ale odmietol preplatiť akékoľvek dodatočné náklady a odkázal pražskú firmu, resp. jej majiteľa, na bratislavský pamiatkový úrad.

S Referátom na ochranu pamiatok na Slovensku jednal v tejto záležitosti podľa vyjadrenia advokáta Jan Veselý niekoľkokrát. Jeho snahou bolo pritom získať sumu 25 000 Kč, teda náklady na dodatočné opravy, pričom Jan Veselý si v tomto prípade účtoval iba náklady na vykonané práce bez započítania výraznejšieho zisku. Celkové náklady na opravu okien predstavovali 82 697,86 Kč. Zaplatených pritom bolo iba 65 000 Kč. Aj po doplatení požadovaných 25 000 Kč by tak celkový zisk Jana Veselého bol minimálny. Keďže v tomto prípade išlo o ústnu dohodu medzi podnikateľom a zástupcom pamiatkového úradu, mohol pražský advokát zastupujúci poškodenú stranu pôsobiť najmä na morálnu stránku v celej záležitosti.⁵⁸ Zástupcovia Referátu sa v tomto zmysle skutočne pokúšali intervenovať na Ministerstve školstva a národnej osvety, nezaznamenali však úspech. Ako bolo nakoniec nutné konštatovať, lutovali síce škody, ktoré podnikateľ utrpel, reálne mu však v tomto štádiu už nedokázali pomôcť.

Zaujímavý pohľad na situáciu v rámci rekonštrukčných prác týkajúcich sa Kostola sv. Mikuláša v Prešove, pomáhajú materiály zo začiatku januára 1927. V prvom rade Referát na ochranu pamiatok na Slovensku konštatoval, že už pred šiestimi rokmi (20. apríla 1921) Ministerstvo školstva a národnej osvety

⁵⁸ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List dr. J. Brabca adresovaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku zo dňa 16. decembra 1925.

osobitným výnosom č. 6725/21 povolilo dotáciu 5 000 Kč na konzerváciu gotických stáľ nachádzajúcich sa pod chórom prešovského kostola. Celkové náklady na tieto práce predstavovali 12 500 Kč. Z toho na konzerváciu lavíc bolo určených 3 800 Kč, na doplnenie zničených častí rezieb 7 450 Kč a na napustenie konzervačnými prostriedkami a ďalšie práce určili 1 250 Kč. Súčasťou podmienok bola aj povinnosť pre farský úrad zabezpečiť pre rezbárov – konzervátorov vhodnú miestnosť, kde by mohli realizovať uvedené opravy, resp. primerané ubytovanie pre týchto odborníkov. Realita však bola iná. Ako uviedli zástupcovia bratislavského úradu: „... Referát podotýka, že pokračovanie tamojšej farskej správy je čudné, lebo behom 6 rokov bolo možné zadovážiť malý obnos 1500 Kč ako doplnok štátnej subvencie a síce tým viac, že na kostol a nové obloky barevné bolo investované viac ako sto tisíc.“⁵⁹

Zástupcovia úradu tiež pripomenuli, že na opravu predsieni a portálu povolilo Ministerstvo školstva a národnej osvety dotáciu 30 000 Kč (výnosom č. 14575/25 zo 14. februára 1925) a síce tak, že z celkových nákladov 40 000 Kč by tak uhradilo až $\frac{3}{4}$ nákladov. I tu však bolo potrebné konštatovať: „... Subvencia bola tamojšej farskej správe oznámená temer pred 2 rokmi pod č. 382/25 zo dňa 23. februára 1925, avšak tiež na toto oznámenie nebola daná žiadna odpoveď. Tento druhý prípad je naozaj toho istého rázu ako predošlý a podpísaný úrad musí tiež vysloviť vážne čudovanie, prečo farská správa napriek iným veľkým investiciám žiadnym spôsobom nereagovala na povolenie štátnej subvencie.“⁶⁰

Takéto správanie prešovského farského úradu i miestnych zástupcov rímskokatolíckej cirkvi považovali za škodlivé, najmä pre vzácne cirkevné pamiatky v rámci inventára i samotný kostol. Z tohto dôvodu zástupcovia Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku opätovne žiadali farský úrad v Prešove o vypracovanie a dodanie správy o „ďalších úmysloch“, najmä vo vzťahu k využitiu už schválených štátnych dotácií.⁶¹

⁵⁹ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Prešov, r. k. kostol, oprava. List Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku farskému úradu v Prešove, resp. súčasne na vedomie Biskupskému úradu v Košiciach dňa 12. januára 1927.

⁶⁰ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku farskému úradu v Prešove, resp. súčasne na vedomie Biskupskému úradu v Košiciach dňa 12. januára 1927.

⁶¹ Aby si zabezpečili odpovede na prednesenú kritiku a otázky spojené s ďalším postupom obnovy inventára i samotného kostola sv. Mikuláša v Prešove, zaslali celý materiál aj na Biskupský úrad v Košiciach.

O tom, že to s urýchleným čerpaním už v predošlých rokoch schválených dotácií i realizáciou plánovaných prác mysleli zástupcovia Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku vážne, svedčí okrem iného aj list, ktorý tiež začiatkom januára 1927 zaslali konzervátorovi Jindřichovi Čapekovi do Prahy. Aj jeho požiadali v prvom rade o vyjadrenie ako bude ďalej postupovať v súvislosti s opravou interiéru a exteriéru Kostola sv. Mikuláša v Prešove.⁶² Pripomenuli, že sa od jarných mesiacov roku 1925 Jindřich Čapek prestal k celej záležitosti vyjadrovať. Začiatkom roku 1927 však bolo rozhodnuté, že práve on bude dozeráť na opravu súsošia na Hlavnej ulici v Košiciach. Súčasne mal preskúmať sgrafitá v kostole nachádzajúcom sa v obci Svinia pri Prešove a pripraviť rozpočet na ich opravu. Z pohľadu bratislavského úradu sa preto zdalo logické, aby všetky tieto aktivity spojil v rámci dlhšieho pobytu na východnom Slovensku. Ako pritom uviedli: „... *Očekáváme co nejrychlejší vyřízení, protože věc utrpěla dlouhý průtah a referát je povinnen povolené podpory dle možnosti co nejrychleji použití na ochranu památek.*“⁶³

Aby boli pridelené prostriedky zo štátnej podpory reálne využité, urgoval Referát na ochranu pamiatok na Slovensku farský úrad v Prešove aj začiatkom marca 1927. Opätovne ho žiadal o vyjadrenie, či je ochotný poskytnúť primeranú časť finančných prostriedkov na opravu poškodených gotických lavíc a na úpravy predsieni hlavného portálu. Znovu pritom pripomenuli, že štátna dotácia na tieto práce už bola schválená od roku 1925, resp. od roku 1921. Aby bratislavskí úradníci zvýšili šance na úspešné vyriešenie celej záležitosti, obrátili sa súčasne aj na Biskupský úrad v Košiciach.⁶⁴

Začiatkom roku 1927 sa stále riešil nepríjemný spor s pražským podnikateľom a umeleckým maliarom skla Janem Veselým. Ten sa znovu obrátil na Ministerstvo školstva a národnej osvety, resp. na Referát na ochranu pamiatok na Slovensku listami z 11. januára a 24. februára 1927. Svoje pohľadávky v nich vyčíslil na 29 308 Kč. Vyjadrenie ministerstva však v tomto smere bolo už stručné a jednoznačné: „... *protože státní památkový referát v Bratislavě*

⁶² Pripomenuli pritom opäť celú genézu plánov, projektov i opráv, ktoré sa v tejto súvislosti uskutočnili, napríklad rozpočet, ktorý predložil už v roku 1923, rovnako ako schválenie dotácie vo výške 30 000 Kč na jar 1925. Od jarných mesiacov roku 1925 sa však situácia nezmenila.

⁶³ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku Jindřichovi Čapekovi, z 12. januára 1927.

⁶⁴ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku farskému úradu v Prešove zo dňa 9. marca 1927. Súčasne bola zaslaná aj kópia na vedomie Biskupskému úradu do Košíc.

od Vás nic neobjednal, takže zde není žádného právního závazku, kterým ministerstvo školství a národní osvěty by bylo vázáno uhraditi zmíněný schodek. Jmenovaný referát navrhl pouze některé korektury Vašich původních návrhů, k čemuž svojí kompetenci byl oprávněn i povinen a ostatně dozvěděl se o provedení oken za zvýšený rozpočet teprve z Vašeho dopisu ze dne 20. června 1924, což nejlépe jest důkazem, že příslušné práce Jste zahájil ještě před řádným zabezpečením úhrady očekávaného nákladu.“⁶⁵

Napriek snahe o riešenie neuspokojivej situácie spojenej s čerpaním pridelenej štátnej podpory, ktorú vyvíjali pracovníci Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku, sa celá záležitosť nehýbala. I preto sa v lete roku 1928 opäť z ich iniciatívy problém opäť otvoril, no v konečnom dôsledku sa uspokojivé riešenie nepodarilo nájsť.

Do záležitostí týkajúcich sa opravy najcennejších častí Kostola sv. Mikuláša bolo postupne a stále intenzívnejšie zapájané mesto Prešov, ako jeho svetský patrón. Po viacerých urgenciách sa k celej situácii správa mesta Prešov vyjadrila v osobitnom liste zaslanom košickému biskupskému úradu: „... mestská správa čo patron tunajšej rim. kat. cirkve si za povinnosť drží úctive upovedomiť, že mesto tak z vyšvedenej povinnosti ako aj z kulturného ohľadu snaží sa aby týmto povinnostiam čím vrelejším spôsobom zadosť učinila z toho dôvodu úctive upovedomuje, že v tejto otázke mesto už pri pojednávaní so zástupcom referátu p. Hoffmannom bolo ochotné jednu zodpovednú úhradu pamiatkovému úradu poskytnúť. Tá úhrada by asi zodpovedala žiadanému obnosu, ponevác mesto k oprave nabydlo potrebný material, t. j. cement, vápno, písek, lešenie a jednu výpomocnú sílu ku dodaniu tohto materialu pamiatkovým úradom vyposlatému odborníkovi. Túto náhradu ochotné sme aj teraz dodať tým viac, aby sa táto záležitosť čím skôr vybavela a práca bola skutočne prevedená.“⁶⁶

V lete roku 1928 mal už bratislavský referát, vzhľadom na úmrtie Jindřicha Čapeka, nového odborníka, ktorý mal zabezpečiť opravu prešovského kostola, konkrétne akademického sochára Františka Bechyně z Prahy. Ten už v tom čase pracoval na oprave Kostola sv. Jakuba v Levoči. Preto ho bratislav-

⁶⁵ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Prešov, r. k. kostol, oprava oken, maleb, štátni subvence. List Ministerstva školstva a národnej osvetvy Janovi Veselému z 5. marca 1927.

⁶⁶ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List správneho komisára mesta Prešov Kapraltšika Biskupskému úradu v Košiciach zo dňa 27. júla 1928.

ský úrad požiadal, aby vypracoval nový posudok na opravu vstupu do Kostola sv. Mikuláša i gotického portálu v predsieni. Rozpočet mal pripraviť tak, aby okrem finančných nákladov vyčíslil aj materiál (cement, piesok a pod.), ktorý bol potrebný pri práci. Vyčíslenie bolo nutné aj v prípade lešenia i jedného pomocného robotníka. To bola podpora, ktorú malo poskytnúť mesta, a preto ju bolo potrebné presne špecifikovať, navyše musela byť v stanovenom pomere k poskytnutej štátnej dotácii. I preto pracovníci bratislavského referátu odporučili sochárovi, aby sa pri návšteve Prešova predstavil nielen u dekana B. Zaborovského na fare, ale aj na radnici u tamojšieho vládneho komisára. V približne rovnakom termíne bol opäť o spoluprácu požiadaný aj rezbár Bohumil Bek z Kutnej Hory, najmä v súvislosti s čerpaním dotácie schválenej ešte v roku 1921.

Rezbár na ponuku reagoval veľmi rýchlo. Hneď od začiatku však upozorňoval na skutočnosť, že ceny materiálu i práce sa za uplynulé obdobie zvýšili. Napriek tomu, pri potvrdení svojho súhlasu, zotrval pri rovnakej cenovej ponuke akú uviedol ešte v roku 1920. Ako uviedol: „... *dovoluji si zdvořile zdeliti, že by mňa velmi těšilo, keď by ku zmienenej reštaurácii významných pamiatok farského r. k. kostola v Prešove, na ktorú mal jsem čest 9/VIII. 1920. rozpočet predložiti, čím skorej došlo. Bylo by mi vele mile, keď by slavná správa mesta Prešova vzala do rozpočtu větší, potřebný obnos pro všechny práce by tak mohly se na jeden raz vzpomenuť pamiatky dáti do poriadku.*“⁶⁷ Súčasťou pozitívnej reakcie na možnosť realizovať opravy v prešovskom kostole, bol aj rozpočet, tak ako konštatoval samotný Bohumil Bek, prakticky totožný s tým, ktorý zostavil už v roku 1920. Oprava lavíc (pod chórom, senátorských a malých) a sôch (sv. Ján, sochy vo víťaznom oblúku), spolu s cestou do Prešova a daňou z obratu bola vyčíslená na 34 119 Kč. Bohumil Bek tiež požiadal pracovníkov Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku, aby uplatnili svoj vplyv a v záujme cenných pamiatok nachádzajúcich sa v kostole proces reštaurovania mohol byť realizovaný čo najskôr.

Podobne, ako v mnohých iných prípadoch, aj napriek deklarovanej ochote všetkých zúčastnených strán (Biskupský úrad v Košiciach, farský úrad v Prešove, Komisariát mesta Prešov, Referát na ochranu pamiatok na Slovensku i umelci, resp. reštaurátori, ktorí sa mali na opravách podieľať), ne-

⁶⁷ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Bohumila Beka zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 4. augusta 1928. Vzhľadom na zaujímavú jazykovú formu ponechávame, podobne ako ostatné citované časti, v originálnej podobe.

ustále rezonoval základný problém. Boli ním finančné prostriedky.⁶⁸ I preto sa Komisariát mesta prešov obrátil na Referát na ochranu pamiatok na Slovensku začiatkom augusta 1928 so žiadosťou, aby boli ešte pred realizáciou reštauračných prác uvoľnené už schválené štátne dotácie. Vďaka týmto prostriedkom by sa tak mohli konečne rozbehnúť dlho plánované opravy.⁶⁹ No i napriek tomu, že Ministerstvo školstva a národnej osvety potvrdilo ochotu uvoľniť 20 000 Kč za predpokladu, že mesto Prešov poskytne 40 000 Kč, a ochotu začať realizáciu potrebných prác vyjadrili aj oslovení odborníci, veci sa stále nehýbali vpred. Ako uviedol rezbár Bohumil Bek vo svojom liste adresovanom Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku, kontaktoval kvôli začiatku prác 12. října 1928 aj komisára mesta Prešov. Ako uviedol: „... Však pan správny komisar mesta Prešova se mnou sdělil, že štátna subvencia do teraz nebola udelená a že práca z toho dôvodu sa nemôže pre nedostatok (peňazí) zaokryť a previesť. Vzhľadom k tomu prosím zdvorile sdeliť správnymu kom. mesta výši slíbené subvence pre rok 1928 a výši subvence pre rok 1929, bych dle toho mohl se dojednat. Račte mi také laskave sdělití s jakým obnosem podpory možno pro rok 1929 počítati, bych mohl najisto s praci a určitými obnosy počítati. Poněvadž jsme propásli příhodnou dobu světla a tepla slunečního, byl bych velmi rád, když by mi pt. pan komisar vykázal světlou a teplou místnost, kde by se mohli některé práce prováděti.“⁷⁰

Dôvod, prečo na účet mesta neprišli z Ministerstva školstva a národnej osvety finančné prostriedky určené na opravy, bol veľmi prozaický. Dňa 24. októbra 1928 totiž dotáciu určenú na konzerváciu drevených lavíc zrušili s tým, že: „... subvenci 5000 Kč povolenou výnosem ze dne 31. března 1921 čj. 8725/21 považuje již za propadlou vzhledem k řadě let, jež uplynula od data povolovacího výnosu, aniž by referát byl sem žádal o přesunutí subvence na

⁶⁸ Farský úrad v Prešove nemohol kvôli nedostatku finančných prostriedkov sám financovať reštaurovanie jednotlivých pamiatok. Štátna podpora, resp. jej časti, boli totiž viazané na preplatenie už realizovaných prác. Mesto Prešov bolo síce ochotné poskytnúť materiál i pracovnú silu, finančné prostriedky v hotovosti však predstavovali problém. Existovali tu totiž vysoké dlhy z predošlých období, ktoré zaťažovali miestny rozpočet a spolu s obmedzenými príjmami spôsobovali každoročné deficity v hospodárení.

⁶⁹ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Komisára mesta Prešov zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 8. augusta 1928.

⁷⁰ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Bohumila Beka zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 13. októbra 1928.

*další rozpočtová léta neb sem oznámil, proč se oprava neprovádí.*⁷¹ V každom prípade, zástupcovia ministerstva nevyhlúčili možnosť pridelenia novej dotácie. Bolo však potrebné o ňu znovu požiadať a prihliadnúť pritom aj na zmeny v cenách materiálov a práce, pri porovnaní s rokom 1921. V tomto zmysle bol vyzvaný aj rezbár Bohumil Bek, aby vypracoval nový, z pohľadu aktuálnych cien reálny rozpočet. Na jeho základe by bolo možné požiadať o novú štátnu dotáciu.

Snaha bratislavského Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku, aby sa konečne pristúpilo vo väčšej miere k realizácii opráv Kostola sv. Mikuláša pretrvávala i v nasledujúcom období. S rezbárom Bohumilom Bekom tak ešte koncom roku 1928 dohadovali ďalšie konkrétne možnosti spolupráce. Ten prejavil ochotu znovu pricestovať do Prešova, pozrieť v akom stave sa nachádzajú predmety určené na reštaurovanie a vypracovať nový záväzný rozpočet. Keďže však s cestou na východ Slovenska boli spojené značné náklady, žiadal bratislavský úrad o možnosť úhrady týchto výdavkov, prípadne o určenie ďalších objektov, ktoré by bolo možné preskúmať a následne sa uchádzať o ich opravu.⁷²

Pracovníci Referátu mu v prvom rade odporučili poradiť sa vo veci opráv v Kostole sv. Mikuláša zo zástupcami mestskej správy. Následne rokovať o možnosti realizovať opravy najmä v gréckokatolíckych kostoloch v tomto regióne, pričom v tom čase už existovalo aj dobré autobusové spojenie do okolia. O tom, že výsledky rokovaní medzi pamiatkármi, zástupcami mesta i odborníkmi boli spočiatku úspešné, svedčí i podanie novej žiadosti o finančnú podporu na rezbárske práce pri oprave pamiatok v Kostole sv. Mikuláša. Referátu na opravu pamiatok na Slovensku bola následne v polovici decembra 1928 zaslaná žiadosť pre Ministerstvo školstva a národnej osvety.⁷³

I keď Referát na ochranu pamiatok na Slovensku ešte žiadal, aby nový predložený rozpočet schválili aj zástupcovia pamiatkového úradu v Prahe,

⁷¹ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Ministerstva školstva a národnej osvety zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku zo dňa 3. novembra 1928.

⁷² Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List rezbára Bohumila Beka zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 1. decembra 1928.

⁷³ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Prešov, r. k. kostol, oprava. List Mestskej rady v Prešove zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 13. decembra 1928.

zdalo sa, že sa veci konečne pohnú vpred. Aj Bohumil Bek reagoval na vzniknutú situáciu rýchlo. Už 12. januára 1929 odoslal nový rozpočet na posúdenie pamiatkovému úradu v Prahe s tým, že jeho zástupcom ponúkol aj možnosť osobného stretnutia. Ako uvádza vo svojej správe pre bratislavský Referát na ochranu pamiatok na Slovensku: „... *Pri odoslání prípisu jsom poznačil, že keď by sa tamojšími p. t. úradu tento deň nekonvenoval, že prichodím dla ct. pránia. Preto, že mňa ničeho nedošlo, išiel jsom šťastie shovárať sa nies pánom prednostom, ani s pánom drem Kühnem, ktorý bol tiež nemocen.*“⁷⁴ I keď bližšie neurčený referent inštruoval B. Beka tak, že celú záležitosť bude možné v rámci pražského pamiatkového úradu vybaviť aj písomne, odpoveď tohto úradu sa pomerne dlho nedarilo získať. Preto B. Bek žiadal bratislavský úrad, aby celú záležitosť urgoval u pražských kolegov.⁷⁵

Až koncom februára 1929 sa zástupcovia pražského pamiatkového úradu obrátili na Referát na ochranu pamiatok na Slovensku so žiadosťou, aby im bola poskytnutá dokumentácia, fotografie či nákresy. Tie by referentovi dr. Kühnovi umožnili získať lepšiu predstavu o pamiatkach, ktoré by sa mali opravovať. Najmä položky na opravu kamenných portálov, ktoré vypracoval akademický sochár F. Bechyně, sa mu totiž zdali príliš vysoké. Bez dokumentácie doplnenej obrazovou prílohou pražský referent nemohol urobiť celkové zhodnotenie rozpočtov, ani nákladov, ktoré by si plánované opravy vyžadovali.⁷⁶

Vďaka vytrvalému úsiliu sa nakoniec B. Bekovi podarilo dosiahnuť aspoň stretnutie so zástupcami pamiatkového úradu. Výsledkom bolo konštatovanie, že technický konzervátor, radca dr. Kühn, posúdil predložený rozpočet na rezbárske práce iba na základe informácií samotného rezbára a podľa vysvetliviek priamo v rozpočte. Samotný Kostol sv. Mikuláša v Prešove totiž dr. Kühn nepoznal. V každom prípade bolo odporúčané „... *pri provádění opravy nutno vésti denník v němž budiž přesně zaznamenávaná*

⁷⁴ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Bohumila Beka zaslaný Referátu na ochranu pamiatok v Bratislave dňa 30. januára 1929.

⁷⁵ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Bohumila Beka zaslaný Referátu na ochranu pamiatok v Bratislave dňa 30. januára 1929.

⁷⁶ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Státniho památkového úradu pro Čechy v Prahe zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 22. februára 1929.

skutečná doba jednotlivých prací, výlohy za materiál a p.⁷⁷ Ako ďalej konštatovali, pravdepodobná doba realizácie opráv bola v rozpočte uvedená, rovnako ako informácia, že navrhované ceny sú maximálne. Odporučené bolo tiež spísanie podrobného zápisu o všetkých podmienkach realizácie opráv. Nový rozpočet rezbára B. Beka bol už podstatne vyšší ako ten, čo vypracoval začiatkom dvadsiatych rokov. Zvýšenie z 12 500 na 32 752 Kč však hodnotili ako „príliš vysoko presahujúci pôvodný rozpočet“.⁷⁸ I preto sa zástupcovia Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku rozhodli požiadať v prvom rade vedenie mesta Prešov, aby zvýšilo svoj príspevok na opravy a vykrylo tak hroziaci deficit. Predstava bratislavského úradu bola taká, že mesto by namiesto už odsúhlasených 7 500 Kč poskytlo 22 000 Kč. Referát by následne navrhol štátnu podporu vo výške 11 000 Kč. Ako však súčasne museli predstavitelia úradu konštatovať, predstavitelia mesta Prešov na tento návrh z 21. marca 1929 ani po dvoch mesiacoch neodpovedali.⁷⁹

O tom, že pri riešení tejto situácie zohrával čas veľmi dôležitú úlohu, svedčí aj ďalší list B. Beka. Ten v ňom jednak informoval bratislavský Referát o tom, že pripravil rozpočet, ktorý už prerokovali viaceré úrady. Čo však bolo z jeho pohľadu ešte dôležitejšie, žiadal o vyjadrenie k ďalšiemu priebehu prác: „... A poněvadž po odvedení práce pro dóm svatovítský v Praze bude mi nutno nějakou práci získati, dovoluji si požádati o laskavé sdělení, kdy asi bude možno prešovské práce prováděti, bych za tím účelem mohl se zařídit, bychom letní dobu k podobným pracím nutnou využítokovali.“⁸⁰ Ak by nedošlo k realizácii prác v prešovskom Kostole sv. Mikuláša, žiadal tento rezbár o pridelenie inej práce, aby bolo možné využiť priaznivé letné obdobie, ktoré bolo na reštaurovanie pamiatok najvhodnejšie. Odpoveď na svoje listy musel ale niekoľko krát urgovať, napríklad začiatkom mája 1929. Rovnaké problémy, kde sa upozorňovalo na vysokú cenu opráv i rýchlo plynúci

⁷⁷ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Státniho památkového úradu pro Čechy v Prahe zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 22. februára 1929.

⁷⁸ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Prešov, r. k. kostol, opravy. Referát na ochranu pamiatok na Slovensku, zo dňa 28. mája 1929.

⁷⁹ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Prešov, r. k. kostol, opravy. Referát na ochranu pamiatok na Slovensku, zo dňa 28. mája 1929.

⁸⁰ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Bohumila Beka zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku, dňa 13. apríla 1929.

čas museli riešiť aj v prípade rekonštrukcie predsiene Kostola sv. Mikuláša v Prešove. I tu sa suma, ktorú predložil akademický sochár F. Bechyně, vyšplhala na 25 089 Kč, bez započítania nákladov na lešenie, materiál a pomocné pracovné sily. Začiatkom júla 1929 sa aj k tomuto návrhu vyjadroval pražský Státní památkový úřad pro Čechy, ktorý ho však v konečnom dôsledku bez väčších výhrad chválil.

Neustále rokovania o poskytnutie finančných prostriedkov a stanovenie rozsahu a konečného termínu realizácie opráv do istej miery zatlačili do úzadia to najdôležitejšie, záujem o samotnú pamiatku a jej najhodnotnejšie časti. Aj v lete roku 1929 preto v súvislosti s plánovanou obnovou vznikol ďalší aktualizovaný popis inventára Kostola sv. Mikuláša vyžadujúci opravu. Ako uviedli pracovníci bratislavského referátu: „... *Opravití se mají lavice kostolné s bohatou dekoráciou rezbárskou a síce ze XVI. a XVII. storočia. Jedná sa o honosné objekty, ktoré prislúchajú k najcennejším súčiastkám kostolného zariadenia. Vynikajúce dekorácie stalumov v presbytariu robia tabulové gotické obrazy, ktoré pochádzajú podľa všetkého s býv. hlavného oltára. Ďalší objekt je gotická Kalvária, ktorá prislúcha pomedzi najhodnotnejšie kusy chrámovej výzdoby. Barokové zariadenie kostola, ktorým bola vymenená staršia gotická výzdoba je cenná svojou hodnotou umelecko remeselnou a ďalej ako celistvá výzdoba interieuru kostolného, kde sa stretáva živel umenia gotického v architektúre s živlom umenia barokového v zariadení.*“⁸¹

V lete roku 1929 sa opäť reálne črtala možnosť, že by bolo možné s dlho pripravovanými stavebnými a rekonštrukčnými prácami konečne začať. Predstavitelia mesta Prešov predbežne súhlasili s poskytnutím 22 000 Kč, potrebných na opravu pamiatok v interiéri kostola. Otvorená ostávala otázka ubytovania a zabezpečenia vhodných priestorov pre B. Beka a jedného jeho pomocníka. To podľa predstáv Referátu malo tiež na seba prevziať mesto. Ďalších potrebných 11 000 Kč mal po schválení predloženej žiadosti prideliť Krajský úrad v Bratislave. Jediným problematickým bodom sa javila skutočnosť, že kvôli nedostatku finančných prostriedkov tento úrad povoľoval podporu takmer výhradne na stavebné práce, nie na obnovu hnutelných pamiatok. Pracovníci Referátu však predpokladali, že v tomto prípade bude udelená výnimka.⁸²

⁸¹ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. *Popis inventára z kostola sv. Mikuláša v Prešove, pokiaľ bude sa prevádzať oprava. Záznam pracovníkov Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku. Nedat., súčasť materiálov z júna a júla 1929.*

⁸² Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 –

V rovnakom období sa stále riešila aj otázka opravy predsiene kostola. Tu mal akademický sochár F. Bechyně, ako odborník z odboru kamenárskeho a sochárskeho, zabezpečiť nápravu predošlej nekvalitnej rekonštrukcie. V auguste 1929 mal za 17 000 Kč „vymeniť špatné kvádre a očistiť a opraviť dva portály“.⁸³ Sumu 17 000 Kč však malo poskytnúť mesto Prešov, rovnako ako ďalšie technické zariadenia a materiál. Ako uviedol pracovník bratislavského referátu: „... bylo by potřebné zadovážit pre dotyčného lešenie a potrebný kameň z lomů až ku kostolu a vápno a piesok. Preto že výzor monumentálnej gotickej predsiene je teraz žalostný ač práve na prvom mieste námestia videný, odporúča referát aby tamojšia mestská rada, ktorá už preukázala láskavý záujem o krásne pamiatky kostola, povolila otáznych 17 000 Kč a dodávku lešenia a materiálu.“⁸⁴

Ako z uvedených materiálov vyplýva, náklady na realizáciu opráv konzultovaných s bratislavským Referátom na ochranu pamiatok na Slovensku, tak v roku 1929 ostali na samotnom meste Prešov. Jeho vedenie ich však nebolo schopné a v konečnom dôsledku ani ochotné znášať. V úplnom závere roku 1929 tak preto došlo k ďalšej korešpondencii medzi všetkými zúčastnenými stranami. V nej sa v prvom rade riešila otázka, kto je za celú situáciu, keď ani počas desiatich rokov nebolo možné reálne prikročiť k neustále pripravovanej a deklarovanej rekonštrukcii, vlastne zodpovedný. Stanoviská oboch hlavných aktérov, konkrétne Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku a mesta Prešov, ktoré sa do tejto situácie dostalo nie celkom vlastnou vinou, ponúkajú bližší pohľad na mechanizmus fungovania pamiatkovej ochrany v tomto období. Ako uviedli predstavitelia bratislavského úradu v súvislosti so štátnou podporou na opravu huteľných pamiatok a portálu na Kostole sv. Mikuláša: „... Subvenciu 5000 Kč povolilo ministerstvo školstva pod čj. 8725/21 z 31. marca 1921. Podporu 30 000 Kč povolilo ministerstvo školstva čj. 26311/25 20. apríla 1925. Tieto prostriedky však neboly upotrebené vplyvom známých pomerov rad rokov a aktívnu účasť lokálnych činiteľov podarilo sa zadovážiť až roku

1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Prešov, r. k. kostol. Záznam pracovníkov Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku z listu adresovanému Rade mesta Prešov, 28. augusta 1928.

⁸³ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Prešov, r. k. kostol. Referát na ochranu pamiatok na Slovensku, záznam z 31. augusta 1929.

⁸⁴ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951.. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku Rade mesta Prešov z 31. augusta 1929.

1928. Referát rátal s tým, že bude možné likvidovať podporu podľa starších hore pripomínaných uzavretí ministerstva, avšak ministerstvo ohlásilo, že považuje rozpočty z r. 1921 a 1925 za zastaralé a preto musí po stránke rozpočtovej zavádzať nové pokračovanie. Obnovený rozpočet na portál však došiel sem až v júli t. r., kedy navrhovať väčšie podpory z dôvodov rozpočtových nie je možné. Pre tento dôvod a ďalej preto, že sa umenšením opravných prác podarilo pôvodný rozpočet veľmi zredukovať, požiadal tunajší úrad (Referát na ochranu pamiatok na Slovensku, P. D.) tamojšiu mestskú radu ešte toho istého mesiaca, kedy nový rozpočet na portál došiel – aby mestská rada celú zmenšenú čiastku opravných trov ako patron uhradila. Na tento návrh z júla t. r. obdržal referát odpoveď až teraz v decembri.⁸⁵

Mesto Prešov prostredníctvom svojich zástupcov vznieslo voči materiálu bratislavského referátu niekoľko výhrad. Nepopreli, že v máji roku 1924 dostalo informáciu o povolení príspevku na opravu kostola vo výške 30 000 Kč. Rovnako potvrdili, že v júli roku 1928 informovali mesto o povolení podpory 5 000 Kč na opravu inventára a 30 000 Kč na opravu portálu. Ale ako ďalej uviedli: „... Mesto prísom č. 7693/1928 žiadalo urýchléné prevedenie opráv, ale od tej doby nestalo sa nič so strany štát. referátu na ochranu pamiatok vzdor tomu, že dva či trikrát bol pan Dr. Hofmann v Prešove a pojednával s patričnými referentami a zástupcom rim. katol. cirkve, ohľadom rýchleho prevedenia týchto opravných prác. Na koniec prišiel prípis č. 1528/29, kde štátny pamiatkový úrad žiada, aby celá oprava bola prevedená na ťarchu mesta.“⁸⁶

Aby celá záležitosť nezostala nedoriešená a kostol a jeho zariadenie sa ďalej nepoškodzovali, navrhol pracovník bratislavského referátu dr. Hofman ešte začiatkom decembra 1929 kompromisné riešenie. Podľa neho malo mesto Prešov poskytnúť 17 000 Kč, materiál a lešenie, tak aby sa práca na oprave portálu mohla uskutočniť. O štátnu podporu na opravu inventára vo výške 11 000 Kč by referát požiadal prostredníctvom Krajského úradu v Bratislave v roku 1930, ešte pred vytvorením nového rozpočtu.

⁸⁵ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Prešov, r. k. kostol. Záznam o korešpondencii Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku s Radou mesta Prešov z konca novembra, resp. začiatku decembra 1929.

⁸⁶ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Rady mesta Prešov zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku Rade mesta prešov z 31. augusta 1929.

Napriek snahe nájsť isté kompromisné riešenie, sa situácia okolo opravy Kostola sv. Mikuláša nevyvíjala dobre ani začiatkom roku 1930. Už začiatkom marca 1930 sa pritom objavil ďalší problém. Pri návšteve Prešova dr. V. Mencl realizoval aj obhliadku Kostola sv. Mikuláša, pričom zistil ďalší nevhodný zásah. Ako vo svojej správe uviedol: „... zjistil jsem, že nedávno byla barokní sakristie po boku chóru pokryta želez. pozinkovaným plechem stříbřitě barvy, takže vyhlíží velmi tvrdě a nevhodně (na místě krytiny taškové), a plech že je zapuštěn do omítky a kamene opěr. pilířů, do nichž vysekány proto rýhy“.⁸⁷

Referát na ochranu pamiatok na Slovensku v tomto smere zaujal zásadné stanovisko. Podľa jeho písomného vyjadrenia uvedený postup: „... *prieči sa zásadám ochrany starých pamiatok. Keďže je to stav, ktorý bez tunajšieho povolenia a vedomia bol zhotovený, referát žiada aby bol odstránený a pri generálnej oprave portálu i vnútorného zariadenia krytina plechová aby zamenená bola krytinou škrydlovou alebo šindelovou.*“⁸⁸

Mesto Prešov sa spočiatku nevyjadrovalo ku kompromisnému návrhu, ani k oprave strechy. Bratislavský úrad však v tomto smere nepoľavil. Nevhodne opravená strecha a nedodržiavanie zásad ochrany pamiatok mohli totiž v tomto prípade negatívnym spôsobom ovplyvniť riešenie žiadosti o štátnu podporu, napríklad na opravu vnútorného vybavenia kostola. Navyše, celú záležitosť s prešovským Kostolom sv. Mikuláša, bolo aj z úradného hľadiska potrebné dotiahnuť do konca. I preto sa Referát na ochranu pamiatok na Slovensku na mesto Prešov obrátilo s urgenciou, v ktorej ako odborný garant požadoval vyjadrenie k jednotlivým návrhom a požiadavkám.⁸⁹

Začiatkom mája 1930 sa mestská rada konečne vyjadrila, no iba k otázke krytiny použitej pri oprave strechy. Ako uviedli: „... *mesto dalo vymeniť úplne pokazenú blachovú strechu na sakristii hl. kostola novou blachou, ktorú dá toho roku natrieť tmavošedou farbou tak, aby sa od ostatnej starej krytiny neliešila. Mestský úrad je toho názoru, že by o veľa špatnejšie vyzeralo, keď by*

⁸⁷ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Prešov, r. k. kostol. Záznam signovaný V. Mencl z 10. marca 1930.

⁸⁸ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku Rade mesta prešov z 12. apríla 1930. Mesto bolo vyzvané k náprave z dôvodu, že bolo patrónom kostola.

⁸⁹ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Prešov, r. k. kostol. Urgencia Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku Rade mesta Prešov bola zaslaná koncom apríla 1930.

*sakristia bola opatrená krytinou škrydlovou, keď celý kostol je zakrytý blachom. Uznáva, že bude pri generálnej oprave kostola nutné prispôbiť krytinu stylu kostola, ale je toho názoru, že krytina sa môže vymeniť len cela a ne aby jedna čiastka bola zakrytá blachom a druhá škrydlicou.*⁹⁰

Po viacerých výzvach sa k otázke financovania opravy portálu Kostola sv. Mikuláša vyjadrilo mesto Prešov až 18. júla 1930 s tým, že: „... portál hl. kostola nemôže sa toho roku opraviť, lebo nemá rozpočtové zaokrytie. Do návrhu rozpočtu na rok 1931 mestská rada potrebný obnos zanesie, takže oprava k roku 1931 sa môže previesť.“⁹¹ Súčasne však bolo Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku oznámené, že mesto v rozpočte na rok 1930 vyčlenilo požadovanú sumu 22 000 Kč, ktorá sa mala použiť na opravu portálu. Bratislavský úrad sa tak dostal do situácie, keď mal urýchlene osloviť odborníka, ktorý by opravu realizoval. Napriek krátkosti času sa situáciu podarilo vcelku uspokojivo vyriešiť. Predsieň opravoval, tak ako bolo plánované, akademický sochár F. Bechyně, i keď kvôli iným jeho pracovným povinnostiam a nepriaznivému počasiu boli práce úspešne ukončené až v lete roku 1931.⁹²

Napriek tomu, že prístup mesta Prešov i samotného Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku môžeme v uvedených prípadoch považovať za zbytočne zdĺhavý a nepružný, existujú aj v prípade Kostola sv. Mikuláša v Prešove doklady toho, že obe inštitúcie dokázali v odôvodnených prípadoch komunikovať i jednať veľmi rýchlo. Keď napríklad začiatkom júna 1930 došlo k poškodeniu a nakloneniu bočného oltára v tomto kostole a reálnemu ohrozeniu veriacich, zástupca starostu dr. Ferbstein kontaktoval Referát na ochranu pamiatok na Slovensku so žiadosťou o povolenie opravy. Tú mal realizovať František Repčík, sochár zo Spišskej Novej Vsi.⁹³

⁹⁰ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List mesta Prešov zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 8. mája 1930.

⁹¹ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List mesta Prešov zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 18. júla 1930.

⁹² Opravu vnútorného inventára sa napriek tomu, že bola plánovaná už od roku 1921, podarilo nakoniec ukončiť až v októbri roku 1932.

⁹³ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. List mesta Prešov zaslaný Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku dňa 7. júna 1930. František Repčík (1867 – 1941) bol skúseným odborníkom, celé desaťročia najmä na Spiši pracoval ako sochár, rezbár a reštaurátor.

Odpoveď z Bratislavy prišla prakticky obratom. Okrem súhlasného stanoviska s opravou i vybraným odborníkom, však obsahovala aj základný prehľad postupov, ktoré bolo potrebné z hľadiska zachovania hodnoty pamiatok dodržať. Konkrétne: „1./Oltár má sa konštruktívne zabezpečiť, avšak tak, aby žiadne nové súčiastky na výzore neboli viditeľné. 2./Prípadný červotoč má byť vyhubený parami formalinovými /najlepšie lampou formalinovou/. 3./Prípadné truchnivé čiastky majú sa utvrdiť pomocou lihovej vody, šelakového roztoku a podobne. Doporuča sa tiež impregnácia arsenovým roztokom. 4./Staré zlatenie a stará polichromia na sochách aj na architektúre má byť iba omyté a prípadne doplnené. Nemá sa však oškrabovať a na novo natierať alebo novo zlatiť. 5./Prípadné obrazy majú sa vyčistiť od odborníka /napríklad prof. Hanula vo Spišskej Novej Vsi/. Poznámka: Celá oprava má sa previesť tak, aby sa neužívalo kriklavých barev a kriklavého zlatenia, čo by bolo neprimerané pre vnútrojšok kostola, ktorý je tmavší a všude tlumených barev.“⁹⁴ Oprava bočného oltára v Kostole sv. Mikuláša v Prešove bola dokončená začiatkom októbra 1930.

Referát na ochranu pamiatok na Slovensku nebol jedinou inštitúciou, ktorá sledovala stav, prípadne zariadenie Kostola sv. Mikuláša v Prešove. Bolo tu aj mesto Prešov, ako patrón kostola, prešovská fara a veriaci. Vďaka tomu, že sa najmä tunajšiemu farárovi, prelátovi Belovi Zaborovskému, darilo mobilizovať veriacich pri zbierkach organizovaných na podporu kostola, bolo možné realizovať niektoré menšie úpravy interiéru už v roku 1924. S finančnou podporou šarišského rodáka Michala Bosáka, sa v rokoch 1925 a 1926 uskutočnili opravy a rozšírenie organov nachádzajúcich sa v kostole. Menej známe, a v prameňoch iba stručne zmieňované, sú rôzne úpravy a doplnenia interiéru z dvadsiatych a prvej polovice tridsiatych rokov, keď bola napríklad inštalovaná nová krížová cesta, doplnené svietniky a pod. V roku 1922 bol do veže umiestnený nový zvon s priemerom 92 cm, vyrobený spoločnosťou Buchner.⁹⁵ Pôvodne slúžil ako umieráčik, neskôr na odbíjanie časových intervalov vežových hodín. O ďalších opravách v tomto období nás informujú iba zachované dátumy, napríklad rok 1923 na slnečných hodinách z južnej strany kostola. Z hľadiska opráv oltárov umiestnených v interiéri možno spomenúť napríklad opravu barokového oltára sv. Antona Paduánskeho zo začiatku 18.

⁹⁴ Archív PÚ SR Bratislava. Fond Pamiatkové orgány. Právni predchodcovia ústavu 1919 – 1951. Prešov, r. k. farský kostol 1920 – 1936. Kr. 78. Prešov, r. k. kostol. Usmernenie Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku.

⁹⁵ *Spríevodca po sakrálnych pamiatkach a cirkevnom živote Prešova*. Peter Švorc (ed.). Prešov : Universum, 1999, s. 49.

storočia. V roku 1930 ho obnovil miestny umelecký stolár Štefan Herkely. Na financovanie nákladnej obnovy jednotlivých pamiatok nachádzajúcich sa v chráme sv. Mikuláša, organizoval prešovský farár, prelát Belo Zaborovszký, od roku 1929 osobitnú zbierku. Aj vďaka čomu bolo možné v roku 1937 začať s obnovou hlavného oltára.⁹⁶

Aktivity Referátu na ochranu pamiatok na Slovensku realizované vo vzťahu ku Kostolu sv. Mikuláša v Prešove, neboli v priebehu dvadsiatych rokov 20. storočia veľmi úspešné. To čo bolo najpodstatnejšie, záchrana cenného exteriéru i interiéru tejto významnej, no stále iba málo docenenej pamiatky, sa však stala predmetom záujmu odborníkov a postupne od tridsiatych rokov 20. storočia a miestom rozsiahlejších výskumov a konzervátorských aktivít. Aj vďaka tomu sa podarilo zachovať nielen unikátnu sakrálnu pamiatku, ale aj veľkú časť jej historicky a umelecky cenného mobiliáru.

⁹⁶ *Schematismus venerabilis cleri dioeceseos Cassoviensis 1938*. Cassoviae : E. Typographia ad S. Elisabeth, 1938, s. 91.

VZNIK SLOVENSKEJ SLOBODY V ROKU 1938 A JEJ POHLAĎ NA ŽIDOVSKÚ MINORITU NA SLOVENSKU¹

Ján DŽUJKO

DŽUJKO, Ján. The Origin of *The Slovenská Sloboda Daily* in 1938 and its View on the Jewish Minority in Slovakia. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2021, vol. 21, no. 1, p. 77 – 88.

The progress of Slovak journalism after 1918 was interrupted by domestic policy situation which took place in the background of foreign policy in Czechoslovakia in the autumn of 1938. The old network of periodicals was gradually abolished; however, new magazines were created in a significantly smaller quantity. One of the new periodicals was *The Slovenská Sloboda Daily* (The Slovak Freedom) being the first representative of daily press published in the town of Prešov. It was published by *Úrad Propagandy Slovenskej Krajiny* (The Propaganda Office of the Slovak Republic) every day except for Monday. The daily was printed in the *Pallas Printing Office* and later in the *Slovak National Printing Office* on two to eight pages. Its editor in chief was Juraj Gajdoš Breza. Being influenced by *The Hlinka's Slovak People's Party*, the daily aimed mostly at people of East Slovakia. Its fundamental subject was mainly Jewish issue in Slovakia, mutual attitude of Czechs and Slovaks in the republic and position of Slovak minority in Hungary. Marginally, the daily also dealt with foreign policy in the world. It paid considerable attention to culture and sports. In the very first weeks the dominant subject was the Jews living in Slovakia. The daily closely monitored the situation in East Slovak towns and villages. The Jews were perceived unilaterally, biased and negatively. The newspapers accused them of exploiting Slovaks and harming the Slovak nation through their dominance in the economic sphere and in trade. *The Slovenská Sloboda Daily* demanded the Jews deprive of the following: property, status in offices, administration, political life, health service and educational system. During the first two months of the daily existence the editorial board did not publish a single positive report regarding Jewish issue in Slovakia.

Key words: Slovenská Sloboda (The Slovak Freedom). Jews. Anti-Semitism. East Slovakia. The Czechoslovak Republic.

Vnútropolitické udalosti, ktoré sa odohrali v Československu na pozadí komplikujúcej sa medzinárodnopolitickej scény v Európe zasiahli aj oblasť slovenského novinárstva. Hlinková slovenská ľudová strana si uvedomovala, aký význam má tlač na ovplyvňovanie verejnej mienky a šírenie politického

¹ Tento príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 Multietnicita a multikonfesionálnosť a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).

vplyvu medzi obyvateľstvom. Svoje dominantné mocenské postavenie preto strana využila na to, aby zlikvidovala tlač politických oponentov, prípadne ovládla niektoré periodiká, ktoré dostala pod svoju kontrolu. Popri tom sa však usilovala založiť aj nové vlastné noviny a časopisy, ktoré by na svojich stránkach propagovali politický program a myšlienky, ktoré strana zastávala. Jedným z nových periodík, ktoré vznikli po októbri 1938 na Slovensku bola aj Slovenská sloboda.²

Slovenská sloboda začala vychádzať v Prešove 15. novembra 1938 ako prvý slovenský denník v meste bez podtitulu. Vydával ju Úrad propagandy Slovenskej krajiny každý deň okrem pondelka. Tlačila sa v Kníhtlačiarni Pal-las, neskôr v Slovenskej štátnej kníhtlačiarni na 2 – 8 stranách. Jej zodpovedným redaktorom sa stal Juraj Gajdoš Breza.³ Cena novín bola 20 ha, rozšírené číslo v nedeľu stálo 40 ha. V denníku sa postupne sformovali rubriky: Čo nového v zahraničí?, *Drobné zvesti*, *Kultúra*, *Ondo Baďura píše*, *Pre naše deti*, *Rádio Prešov vysielá*, *Rozhlas*, *Slovenská žena*, *Slovenský šport*, *Slovenský rozhlas*, *Zvesti*.

Zo začiatku mala redakcia problémy s vydávaním novín. Tie sa týkali predovšetkým potreby vlastných priestorov pre redakciu a administráciu, tlače a grafickej úpravy.⁴ Denník, ovplyvňovaný Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou bol adresovaný najmä obyvateľom východného Slovenska. Už v programovom článku naznačila redakcia jeho poslanie: „*Nebudeme liberálni, ústupčiví, slabí, voči Židom, marxistom a bolševikom. Nebudeme lojálni voči emigrantom – tu žiadne takzvané hladisko falošnej humanity nás neobmäkčí.*“⁵ Zmena politických pomerov na Slovensku po vyhlásení autonómie a po Viedenskej arbitráži tak výrazne ovplyvnila poslanie i obsah novín. Tie sa zamerali predovšetkým na vnútropolitický vývin na Slovensku a zmeny z toho vyplývajúce, dotýkajúce sa predovšetkým Prešova, postupne sa stávajúceho centra východného Slovenska. Medzi ústredné témy však patrilo predovšetkým riešenie židovskej otázky na Slovensku, vzájomný postoj Če-

² Problematikou reflexie židovskej minority na stránkach Slovenskej slobody sme sa venovali na základe analýzy novín od ich vzniku, 15. novembra 1938 až do konca roka 1938.

³ Gajdoš Breza, Juraj (1910 – 2005), redaktor, novinár, spisovateľ, člen tajnej služby CIA. Žurnalistiku vyštudoval v Prahe. V roku 1938 založil denník Slovenská sloboda, ktorého bol redaktorom. Od roku 1940 vydával Slovenský obzor. Vydal niekoľko básnických zbierok a bol autorom mnohých článkov. Pozri bližšie PETRAŠKO, Ludovít. Nakladateľ v rozviedke. Nezvyčajné osudy publicistu Juraja Gajdoša brezu. In *Knížnica*. 2009, roč. 10, č. 9, s. 41 – 42.

⁴ Slovo k našim čitateľom. In *Slovenská sloboda*. 16. november 1938, roč. I, č. 2, s. 4.

⁵ Cesta „Slovenskej slobody“. In *Slovenská sloboda*. 15. november 1938, roč. I, č. 1, s. 1.

chov a Slovákov v spoločnej republike, ako aj postavenie slovenskej minority v Maďarsku. Okrajovo sa noviny zaoberali i zahraničnopolitickou situáciou vo svete. Značnú pozornosť venovali aj kultúre a športu. Prostredníctvom rubriky *Slovenská žena* pod vedením Hany Zelinovej⁶ oslovovali aj čitateľky a pomocou rubriky *Pre naše deti* sa venovali aj najmladším záujemcom o noviny.

Denník adresoval zvýšenú pozornosť Židom najmä v súvislosti s ich dominantnejším postavením v hospodárskej sfére. Zaoberali sa najmä obchodníctvom, poskytovaním služieb a vlastnili tiež viaceré reštaurácie, kaviarne a krčmy. Denník poukazoval najmä na skutočnosť, že Židia svoj súkromný majetok nadobudli nespravodlivo, na úkor Slovákov, pretože ich v minulosti vykorisťovali. Vyhýbali sa tiež ťažšej manuálnej práci. Podľa novín kresťania pracovali v rozličných zamestnaniach, čo do počtu odpracovaných hodín viac ako Židia. Boli síce kresťania a mali radi svojich blížnych avšak vo svojej vlasti chceli mať čím skôr pod kontrolou politickú a hospodársku sféru vo vlastnom štáte.⁷ Na východnom Slovensku, najmä na Šariši a v Zemplíne došlo k zvyšovaniu cien textilu a obuvi židovskými obchodníkmi, pričom naopak tovar od roľníkov sa snažili odkúpiť čo najlacnejšie a úmyselne znižovali ceny. Takéto konanie Židov sa považovalo za neprípustné. Židia, ktorí vlastnili na východnom Slovensku prevažnú časť obchodov si museli uvedomiť, že ak chceli zostať naďalej na Slovensku, nemohli beztretno ožobračovať Slovákov. Neexistovali totiž žiadne dôvody, prečo by svoj tovar zdražovali, prípadne vyvolávali a šíрили nepravdivé správy o zlej hospodárskej situácii na periférii krajiny.⁸ Zväz hospodárskych družstiev totiž disponoval tovarom, získaného z oblastí, ktoré Československo odstúpilo Maďarsku. Nemohol tak od slovenských roľníkov vykupovať ďalšie komodity z dôvodu obmedzených kapacitných možností skladov. To využívali Židia, ktorí od slovenských roľníkov odkupovali tovar lacnejšie. Tí ho museli predať aj za nízke ceny

⁶ Zelinová, Hana (1914 – 2004), spisovateľka, redaktorka. Študovala v Bratislave na učiteľskom ústave. Bola redaktorkou novín Slovenský východ a Novosti. Pôsobila v redakcii denníka Slovenská sloboda. Bola tiež redaktorkou detského časopisu Zornička. Bola autorkou viacerých románov a prozaických diel. Pozri Bližšie *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia*. Zost. Augustín Maťovčík. Bratislava : Spolok slovenských spisovateľov, 2001, s. 515 – 516.

⁷ Židovskú otázku budeme riešiť nekompromisne. Suché číslice svedčia o vykorisťovaní. In *Slovenská sloboda*. 15. novembra 1938, roč. I, č. 1, s. 3.

⁸ Odhalené úklady záškodníkov. naše úrady zakročia proti zdražovateľom. prestala éra židovských vykorisťovateľov. In *Slovenská sloboda*. 19. novembra 1938, roč. I, č. 5, s. 2.

pretože potrebovali peniaze.⁹ Denník preto vyzval slovenských roľníkov, aby nepredávali svoje tovary a plodiny Židom, ktorí ich ďalej na čiernom trhu speňažovali, ale od Slovákov ich vykupovali pod cenu.¹⁰

Ako príklad zdierania slovenských roľníkov Židmi uviedla Slovenská sloboda pomery z neďalekej obce pri Prešove, z Nižnej Šebastovej. Väčšina obyvateľstva bola Slovákov, kresťanov, avšak niekoľko Židov ovládalo slovenských roľníkov, ktorí pracovali celý deň a napriek tomu, boli ešte zadlžení. Obec sa stala strediskom židovských kšeftov a podvodov. Židia vlastnili krčmy a obchody. Veľkostatkárom bol tiež Žid, ovládajúci navyše celé obecné zastupiteľstvo. Takisto, mlyn, liehovar a pekáreň bola v ich vlastníctve. Dlhy, ktoré mali obyvatelia boli v bankách ovládaných Židmi.¹¹ Slovenská sloboda priniesla aj štatistiku o situácii v Michalovciach. Židia sa vyhýbali povolaniam a podnikaniu, ktoré vyžadovalo ťažšiu manuálnu prácu. V meste dominovali Židia v povolaniach, akými boli advokáti a lekári. Vlastnili drogérie, krčmy, tlačiarne, kníhkupectvá, papiernictva, lekárne či predajne tabaku.¹² V meste tiež vlastnili vysoký počet domov, peňažných ústavov, úverových ústavov a úverových družstiev. Navyše v nich boli riaditeľmi a tvorili tiež väčšinu zamestnancov.¹³

Popri nespravodlivej a nerovnomernej pracovnej vyťažnosti Slovákov a Židov noviny negatívne vnímali aj ich súkromné vlastníctvo a postavenie v spoločnosti v mestách a obciach na východnom Slovensku. V Giraltovcich vlastnili takmer všetky obchody Židia. V ich vlastníctve bol aj mlyn, krajčírstvo, hodinárstvo. Podobne to bolo aj s tunajším roľníckym družstvom. V niektorých prípadoch to vyzeralo, akoby by nebolo dost kompetentných Slovákov, ktorí by mohli nastúpiť do uvedených pozícií. Navyše Židia v písomnom i hovorom styku používali maďarský a nemecký jazyk. Denník vyzval obyvateľov, aby bojkotovali obchody a služby v rukách Ži-

⁹ Proti využívaniu nášho ľudu. Židovské kšefty so zbožím a kapustou. In *Slovenská sloboda*. 22. novembra 1938, roč. I, č. 7, s. 3.

¹⁰ Roľníci pozor! Nedajte sa oklamať židovským špekulantom! In *Slovenská sloboda*. 3. decembra 1938, roč. I, č. 17, s. 3.

¹¹ Slovenský roľník v pazúroch židovských statkárov. In *Slovenská sloboda*. 20. novembra 1938, roč. I, č. 6, s. 2.

¹² Z 20 lekárov boli 10 Židia, zo 4 drogérií boli vlastníckmi 2 Židia, zo 42 krčiem boli vlastníckmi 24 Židia, z 5 kníhkupectiev boli 4 židovské, zo 17 predajní tabaku vlastnili 7 Židia. Všetky 3 lekárne a 4 tlačiarne boli vo vlastníctve Židov. Bližšie Židovské zrkadlo. Obchod a živnosti v židovských rukách. Číslice ku ktorým netreba slov. In *Slovenská sloboda*. 24. novembra 1938, roč. I, č. 9, s. 3.

¹³ Kolko domov a peňažných ústavov majú židia v Michalovciach? In *Slovenská sloboda*. 27. novembra 1938, roč. I, č. 12, s. 3.

dov a podobne aj mládež, aby nenavštevovala židovské pohostinstvá. Slováci sa mali držať hesla „Svoj k svojmu“. V tejto súvislosti bolo potrebné šíriť aj slovenské národné povedomie.¹⁴ V Gíraltovciach tak mal zavládnuť „kresťansko-slovenský duch“. Slováci mali nakupovať len v slovenských obchodoch.¹⁵ V Michalovciach mali Židia tiež pod kontrolou viacero obchodov a aj živnostenské spoločenstvo.¹⁶ Sobrance boli považované za mesto, kde bol židovský raj. Prevažnú časť živností a takmer všetky obchody a hostince vlastnili Židia. Kúpele boli v súkromnom vlastníctve štyroch užhorodských Židov a vlastnili tiež aj jedinú lekárňu a pekárňu v meste.¹⁷

Podľa denníka mal obchod a priemysel čím skôr patriť na Slovensku do mladých kresťanských rúk, preto povzbudzoval slovenských obchodníkov a živnostníkov, aby sa nevzdávali, pracovali, a tak dosiahli zaslúžený úspech.¹⁸ Slováci mali nakupovať v slovenských obchodoch a nesklamäť svojich obchodníkov. Tí zas požadovali, aby im kupujúci dali šancu. V minulosti boli totiž obmedzovaní a neboli konkurencie schopní, ale s prichádzajúcou zmenou pomerov očakávali zlepšenie svojej situácie.¹⁹

Denník obviňoval Židov aj z viacerých bežných situácií, ktoré však vyhodnotil negatívne. Tým, že používali Židia maďarský jazyk, spôsobili to, že väčšina miest po Viedenskej arbitráži pripadla Maďarsku len preto, pretože boli považované za maďarské. Typickým príkladom boli Košice. Na základe tohto poučenia odporúčali noviny Židom, aby na Slovensku používali slovenský jazyk alebo krajinu opustili.²⁰ V Prešove bolo veľa zamestnaných i nezamestnaných ľudí, pracujúcich ako pomocná sila v obchodoch i reštauráciách. Prílevom obyvateľstva do Prešova po Viedenskej arbitráži sa viac rozvinul a oživil obchodný ruch v meste. Židovskí majitelia podnikov a obchodov,

¹⁴ -th. Treba zúctovať s keťasmi. In *Slovenská sloboda*. 23. novembra 1938, roč. I, č. 8, s. 3; Dokedy? Aj družstvá v židovských rukách. Roľnícke družstvo v Gíraltovciach vedú Židia. In *Slovenská sloboda*. 10. decembra 1938, roč. I, č. 22, s. 3.

¹⁵ Ešte k židovskej otázke v Gíraltovciach. In *Slovenská sloboda*. 27. novembra 1938, roč. I, č. 12, s. 3.

¹⁶ Živnostenské či „židovské“ spoločenstvo v Michalovciach? In *Slovenská sloboda*. 10. decembra 1938, roč. I, č. 22, s. 2.

¹⁷ Sobrance.. židovský raj. Skoro všetok obchod v židovských rukách. In *Slovenská sloboda*. 28. decembra 1938, roč. I, č. 36, s. 3.

¹⁸ Svoj k svojmu. Obchod a priemysel do slovenských rúk! „Slovensko Slovákom – Palestína Židom“. In *Slovenská sloboda*. 1. decembra 1938, roč. I, č. 15, s. 3.

¹⁹ Hlas slovenského obchodníka. prečo býval Žid „dobrý obchodník“ S Božou pomocou za heslom „Svoj k svojmu“! In *Slovenská sloboda*. 3. decembra 1938, roč. I, č. 17, s. 4.

²⁰ Prestanú Židia maďarčiť? In *Slovenská sloboda*. 19. novembra 1938, roč. I, č. 5, s. 3.

však nútili svojich zamestnancov pracovať za tú istú mzdu dvojnásobne viac a odmietali im zvýšiť plat aj keď mali nadčasy.²¹ Istý Žid z Perečína, okradol československú armádu, pretože predal vojenskému veliteľstvu ceruzky za vysokú cenu. Keď sa zistilo, že sa inde dajú kúpiť lacnejšie, bol Žid považovaný za podvodníka a vykorisťovateľa.²² Za úpadok futbalového športového klubu v Michalovciach mohli tiež Židia. Ideálne bolo, aby sa funkcionári vzdali svojich funkcií a predložili klubu finančnú správu.²³ Židia mohli aj za bytovú krízu v Michalovciach. Obývali celé bytové bloky a v rámci jednej rodiny viacero bytov.

Nežili skromne a v dôsledku toho iní obyvatelia mesta nemali kde bývať.²⁴ Podobne mohli aj za devastáciu kúpeľov v Sobranciach. Tvorili 90 % klientely a svojou mentalitou a nečistotou odrádzali ostatných občanov od toho, aby kúpele navštevovali. Zničili aj tamojší park a nielen kvôli tomu bolo potrebné ukončiť židovskú správu v kúpeľoch a prevziať ich do správy slovenskej krajiny.²⁵ Celý svet sa jednoducho presvedčil, že ďalšie spolunažívanie so Židmi nebolo možné. Židovský element bol voči Slovákom stále národnostne, hospodársky a kultúrne škodlivý. Navyše boli nástrojom maďarizačným a zaslúžili sa o to, že Slovensko ostalo s okliešteným územím. Popri tom boli sympatizantmi slobodomurárstva, bolševizmu a prapôvodcami rasizmu, nadčlovečenstva i šovinizmu.²⁶ Židom sa mali odoprieť nie ľudské, ale občianske práva. „Nevypovedáme ich z tohto sveta, pretože sme ich nestvorili, ale odstránime ich z nášho národa, pre ktorý sa nehodia. Vypovedme ich z nášho politického a občianskeho života. Je najvyšší čas!“²⁷

Židia si podľa denníka neuvedomovali svoju momentálnu nepriaznivú situáciu a správali sa provokatívne. Predovšetkým v nedeľu nedodržiavali otvá-

²¹ Židovské krivdy na slovenských obchodných pomocníkoch. In *Slovenská sloboda*. 19. novembra 1938, roč. I, č. 5, s. 3.

²² Židia okradajú česko-slovenskú armádu. In *Slovenská sloboda*. 24. novembra 1938, roč. I, č. 9, s. 3.

²³ Slovenský šport do slovenských rúk. Koniec židovského šafárenia v michalovskom športe. In *Slovenská sloboda*. 29. novembra 1938, roč. I, č. 13, s. 4.

²⁴ Židia zapríčiňujú bytovú krízu v Michalovciach. In *Slovenská sloboda*. 8. decembra 1938, roč. I, č. 21, s. 3.

²⁵ Slovenské svedomie. Židia nivočia národný majetok. Sobranecké kúpele v pazúroch židovských špekulantov. In *Slovenská sloboda*. 3. decembra 1938, roč. I, č. 17, s. 3.

²⁶ Kresťan. Je najvyšší čas... Najprv Slovák, potom ostatní. K otázke Čechov a Židov na Slovensku. In *Slovenská sloboda*. 29. novembra 1938, roč. I, č. 13, s. 3.

²⁷ Zrkadlo Židov. Nie ľudské, ale občianske práva odobrať Židom. Prečo Židia priamo taja svoje náboženské učenia. In *Slovenská sloboda*. 28. decembra 1938, roč. I, č. 36, s. 3.

racie hodiny vo svojich reštauráciách, pohostinstvách a krčmách. Oficiálne svoje podniky zatvorili avšak svojich hostí zaviedli do zadných miestností prevádzok, kde sa im naďalej venovali.²⁸ Slovákom tak znemožňovali svätiť nedeľu ako kresťanský sviatok, zachovávať nedeľný pokoj a prežívať ho v rodinnom kruhu, ale namiesto toho ich lákali, aby nakupovali a pili alkohol.²⁹ V Spišskej Novej Vsi vychádzalo periodikum *Spišské hlasy*, ktoré vlastnili Židia, čo sa vnímalo zo strany novín negatívne. Cudzích a škodlivých vplyvov bolo nevyhnutné sa zbaviť a začať v meste vydávať slovenský časopis.³⁰ V Bardejove došlo k útoku Žida na člena Hlinkovej gardy. Len disciplinovanosť jej členov zabránila konfliktu, resp. útokom na Židov.³¹ V Sabinove bolo pohoršujúce to, že židovský mäsiar dodával vojenskej správe mäso a podobne bolo tomu v meste s dodávaním pečiva. V Bardejove Žid, ktorý vlastnil mlyn, odcestoval do Ameriky s usparenými peniazmi, pretože sa obával o svoju bezpečnosť. Jeho rodina však ešte zostala v meste. Jeho predstavitelia mali žiadať náhradu za nepoctivé zisky mlynára a dať mlyn do prenájmu kresťanom.³² Židovskí študenti poberali na školách slovenské štipendiá, čo bolo nespravodlivé, pretože pokiaľ Slováci chceli zachrániť celistvosť svojho územia v roku 1938, Židia v Michalovciach boli nespokojní s tým, prečo mesto nepripadlo Maďarsku.³³ Pri národných sviatkoch v Prešove nechceli zas Židia na Slovenskej ulici vyvesiť československé zástavy.³⁴ Naopak v jednej židovskej advokátskej kancelárii v meste viseli obrazy predstaviteľov vtedajšej slovenskej vlády, pričom v minulosti tam boli na stenách miestností osobnosti slobodomurárov.³⁵ Bitúnok v Prešove bol považovaný za židovskú osadu. Správcom a účtovníkom boli Židia a absentoval tam tiež slovenský jazyk.³⁶

Za provokatívne zo strany Židov považovala redakcia aj to, že prejavovali svoj negatívny postoj k vydávaniu ich denníka. Židovská mládež údajne po Michalovciach rozširovala správy o tom, že periodikum prestane čosko-

²⁸ A zasa len Židia. In *Slovenská sloboda*. 22. novembra 1938, roč. I, č. 7, s. 3.

²⁹ Siedmy deň zasväťtí Bohu. V nedeľu zatvoriť i židovské krčmy. Majú mať Židia v sobotu otvorené obchody? A čo s krčmami? In *Slovenská sloboda*. 7. decembra 1938, roč. I, č. 20, s. 3.

³⁰ Dokedy ešte „Spišské hlasy“? In *Slovenská sloboda*. 27. novembra 1938, roč. I, č. 12, s. 3.

³¹ Židia v Bardejove provokujú. In *Slovenská sloboda*. 3. decembra 1938, roč. I, č. 17, s. 3.

³² Židovský rozhlas z Bardiova. In *Slovenská sloboda*. 4. decembra 1938, roč. I, č. 18, s. 3.

³³ Pre Židov ešte aj štipendiá? In *Slovenská sloboda*. 13. decembra 1938, roč. I, č. 24, s. 3.

³⁴ Prešovčania. Majiteľom domov do pozornosti! In *Slovenská sloboda*. 14. decembra 1938, roč. I, č. 25, s. 4.

³⁵ Židia sa prispôsobujú pomerom. In *Slovenská sloboda*. 20. decembra 1938, roč. I, č. 31, s. 2.

³⁶ Palestína v prešovskej bijárni? In *Slovenská sloboda*. 20. decembra 1938, roč. I, č. 31, s. 3.

ro existovať, pretože bolo lacné.³⁷ V meste bol tiež problém pre niektorých obyvateľov zakúpiť si tieto noviny. Židia totiž skupovali celý náklad čísla Slovenskej slobody. Slováci mali preto žiadať trafikantov a kolportérov o to, aby im noviny odložili, pretože redakcia vydávala noviny pre Slovákov a nie pre Židov, ktorí sa takýmto spôsobom snažili zamedziť rozširovanie zlých informácií o nich.³⁸ Za čítanie Slovenskej slobody bola údajne prepustená v Prešove slúžka nemenovaného Žida, pretože ju prichytil ako číta tieto noviny.³⁹

Pravidelnejšie redakcia na stránkach novín publikovala aj krátke články poukazujúce na to, čo sa jej na Židoch „nepáčilo“ v niektorých mestách a obciach na východe krajiny. V Bardejove mal Žid opovrhujúci slovenským národom na svojom kníhkupectve nápis Slovenské kníhkupectvo. Filiálka firmy Slovenka bola tiež v rukách Žida.⁴⁰ Na mestskom úrade pôsobili stále židovskí úradníci. Žid Rosner chcel údajne prispieť sumou 5 miliónov korún na okresnú nemocnicu v Bardejove a ďalší Žid Kellermann kandidovať za starostu mesta. V rámci živnostenského spoločenstva stále pôsobil Žid Kanižny.⁴¹ Vo Vranove sa denníku nepáčilo to, že väčšinu obchodov so zmiešaným tovarom mali v rukách Židia, filiálka firmy Slovenska bola tiež v rukách Židov a najlepšiu trafiku mal Žid. V židovskom železiarskom obchode predávali stále maďarské noviny a v židovských obchodoch sa predávali obrazy Andreja Hlinku.⁴² Židovský lekár v Michalovciach Max Neumann, tvrdil, že zabudol nastúpiť na povinnú vojenskú službu. Bol aj na vojenskom veliteľstve, ale jeho konanie ostalo bez nejakých právnych následkov. Podľa denníka však išlo o porušovanie zákonov.⁴³ V Michalovciach pobočku Slovenky vlastnil Žid. Grand hotel vlastnili tiež Židia, pričom dohovoriť sa po slovensky v ňom nebolo možné. Veľkoobchody, železiarske obchody a dokonca aj české obchody vlastnili Židia.⁴⁴ V Prešove tiež vlastnili väčšinu obchodov

³⁷ Slovenské svedomie Michaloviec. A ešte provokujú. In *Slovenská sloboda*. 24. novembra 1938, roč. I, č. 9, s. 3.

³⁸ Michalovčania pozor! In *Slovenská sloboda*. 27. novembra 1938, roč. I, č. 12, s. 1.

³⁹ Vystríhame. Neprovokovať! Za čítanie „Slovenskej slobody“ prešovský Žid prepustil svojho zamestnanca. In *Slovenská sloboda*. 27. novembra 1938, roč. I, č. 12, s. 3.

⁴⁰ Čo sa nám v Bardejove nepáči? In *Slovenská sloboda*. 3. decembra 1938, roč. I, č. 17, s. 4.

⁴¹ Židovský rozhlas z Bardejova. In *Slovenská sloboda*. 4. decembra 1938, roč. I, č. 18, s. 3; Aj v živnostenskom spoločenstve v Bardiove bude už poriadok. Niečo o tom, za čo dostal pán Kanižany 2 000 Kč. In *Slovenská sloboda*. 8. decembra 1938, roč. I, č. 21, s. 3.

⁴² Čo sa nám vo Vranove nepáči? In *Slovenská sloboda*. 8. decembra 1938, roč. I, č. 21, s. 3.

⁴³ Židia ignorujú zákony Česko-slovenskej republiky. Prípád dr. Maxa Neumana v Michalovciach. In *Slovenská sloboda*. 8. decembra 1938, roč. I, č. 21, s. 4.

⁴⁴ Šidlo. Čo sa Slovákom v Michalovciach nepáči. In *Slovenská sloboda*. 10. decembra 1938,

Židia.⁴⁵ V Solivare bolo tiež množstvo českých obchodov vo vlastníctve Židov a na pošte bol jedným z vedúcich zamestnancov Žid.⁴⁶ V Humennom vlastnili podobne Židia viacero obchodov. Ovládali tiež advokátske kancelárie, lekárne a obchod s drevom.⁴⁷

Menej sa denník venoval postaveniu Židov v rámci zdravotníctva a školstva. V Bratislave sa konali demonštrácie študentov, požadujúcich očistu Bratislavskej univerzity nielen od českých profesorov, ale aj od židovských pedagógov a študentov. Pred sídlom dekana Lekárskej fakulty spálili schránku Spolku židovských vysokoškolákov a požadovali nového slovenského dekana fakulty o okamžité riešenie situácie na fakulte.⁴⁸ Negatívne vnímali noviny aj židovskú ľudovú školu v Šarišských lúkach. Jej žiakmi však neboli len židovské, ale aj kresťanské deti. Učiteľ trestal kresťanských žiakov tak, že ich nepustil na hodiny náboženstva. V dôsledku takéhoto konania pedagóga noviny požadovali dosadiť kresťanských učiteľov do školy.⁴⁹

Aj v oblasti zdravotníctva noviny informovali o blížiacom sa „prečisťovaní slovenského ovzdušia“. Nemocenská pokladnica súkromných úradníkov mala so židovskými lekármi zmluvu do konca roku 1938. V nasledujúcom roku sa mali s lekármi uzatvárať nové zmluvy. V službách nemocenskej pokladnice už nemal byť ani jeden Žid. Slovenská sloboda to považovala za radikálne, ale správne riešenie. Židovským lekárom údajne nezáležalo na zdraví občanov, ale najmä na vlastnom finančnom prospechu.⁵⁰ Nemocenská poisťovňa štátnych železníc v Bratislave prepustila 20 židovských lekárov a v Prešove dal vládny komisár nemocenskej poisťovne výpoveď židovským lekárom.⁵¹ V Humennom boli všetci traja lekári v poisťovni v Humennom

roč. I, č. 22, s. 4.

⁴⁵ Čo sa nám v Prešove nepáči? . In *Slovenská sloboda*. 11. decembra 1938, roč. I, č. 23, s. 2.

⁴⁶ čo sa nám v Solivare nepáči? In *Slovenská sloboda*. 13. decembra 1938, roč. I, č. 24, s. 4.

⁴⁷ čo sa nám v Humennom nepáči? In *Slovenská sloboda*. 18. decembra 1938, roč. I, č. 29, s. 2.

⁴⁸ Beda Židim beda, už nemajú Eda... Búrlivé demonštrácie bratislavských akademikov. Za očistu bratislavskej univerzity – Ani jeden Žid na pôdu univerzity. In *Slovenská sloboda*. 26. novembra 1938, roč. I, č. 11, s. 1.

⁴⁹ Dokedy budú chodiť naše deti do židovskej školy? In *Slovenská sloboda*. 3. decembra 1938, roč. I, č. 17, s. 3.

⁵⁰ Bez židovských lekárov. In *Slovenská sloboda*. 19. novembra 1938, roč. I, č. 5, s. 1.

⁵¹ Židovskí lekári a apatikári v Prešove dostali výpoveď. Očista v okresnej nemocenskej poisťovni. In *Slovenská sloboda*. 13. decembra 1938, roč. I, č. 24, s. 3; Židovskí lekári z nemocenských poisťovní vypovedaní. In *Slovenská sloboda*. 11. decembra 1938, roč. I, č. 23, s. 1.

Židia pôsobiaci v úradníckom zbore poisťovne. Noviny požadovali ihneď nahradiť ich kresťanskými lekármi.⁵²

V súvislosti s ohlasovanými opatreniami týkajúcimi sa revízií štátneho občianstva, koncesii a živností, denník upozornil na snahu Židov vyhnúť sa tomu, prostredníctvom krstu. Mnohí z nich sa nechávali pokrstiť v rímskokatolíckych kostoloch a následne aj zosobášiť. Noviny upozorňovali, že kvôli uvedenému konaniu, malo dôjsť ku kontrole cirkevných matrik. Celú záchranu Židov takýmto spôsobom považovali za zbytočné, pretože ani falošným krstom nemohli Židia odčiniť dlhoročné zdieranie chudobným Slovákov.⁵³ Upozornili aj na „chytrákov“ z Bratislavy, kde sa dalo údajne pokrstiť 500 Židov.

Z oblasti Spiša boli vystahovaní všetci Židia, ktorí nemali československú štátnu príslušnosť do oblastí, ktoré pripadli Maďarsku. Ich majetok bol zapечатý avšak po niekoľkých dňoch sa vrátili späť. Obyvatelia Spiša sa rozhodli bojkotovať ich obchody a nenakupovať v nich. Tento bojkot však nemal úspech, pretože väčšinu obchodov vlastnili práve Židia.⁵⁴ Už vo štvrtom čísle Slovenská Sloboda otvorene priznala, že chce, aby Židia odišli z Prešova. Menovite nechcela Židov v pozícii spravodajcov, redaktorov, obchodníkov, filmárov, divadelníkov, komikov, výčapníkov a hostinských.⁵⁵ Židia nemali ďalej čakať, ale čím skôr vycestovať do zahraničia, ako v minulosti Slováci a zistili, čo je to ťažká manuálna práca a odlúčenie od rodiny.⁵⁶ Denník priniesol i štatistiku o počte Židov v Zemplíne, podľa ktorej tam žilo 18 774 Židov.⁵⁷ Na Slovensku Židia vykorisťovali Slovákov celé stáročia a ich zásluhou mnoho ľudí utratilo svoj majetok kvôli alkoholu. Negatívne tiež vnímali ich snahu, aby slovenské mestá mali maďarský charakter a pripadli vo vtedajšej dobovej situácii Maďarsku. Slováci nemali odpúšťať ani byť milosrdní, keď si spomenuli na nekonečné vykorisťovanie. Slovenská spoločnosť už nesmela závisieť od židovskej urodzenosti a vôle. Slovenský národ musel vyriešiť ži-

⁵² Treba prevetrať okresnú nemocenskú poisťovňu v Humennom. Kresťanskí lekári miesto židovských. In *Slovenská sloboda*. 20. decembra 1938, roč. I, č. 31, s. 3.

⁵³ Židia sa chcú zachraňovať katolíckym krstom. Hromadné prestupy do katolíckej cirkvi. Príde revízia štátneho občianstva a koncesii Židov. In *Slovenská sloboda*. 16. novembra 1938, roč. I, č. 2, s. 1.

⁵⁴ Spišskí Židia sa vracajú. In *Slovenská sloboda*. 16. novembra 1938, roč. I, č. 2, s. 3.

⁵⁵ Kresťan. Čo chceme a nechceme od Židov v Prešove. In *Slovenská sloboda*. 18. novembra 1938, roč. I, č. 4, s. 2.

⁵⁶ Slovenské svedomie. Krvavé mozole Slovákov volajú... Slováci urobia miesto Židom. Spravidlivosť káže: Vymeniť si úlohy. In *Slovenská sloboda*. 1. decembra 1938, roč. I, č. 15, s. 3.

⁵⁷ V Zemplíne je 18 774 Židov. In *Slovenská sloboda*. 10. decembra 1938, roč. I, č. 22, s. 3.

dovskú otázku nie násilne, ale pomocou zákonov, aby sa oslabil židovská moc, a to predovšetkým v hospodárstve.⁵⁸ Noviny priniesli aj správu o vyjadrení Jozefa Tisu, ktorý sa pre rakúsku tlač vyjadril k tomu, ako bude zabezpečený volebný systém do Slovenského snemu. Volebné právo mal mať každý občan, ktorý dovŕšil 21 rok svojho života a volený mohol byť každý občan nad 30 rokov života, s tým, že Židia mali byť zbavení volebného práva.⁵⁹ Aj to bol, podľa novín jeden zo spôsobov ako riešiť židovskú otázku na Slovensku. Bolo potrebné chrániť kresťanské národy a zrušiť dominanciu Židov nielen na Slovensku, ale i vo svete. Každý Slovák totiž v minulosti pocítil „teror a biedu za židoliberalistickej a židomarxistickej éry“.⁶⁰

Slovenská sloboda upozornila, že nielen na Slovensku, ale všade vo svete sa riešila židovská otázka. Jednotlivé krajiny sa báli prílevu židovského obyvateľstva. Noviny písali o tom, ako k tejto problematike pristupovali krajiny ako Veľká Británia, Nemecko, Taliansko, Palestína či Belgicko. Oznamovali tiež, že z Československa odišiel prvý transport Židov do strednej Ameriky a dodali: „*Kolko takých transportov bude musieť ešte odísť, aby bol u nás vzduch čistejší?*“⁶¹ Negatívne vnímali aj krajiny, ktoré podporovali Židov. Veľká Británia sa snažila pomôcť Židom tak, že sa pokúšala nemeckých Židov premiestniť do niektorej zo svojich kolónií. Podporu pre utečencov a ich prijatie podporovala aj Austrália, Paraguay, Chile. Naopak Japonsko pod vplyvom Nemecka, Židov odmietalo a protižidovská akcia napredovala úspešne v Nemecku a Rumunsku.⁶²

Slovenská sloboda začala vychádzať koncom roka 1938 pod vplyvom Hlinkovej Slovenskej ľudovej strany v Prešove. Stala sa prvým po slovensky vydávaným denníkom v meste a od začiatku jej existencie bol pre ňu charakteristický agresívnejší štýl písania, čo naznačovali už samotné titulky niektorých publikovaných článkov. Popri domácim a zahraničnom spravodajstve sa na stránkach novín redakcia pravidelnejšie venovala postaveniu Slovákov v Československu a vzájomným vzťahom Slovákov a Čechov v spoločnom

⁵⁸ Slováci zúctujú so Židmi. Nemôžeme byť milosrdní – musíme byť kresťanskejší. In *Slovenská sloboda*. 20. novembra 1938, roč. I, č. 6, s. 2.

⁵⁹ Židia bez volebného práva. 75 poslancov v slovenskom sneme. Dr. Jozef Tiso o novej ústave. In *Slovenská sloboda*. 25. novembra 1938, roč. I, č. 10, s. 2.

⁶⁰ Prečo musíme riešiť židovskú otázku. Je čas urobiť poriadok so Židmi. ŽID bude Židom, i keď sa prekrstí. In *Slovenská sloboda*. 26. novembra 1938, roč. I, č. 11, s. 4.

⁶¹ Prvý transport Židov z Česko-slovenska. Včera odišlo od nás 500 Židov – Sťahovanie talianskych Židov sa začína. In *Slovenská sloboda*. 23. novembra 1938, roč. I, č. 8, s. 4.

⁶² Svet rieši židovskú otázku. Ktoré štáty pomáhajú Židom a ktoré nie. In *Slovenská sloboda*. 24. novembra 1938, roč. I, č. 9, s. 3.

štáte, či situácii Slovákov žijúcich v Maďarsku. Dominantnejšiu pozornosť ale denník venoval postaveniu židovskej minority na Slovensku. Už prvé čísla periodika naznačovali, že antisemitizmus bude pravidelnou súčasťou novín. Navyše sa Slovenská sloboda otvorene hlásala k tomu, že svoju zvýšenú pozornosť bude adresovať Židom a riešeniu židovskej otázky na Slovensku. Obviňovala ich predovšetkým z toho, že vďaka svojej dominancii v oblasti hospodárstva a obchodu vykorisťovali Slovákov. Razantne požadovala, aby boli Židia zbavení všetkých funkcií, ktoré zastávali vo verejnej či štátnej sfére. Prekážala jej aj ich obchodná a podnikateľská činnosť a i to, že vlastnili značný súkromný majetok. Ich snahu o vlastnú záchranu v rámci ich ďalšej existencie na Slovensku vnímala negatívne a radikálne požadovala ich odchod zo Slovenska. V priebehu svojej dvojmesačnej existencie periodika, redakcia na stránkach novín nepublikovala jediný príspevok týkajúci sa židovskej minority, ktorý by obsahovo bolo možné považovať za pozitívny. Slovenská sloboda sa tak koncom roka 1938 stala jedným z periodík Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktoré rozpúťali intenzívnu agresívnu kampaň voči Židom na Slovensku.

DAS ERBE VON COMENIUS’ MUTTERSPRACHEN- ERZIEHUNGSPROGRAMM

Kornélia TOMA

„Die Muttersprache ist der Schlüssel zur nationalen Entwicklung ...”¹
Comenius

TOMA, Kornélia. Comenius’ message - mother tongue in the educational process. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2021, vol. 21, no. 1, p. 89 – 99.

In this post, I examine Comenius’ principles and methods in contemporary mother tongue education. In addition to learning to read and write, Comenius included other useful knowledge (counting, music, ethics, history, geography) that children aged 6-12 should learn among the tasks of the school where science is taught by playing in their mother tongue. He said that the primary purpose of this type of school is for children to learn to read in their mother tongue and write according to grammar rules. He pointed out the advantage of teaching the mother tongue and recommended teaching a foreign language later, from the age of 10-12.

Because during his stay in Patak (1650-1654) he found that the reading and writing skills of students entering the vestibular class (first grade of the Pansophian school) were insufficient, he created a basic class in his native language and also prepared two draft alphabet books.

Since in Comenius’ time, in the 17th century, children aged 6-12 mainly studied the mother tongue in Hungary, I am researching Comenius’ mother tongue education program for this age group. From this I select and name the components that are also present in the pedagogy of the mother tongue used in today’s teacher education. I present Comenius’ educational program in the mother tongue and at the same time show how its components live in the modern pedagogy of subjects in the mother tongue. Based on the evidence of the parallels of the 17th and 21st centuries, it can be stated that Comenius’ motherhood program still has modern components and peculiarities.

Key words: Comenius’, history, mother tongue, education.

Seit der Gründung der Ungarischen Comenius-Gesellschaft (1986) organisiert sie jährlich eine wissenschaftliche Lesesitzung zu Ehren von Johannes Amos Comenius. Die vorliegende Studie ist eine Version des Vortrags, der auf der Tagung der Gesellschaft am 5. November 2015 mit dem Titel *Mut-*

¹ DÖRÖMBÖZI János: Előszó, [Vorwort], In: COMENIUS: *Didactica Magna*. Seneca, Bp. 1992: 13. (Im Folgenden Comenius, 1992a.)

tersprachenerziehung im Wissenschaftsspiel gehalten wurde. Während wir das Thema weiterentwickeln, wollen wir hier und jetzt unsere Hypothese bestätigen, wonach die von Comenius im Bereich der Muttersprachenerziehung formulierten Prinzipien und Methoden bis heute gültig und daher aktuell sind. Da im 17. Jahrhundert zu Comenius' Zeiten Kinder im Alter von 6 bis 12 Jahren in Ungarn hauptsächlich in ihrer Muttersprache unterrichtet wurden, werden wir das für diese Altersgruppe geschriebene Muttersprachen-Erziehungsprogramm von Comenius untersuchen. Daraus werden diejenigen Komponenten hervorheben und identifizieren, die in der in der heutigen Lehrerausbildung verwendeten Fachpädagogik auch vorhanden sind.²

Bevor wir uns mit den Prinzipien und Methoden der Muttersprachenerziehung von Comenius und denen der heutigen Muttersprachenerziehung befassen, gehen wir kurz auf den Ort, die Zeit und die Umstände ein, die das Leben und Werk des jungen Comenius bestimmt haben, einschließlich seiner Muttersprachenpädagogik. Aus seiner Biographie wissen wir, dass er sein Grundwissen in der Schule der Gemeinde der Böhmisches Brüder, einer evangelischen freikirchlichen Gemeinschaft erworben hat. Diese Volksbewegung entwickelte auch ein pädagogisches Programm, dessen Ziele darin bestanden, „die Alphabetisierung unter den Menschen zu verbreiten und die Bibel so weit wie möglich bekannt zu machen“.³ Comenius setzte dieses Erbe fort und legte in seiner Arbeit (*Didactica Magna, Tiocinium, Pampaedia*) einen großen Wert auf (Mutter-) Sprachunterricht. Da es im 17. Jahrhundert im Böhmen keine protestantische theologische Akademie gab, an der er sein Studium hätte fortsetzen können, erweiterte er sein Wissen an deutschen protestantischen Universitäten (Herborn und Heidelberg). Ort und Zeit ermöglichten es ihm, sich mit den neuen wissenschaftlichen Denkweisen, Methoden und Ergebnissen vertraut zu machen, die sich zu dieser Zeit abzeichneten. In Übereinstimmung mit unserem Ziel werden wir nur hervorheben, dass in dieser Zeit auch eine pädagogische Reformbewegung ins Leben gerufen wurde, insbesondere in Frankreich, der Niederlande und den deutschen Provinzen. Die Arbeiten von Comenius zeugen davon, dass auch ihn diejenige pädagogische Auffassung erreichte, die sich der mittel-

² KERNYA, Róza (ed). *Az anyanyelvi nevelés módszerei: Általános iskola 1-4. osztály*. [Methoden der Muttersprachenerziehung. Grundschule 1 – 4. Klasse]. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola és Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó Rt. Kaposvár : 1995. (Im Folgenden Kernya, 1995.).

³ PUKÁNSZKY, Béla – NÉMETH, András. *Neveléstörténet*. [Erziehungsgeschichte], Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996. <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/06.htm> (1 März 2017.). (Im Folgenden PUKÁNSZKY – NÉMETH, 1996.).

alterlichen Scholastik widersetzte und das Prinzip der „natürlichen Art des Lernens“ proklamierte.⁴ In seinen reifen Jahren erarbeitete er ein politisches und sozialpädagogisches Programm. Das einheitliche Programm, das zwar auch in mehreren Teilen veröffentlicht wurde, wurde jedoch in seinem Lebenswerk dargestellt, das sein Meisterwerk mit dem Titel *De rerum humanarum emendatione Consultatio catholica* (*Allgemeine Beratung über die Verbesserung der menschlichen Angelegenheiten*) zusammenfasst. Darin forderte Comenius seine Gelehrtenkollegen und Politiker auf, zusammenzuarbeiten, um die Leiden der Menschheit zu heilen. In Erziehung und Schule sah er die Mittel, um die Menschheit zu erheben und die Menschheit zu formen. Er formulierte seine neuen Erziehungsziele, die darin bestanden, die Menschen auf alle Widersprüche in der Welt aufmerksam zu machen und ihnen den Weg in eine humanere Zukunft zu weisen.⁵

Bereits in der Antike erkannten die Menschen die spezifischen Merkmale von Kindern, wie zum Beispiel, dass sich ihre körperlichen Bedürfnisse von denen der Erwachsenen unterscheiden, dass sie ihre Ängste anders ausdrücken, dass sie einen natürlichen Drang zum Spielen haben, dass sie zu Nachahmung neigen, dass sie noch nicht ganz ausgegoren sind und gebildet werden können. Die Weisen, die sich auch mit den praktischen Fragen der Kindererziehung befassten, teilten die Entwicklung der Kinder in Phasen ein. Platon veröffentlichte seine Entwicklungstheorie in seinen „Gesetzen“, Aristoteles in seiner „Politik“ und Quintilian in seinem „*Institutio oratoria*“. Sie beschrieben die Entwicklungsphasen und die charakteristischen Merkmale der Kinder und bestimmten die richtige Art und Weise, wie Eltern sie be-

⁴ COMENIUS. *Pampaedia: „De rerum humanarum emendatione consultatio catholica ad genus humanum“ IV. Teil*, Übersetzt von: BOLLÓK, János = Bibliotheca Comeniana. 1992/4., 5. (Im: Folgenden: Comenius, 1992b.). Zur Interpretierung der „natürliche Art des Lernens“: Anstatt die Ergebnisse fertig zu übernehmen, sollte man sich auf die eigenen Sinne verlassen, Beobachtungen, Experimente durchführen und Wissen durch Denken erwerben. Erziehung muss im Einklang mit der Natur stehen, das heißt, wir müssen die richtige Ordnung der Schule von der Natur übernehmen. (Comenius, 1992a, 14, 40.) „Die Durchsetzung der Selbstaktivität, d.h. die des persönlichen Funktionierens eines jeden, erfordert, dass die Schüler alles, in dem der Intellekt, das Gedächtnis, die Sprache und die Hand eine Rolle spielen können, selbst mit unermüdlichem Fleiß untersuchen, entdecken, drehen, betätigen und üben sollen. Die Aufgabe der Lehrer sollte nur darin bestehen, zuzuschauen, ob es passiert, was passiert sein muss und ob es so passiert, wie es sollte.“ Comenius: *A lelki tehetségek kiműveléséről. [Zur Förderung spiritueller Talente.]* Übersetzt von: OLLÉ, János. In KÖDÖBÖCZ, József (ed.). Comenius élő pedagógiai öröksége. [Das lebendige pädagogische Erbe von Comenius]. = Bibliotheca Comeniana, 2003/10. 137 – 168. (Im Folgenden Comenius, 2003.).

⁵ PUKÁNSZKY – NÉMETH, 1996.

treuen und erziehen sollen.⁶ Bezüglich der Erziehung und der Schulbildung teilte auch Comenius das menschliche Leben in Phasen und setzte die antike Tradition fort.

Er unterschied acht Lebensphasen⁷ wie folgt: 1. Geburt, 2. frühe Kindheit, 3. Knabenalter, 4. Jünglingszeit, 5. Jugendalter 6. Mannesalter (reifes Erwachsenenalter), 7. Greisenalter, 8. Tod. In der Zusammenfassung seiner in Pataki verfassten pädagogischen Theorie, mit dem Titel *Pampaedia*, identifizierte er auch die Schultypen, die den verschiedenen Altersstufen entsprachen. Diese sind: 1. die Schule der Geburt, 2. die Schule der frühen Kindheit (Alter 0-6), 3. die Muttersprachschule/ Schule des Wissenschaftsspiels, d.h. öffentliche Volksschule (Alter 6-12: Schule der Knabenalters), 4. die Lateinschule: das Gymnasium für Sprachen und freie Künste (Alter 12-18: die Schule des Jünglingszeit), 5. die Akademie (Alter 18-24: die Schule des Jugendalters), 6. Schule des Erwachsenenalters, 7. die Schule des Greisenalters, 8. die Schule des Todes.

Comenius meinte: „Für den Menschen ist das ganze Leben Schule, von der Wiege bis zum Sarg“. [...] Darüber hinaus setzt nicht einmal der Tod dem menschlichen Leben eine Grenze, oder auch die Welt. Jeder, der als Mensch geboren wird, muss sie überschreiten, wie auch in eine himmlischen Akademie, auch bis in alle Ewigkeit.“⁸ Mit seiner Denkweise stehen die Begriffe „*Lebenslanges Lernen* und *lebenslange Erziehung*“ im Einklang, die seit den 1960er und 1970er Jahren vorherrschen, mit der Botschaft, dass das Lernen für einen Menschen nach dem Schulabschluss kein Ende hat, sondern es bis ins hohe Erwachsenenalter hin andauert und normalerweise ein Leben lang dauert.⁹

In Ungarn war „das 17. Jahrhundert von religiösen Auseinandersetzungen, [...] der Eröffnung und Schließung konfessioneller Schulen, unterschiedlichen, weitverzweigten Bildungsstrukturen, Anforderungen und Lehrplänen,

⁶ MÉSZÁROS, István – NÉMETH, András – PUKÁNSZKY, Béla. *Neveléstörténet: Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. [Erziehungsgeschichte: Eine Einführung in die Geschichte der Pädagogik und Schulung]. Osiris Verlag, Bp. 2005. 29 – 31, 36. (Im Folgenden MÉSZÁROS – NÉMETH – PUKÁNSZKY, 2005.).

⁷ COMENIUS, 1992b, 11, 38.

⁸ COMENIUS, 2003: 83.

⁹ DR. NÉMETH, Balázs. *A lifelong learning paradigmájának fejlődéstörténete*. [Entwicklungsgeschichte des Paradigmas des lebenslangen Lernens]. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2011.

http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/life_long_learning/1_a_lifelong_education_fo_galmlnak_megjelense_s_elterjedse.html. (28 Februar 2017.).

der Betonung der Priorität des Lateinischen (oder sogar die der Muttersprache) und in Zusammenhang mit diesen von der Entwicklung einer hochrangigen schriftlichen Debattenkultur auf Ungarisch geprägt.¹⁰ Die Schüler konnten ihre Muttersprache nur in Volksgrundschulen oder Kleinschulen oder nach dem 10. Lebensjahr in kleinen Gymnasien lernen. Dort wurde die Muttersprache jedoch nur als Hilfssprache verwendet, um jungen Menschen das Verständnis von Erklärungen in der Fremdsprache zu erleichtern. Derzeit gibt es in Ungarn weder ein organisiertes Volksschulnetzwerk für öffentliche Schulen noch eine Schulpflicht. Dorfkinder besuchten aus mehreren Gründen nicht regelmäßig die Schule, vor allem aber, weil sie sich aktiv an der Familienfarm beteiligen mussten. Und die Mädchen waren von den Eltern in die Hausarbeit involviert. Aufgrund des Mangels an Schulpflicht hing die Erziehung und Bildung der Kinder von den Anforderungen und Wünschen der Eltern sowie von den örtlichen Möglichkeiten ab. Zu dieser Zeit gab es noch wenige permanente Schulgebäude, und die Person des Schulmeisters, die zumeist für die Kantoralaufgaben zuständig war (es gab noch keine Lehrerausbildung!) war auch nicht immer versichert. Die Situation der städtischen Kinder mag günstiger gewesen sein, da es wahrscheinlich in Städten und Marktstädten mindestens eine Grundschule gab. Comenius wollte, dass in jeder Siedlung und Stadt eine öffentliche Schule betrieben wird. Wir haben weder genaue Daten darüber, wie viele von solchen Schulen in dieser Zeit in Ungarn gab, noch können wir Daten über die Anzahl der Kinder im Alter von 6 bis 12 Jahren liefern, die die Schulen besuchten. Mehr werden wir darüber aus der Konskription von 1770 erfahren, die hundert Jahre später durchgeführt wurde.¹¹ Comenius brachte jedoch bereits die Notwendigkeit zum Ausdruck, dass alle jungen Menschen (Mädchen und Jungen) eine öf-

¹⁰ NÁDOR, Orsolya. *A magyar nyelv politikai státusváltozásai és az oktatás: Adalékok a magyar nyelv tanításának történetéhez*. [Politische Statusänderungen der ungarischen Sprache und Bildung. Ergänzungen zur Geschichte des Unterrichts der ungarischen Sprache.] = *Anyanyelv-pedagógia* 2009/2. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=158>. (28 Februar 2017.) (Im Folgenden NÁDOR, 2009.).

¹¹ KÓSA, László (ed.). *Magyar művelődéstörténet*. [Ungarische Kulturgeschichte]. Osiris Verlag. Bp. (3. Auflage) 2006³. 223 – 5. NÁDOR, 2009.

fentliche Schule¹² besuchen müssen, unabhängig von ihrer Abstammung und Herkunft oder dem, was sie später werden.¹³

Der Gelehrte und Pädagoge, der in seinem pädagogischen Programm alle Phasen des menschlichen Lebens abdeckte, hielt es für wesentlich, dass Kinder (bis zum Alter von 6 Jahren) ihre Muttersprache zunächst in ihrer Familie, hauptsächlich von ihrer Mutter (Mutterschoß¹⁴), diejenigen edleren Ursprungs von einem weisen (!) Kindermädchen und dann in der Grundschule von ihren Lehrern lernen. Unter den sechs Klassen seiner Schule der Kindheit erwähnte er die Klasse des Geplappers und des Gehlernens sowie die Klasse der kontinuierlichen Rede und Wahrnehmung. In seinen Richtlinien dazu erklärte er ausführlich, wie man Kindern das Sprechen beibringen, ihren Wortschatz erweitern und ihnen Erklärungen geben soll, indem sie sich auf ihre Sinne und Wahrnehmung verlassen.¹⁵ Zu seinen Prinzipien gehörten Verspieltheit, Stufengang, Bewusstsein, und seine Methoden umfassten Veranschaulichung, Übung, Erklärung, Geplauder und Präsentation. Diese didaktischen Prinzipien sind auch in der heutigen Pädagogik wegweisend.¹⁶

Es muss jedoch bemerkt werden, dass im untersuchten Zeitraum jungen Menschen das Lesen und Schreiben auch an Sekundar- und Tertiärschulen (protestantischen Kollegs, katholischen Gymnasien und Universitäten) beigebracht wurde. (Wir selbst, die zeitgenössischen Pädagogen, haben die Notwendigkeit dafür erkannt und bemühen uns, diese zu erfüllen.) Es ist nicht überraschend, dass die Sekundar- und Tertiärschulen auch die Lese- und Schreibfertigkeiten der Lernenden entwickeln mussten, wenn wir wissen, dass das Schreiben in den meisten ländlichen Grundschulen nicht unterrichtet wurde.¹⁷ Es ist daher verständlich, dass Comenius das Lesen und Schreiben unter den Aufgaben der Muttersprachschule, die er auch als Wissenschaftsspiel bezeichnete, zusammen mit anderen nützlichen Kenntnissen (Zählen, Musik, Ethik, Geschichte und Geographie) auflistete, die, seiner Ansicht nach, Kinder im Alter von 6 bis 12 Jahren lernen sollten. Da er während

¹² „Ich nenne öffentliche Schulen solche Gemeinschaften, in denen Jugendliche aus einem ganzen Dorf, einer ganzen Stadt oder einer ganzen Provinz unter der Aufsicht tadellos anständiger Männer (oder Frauen) in Gruppen für Wissenschaften und Künste, anständige Moral und wahre Frömmigkeit unterrichtet werden, damit wir viele gut ausgebildete Menschen haben.“ Comenius, 1992b: 38.

¹³ COMENIUS, 1992a, IX. Kapitel. 1992b. 92.

¹⁴ COMENIUS, 1992b. 68.

¹⁵ op. cit. 74 – 76.

¹⁶ KERNYA, 1995. 334 – 336.

¹⁷ KÓSA. 2006. 224, 226.

seines Aufenthalts in Patak (1650-1654) feststellte, dass die Schüler, die in die „Vestibulumklasse“¹⁸ eintraten, unzureichende Lese- und Schreibfähigkeiten hatten, richtete er eine muttersprachliche Grundschulklasse ein und erstellte zwei Entwürfe für Alphabetbücher. In seiner Arbeit mit dem Titel *Tirocinium* beschäftigte er sich mit den Grundelementen des Schreibens und Lesens. Er schrieb sein Buch für „Experten im Schreib- und Leseunterricht, Eltern und Pädagogen“. Im ersten Teil der Arbeit formulierte er Grundlagen und Prinzipien; im zweiten Teil legte er die Grundelemente der Buchstaben in drei Tabellen fest, und dann präsentierte er die Grundelemente des Lesens in drei Texten (1. Reimwörter, 2. moralische Ermahnungen, 3. spirituelle Praktiken), während im dritten Teil stellte er die Grundelemente des Geplauders in drei Dialogen dar. In diesen Dialogen geht es um die Vorteile der Lese und Schreibfähigkeit und die Notwendigkeit, die Lese und Schreibfähigkeit kontinuierlich zu entwickeln, und letztendlich um weitere Fortschritte im Studium und die höheren Schulen. Die heutige moderne, wissenschaftliche Muttersprachenpädagogik hat diese methodischen Prinzipien bewahrt, und die Grundschullehrer-Studenten bereiten sich auf ihre zukünftige Karriere vor, indem sie sie kennenlernen, erwerbbar machen und anwenden. Wir können daher sagen, dass die Lehrer des 21. Jahrhunderts die Hüter des Comenius-Erbes sind.¹⁹

Als Gelehrter, der mehrere Sprachen beherrschte, wusste Comenius auch durch seine eigenen Erfahrungen, dass Sprachenlernen (sei es die Muttersprache oder beispielsweise eine Fremdsprache, wie z.B. Latein) ein zeitaufwändiger Prozess ist und man dabei sowohl mündlich als auch schriftlich viel üben sollte.²⁰ Er hielt es für wichtig, die Menge und den Schwierigkeitsgrad des Lehrstoffes so konzipieren, dass sie dem Alter der Schüler entsprechen. Diese Ansicht spiegelt sich in der Pädagogik heute im Prinzip der Verständlichkeit wider.²¹ Die Durchsetzung dieser Auffassung stellt in der Zeit der Informationsexplosion für alle Akteure im Bildungs- und Schulkontext eine sehr große Herausforderung dar. Im Bereich des Sprachgebrauchs schlug er vor, dass man immer von den ersten und den untersten Stufen beginnen sollte, z. B. beim Lesen: 1. vom Alphabet, 2. durch Silbentabellen, 3. zu Wörtern, Sätzen, Sprichwörtern und Texten. Das von Comenius vorgeschlagene Prinzip des Stufenganges, die Progression vom Einfachen zum Komplexen,

¹⁸ MÉSZÁROS – NÉMETH – PUKÁNSZKY. 2005. 86.

¹⁹ KERNYA. 1995. 22 – 128.

²⁰ COMENIUS. 1992a. XXII. Kapitel.

²¹ KERNYA. 1995, 334.

vom Allgemeinen zum Besonderen, Langsames Vorangehen im Lehrstoff und der Wissenstransfer auf der Grundlage der konzentrischen Erweiterung des Lehrstoffes (Hervorrufung des bereits Bekannten, Erweiterung mit dem Neuen) werden auch heute angewendet.²² Und natürlich verwenden wir auch Lehrbücher, die der tschechisch-mährische Gelehrte als notwendiges Lehrmittel ansah und auch verfasste. 1652 wurden seine Bücher für die ersten drei Klassen, *Vestibulum*, *Ianua* und *Atrium* in der Pataker Druckerei gedruckt. In Bezug auf Lehrbücher schlug er jedoch vor, „sicherzustellen, dass sie nicht immer benötigt werden, und sie so zu verwenden, dass wir uns später entmutigt fühlen, sie wegzuerwerfen“.²³ Diese Auffassung ist in der Pädagogik bis zur heutigen Zeit gültig geblieben.

In dem Kapitel XXVIII der *Didactica Magna (Große Didaktik)* können wir die Comenius-Interpretation der Mutterschule (Mutterschoß) und seine Erwartungen an die Familienerziehung kennenlernen. Als Erzieher erkannte er, dass der erste und wichtigste Erziehungsort die Familie sei (dies wird auch durch unser Gesetz von 2011 über Nationale Öffentliche Erziehung aufrechterhalten), in der das Kind die korrekte Aussprache von Mutter, Vater und dem weiteren familiären Umfeld lerne, die Sprache der Erwachsenen mit angemessener Intonation nachahme und im optimalen Fall Poesie lerne. Die Grundschule könnte leicht auf solchen Grundlagen aufbauen, und auch heute würde es an vielen Stellen von Grundschullehrern im ersten Jahr begrüßt, aber Comenius selbst stellte fest, dass nicht alle Eltern für die Erziehung von Kindern geeignet seien, und formulierte seine Kritik auch in Schreiben.²⁴

Im Zusammenhang mit der Volksschule, dem sekundären Ort der Erziehung und Sozialisation, argumentierte er, dass das Hauptziel dieser Art von Schule darin bestehe, Kindern das Lesen in ihrer Muttersprache und das Schreiben nach grammatikalischen Regeln beizubringen.²⁵ Diese Ziele gelten noch heute für die Schüler der Klassen 1-4. der Grundschule (Siehe 2012 das Nationale Kerncurriculum und Rahmencurriculum für die ungarische Sprache und Literatur Klassen 1 bis 4). In diesem Kapitel wies Comenius auf die Priorität des Muttersprachenunterrichts hin und schlug vor, eine Fremdsprache erst später im Alter von 10 bis 12 Jahren zu unterrichten. Auch die derzeit verwendete Muttersprachenpädagogik besagt auch deutlich, dass der Unterricht der Muttersprachengrammatik die Grundlage für den Fremdsprachen-

²² op. cit. 57.

²³ COMENIUS. 1992b. 82 – 83.

²⁴ op. cit. 70 – 72.

²⁵ COMENIUS. 1992a. XXIX. Kapitel.

unterricht bildet, und so gibt sie auch die Reihenfolge an.²⁶ Die Richtlinie des Gelehrten und Pädagogen gilt bis heute, dass Lehrer im Unterricht „auf das Niveau des jungen Alters“ absteigen sollten.²⁷ Es kommt heute beispielsweise beim heutigen Grammatik- und Rechtschreibunterricht darin zur Geltung, dass eine vereinfachte Version der wissenschaftlichen Grammatik unterrichtet wird, indem aus konkreten Beispielen eine allgemeine Regel abgeleitet wird, d. h. mittels des induktiven Verfahrens.²⁸

Die Volksschule für die 6-12-Jährigen wurde von Comenius in sechs Klassen unterteilt. Wenn wir den Lehrplan der Klassen in Bezug auf die Muttersprachenerziehung untersuchen, können wir feststellen, dass er die Aufgabe der 1. Klasse darin sah, das Lesen und Schreiben unter Verwendung des Alphabets, der Silbentabelle, des poetischen Glossars, der Sammlung von Sprüchen und der Dialoge zu unterrichten und üben. In den höheren Klassen sollten die Lernenden durch Lesen, Schreiben und Geplauder Wissen erwerben (Frage-Antwort). Er schlug dazu Geschichten aus der Bibel, eine Sammlung von Sprüchen, ein Handbuch, Rätsel zu religiösen und moralischen Themen, Märchen und Parabeln vor. In allen sechs Klassen hielt er es für notwendig, das Schreiben zu üben: Schönschreiben in der 1.-2. Klasse, Kurzschrift in der 3.-4. Klasse und Rechtschreibung in der 5.-6. Klasse.²⁹

Im Folgenden untersuchen wir die Rolle der Verspieltheit in der Comenius-Pädagogik, die den natürlichen Spielbedürfnissen von Kindern entspricht. Es zeugt von seiner Empathie und Kinderkenntnis, dass er erkannte, „die Schule sei keine Tretmühle sondern ein heiterer Tummelplatz des Geistes“ und sie sollte in Spiel und Vergnügen verwandelt werden.³⁰ In dem Titel seines Werkes *Schola Ludus (Die Schule als Spiel)* drückt er seine Lernmethode d.h. Lernen ist Spiel und Spaß aus. Der Name der Art der Grundschule, die als Wissenschaftsspiel bezeichnet wird, bezieht sich ebenfalls auf dasselbe. Heutzutage verwenden wir im Unterricht auch Lernspiele und muttersprachliche Spiele, und nach unserer Erfahrung spielen auch junge Menschen im Sekundar- und Tertiärbereich gerne solche Spiele. (Wir haben ausgezeichnete Spielzeugsammlungen zur Verfügung wie LÁSZLÓ GRÉTSY: Das Buch unserer Sprachspiele.) Comenius schlug vor, dass wir Kinder dazu bringen, alles auf spielerische Weise und in Form von Quiz zu tun. Für den Mutter-

²⁶ KERNYA. 1995. 324.

²⁷ COMENIUS. 1992b. 63.

²⁸ KERNYA. 1995. 325.

²⁹ COMENIUS. 1992b. 83 – 91.

³⁰ op. cit. 110.

sprachenunterricht schlug er Alphabet-, Lese- und Schreibspiele vor. Er redigierte sein Sprachbuch in Form von acht Bühnendialogen und glaubte, dass „für alle Schulen und Klassen alles andere als Bühnenszene bearbeitet werden kann“.³¹ Darüber hinaus legte er auch großen Wert darauf, verschiedene körperliche und seelenerfrischende Aktivitäten zu organisieren, wie Laufen, Betrachten von Gemälden, Quiz, Rätseln, Debatten, improvisierten Gesprächen, Schreiben von Briefen und Rhetorikübungen. Neben den Spielen, die den Kindern im Unterricht Freude bereiten, sprach er auch über die lustsuchende Motivation. In diesem Zusammenhang wies er darauf hin, dass der Wunsch, Wissen zu erwerben gesteigert werden sollte, damit die Schüler alles mit Spaß und Freude machen.³² Bewusste Lehrer achten auch heute darauf und versuchen, die Möglichkeiten, Mittel und Formen der emotionalen Abstimmung zu finden.

In der vorliegenden Studie haben wir versucht, einen Überblick über Comenius' Muttersprachen-Erziehungsprogramm zu geben, ohne erschöpfend sein zu können und gleichzeitig hervorzuheben, wie seine Prinzipien in der heutigen modernen, wissenschaftlich fundierten Muttersprachenpädagogik bis heute lebendig und relevant sind. Basierend auf den Hinweisen auf Parallelen zwischen dem 17. und 21. Jahrhundert können wir feststellen, dass das Muttersprachenerziehungsprogramm von Comenius immer noch moderne Komponenten und Merkmale aufweist. Es gibt viele andere Beweise dafür, zum Beispiel, wie es Comenius vorschlug, führen wir mit den Schülern in den unteren Klassen regelmäßig Aktivitäten im Ausspracheunterricht (Atemübungen, Artikulationsübungen, Zeitdauerübungen und Akzentübungen usw.) im Unterricht durch. Ungarische Kinder lernen das Lesen in Schritten (Silbe < Wort < Satz < Text) mit der am häufigsten verwendeten analytischen-synthetischen Methode, und die Sinne werden von den Lehrern in den Buchstaben-Laut-Unterricht einbezogen (siehe Lautunterricht basierend auf Nachahmung von natürlichen Klängen, phonomimischer Methode) und in den unteren Klassen herrscht auch noch Praxiszentriertheit vor. Da die Pädagogik von Comenius eine unerschöpfliche Fundgrube ist, können die weiteren Forschungen das, was oben formuliert wurde, weiter verfeinern.

³¹ op. cit. 60 – 61.

³² op. cit. 59.

Literature

- COMENIUS. *A lelki tehetségek kiműveléséről*. [Zur Förderung spiritueller Talente.]. Übersetzt von: OLLÉ, János. In KÖDÖBÖCZ, József (ed.). *Comenius élő pedagógiai öröksége*. [Das lebendige pädagogische Erbe von Comenius]. = Bibliotheca Comeniana, 2003/10.
- COMENIUS. 1992a = Comenius. *Didactica Magna*. Seneca Verlag. Bp. 1992.
- COMENIUS. 1992b = Comenius. *Pampaedia: „De rerum humanarum emendatione consultatio catholica ad genus humanum”* IV. Teil. Übersetzt von: BOLLÓK, János. = Bibliotheca Comeniana 1992/4.
- GRÉTSY, László. *Nyelvi játékaink nagykönyve*. [Das Buch unserer Sprachspiele]. Tinta Verlag. Bp. 2012.
- KERNYA, Róza (ed.). *Az anyanyelvi nevelés módszerei: Általános iskola 1-4. osztály*. [Methoden der Mutterspracherziehung. Grundschule 1 – 4. Klasse]. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola és Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó Rt. Kaposvár, 1995.
- KÓSA, László (ed.). *Magyar művelődéstörténet*. [Ungarische Kulturgeschichte]. Osiris Verlag. Bp., 2006. (3. Auflage).
- MÉSZÁROS, István – NÉMETH, András – PUKÁNSZKY, Béla. *Neveléstörténet: Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. [Erziehungsgeschichte: Eine Einführung in die Geschichte der Pädagogik und Schulung]. Osiris Verlag. Bp., 2005.
- NÁDOR, Orsolya. *A magyar nyelv politikai státusváltozásai és az oktatás: Adalékok a magyar nyelv tanításának történetéhez*. [Politische Statusänderungen der ungarischen Sprache und Bildung. Ergänzungen zur Geschichte des Unterrichts der ungarischen Sprache.] = *Anyanyelv-pedagógia* 2009/2. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=158>. (28 Februar 2017.).
- DR. NÉMETH, Balázs. *A lifelong learning paradigmájának fejlődéstörténete*. [Entwicklungsgeschichte des Paradigmas des lebenslangen Lernens]. Pécsi Tudományegyetem. Pécs, 2011. http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/life_long_learning/1_a_lifelong_education_fogalmnak_megjelense_s_elterjedse.html. (28 Februar 2017.).
- PUKÁNSZKY, Béla – NÉMETH, András. *Neveléstörténet*. [Erziehungsgeschichte]. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 1996. <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/06.htm>. (1 März 2017.).

MATERIÁLY
MATERIALS

ŽIDIA V PEČOVSKÉJ NOVEJ VSI V 18. STOROČÍ

Dagmar KAŠPRIŠINOVÁ

KAŠPRIŠINOVÁ, Dagmar. Jews in Pečovská Nová Ves in the 18th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2021, vol. 20, no. 1, p. 103 – 110.

In the report, the author presents the history matter of the Jewish population in the village of Pečovská Nová Ves during the 18th century. In addition to the general characteristics of the study, it analyzes the daily life of this Jewish community, points out its first written mentions, the nature of the settlement, its location in the village, business, culture, or educational level in the Jewish settlement. As a result, a new generation of Jewish education began to emerge in the Jewish settlement of Pečovská Nová Ves, and the tendency for our environment to be inhabited by poor but also wealthy Jews began to grow, forming a fixed part of the population in the second largest Jewish settlement in the Šariš region.

Key words: Jews, history, 18th century, Pečovská Nová Ves.

O židoch môžeme tvrdiť, že sú „zvláštnym“ národom. Židovské obyvateľstvo sa pokladá za jednu z najstarších semitských etnických skupín,¹ no každá historická doba, v ktorej žili, verila, že zaniknú. Napriek nepriaznivým podmienkam prežili a ešte stále existujú. Židov bolo čoraz menej a menej no aj tak pôsobili väčšie a silnejšie. Majorita spoločnosti sa k nim stavala odmietavo kvôli viere a hodnotám, ktoré židia vyznávali. Častokrát boli prenasledovaní, utláčani, zavraždení, odsúdení, prinútení konvertovať na inú vieru. Židia sa vzdávali viery aj z vlastného podnetu, no väčšina židov sa rozhodla pokračovať v ceste a znášať tak židovskú odlišnosť.

V Uhorsku sa židom darilo v niektorých obdobiach veľmi dobre. Fungovala tu totiž otvorenosť a nezabraňovala židovskému národu civilizačne sa vyvíjať na rozdiel od západných krajín, v ktorých prevládal silný antisemitizmus.

Dejiny židov na dnešnom území východného Slovenska boli trochu odlišné. Bolo to hlavne z dôvodu, že v západných častiach Slovenska už existovali starobylé židovské obce. Tie so sebou niesli svoju stáročnú tradíciu, čo na území východného Slovenska jednoznačne absentovalo. Židovské obyvateľstvo

¹ AUGUSTÍN, Milan. *Krátke dejiny Židov na Slovensku*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 1993, s. 7.

sa tu totiž začalo sústreďovať hlavne z oblastných častí Poľska a Haliče počas druhej polovice 17. storočia, no intenzívnejšie sa tento proces začal rozvíjať až koncom 18. storočia. V roku 1726 sa v prostredí Šarišskej stolice nachádzalo len 74 židov. Ich koncentrácia sa postupne zvyšovala, pričom život židov sa až do obdobia druhej svetovej vojny v zásade veľmi nemenil.

Židia na východnom Slovensku

Oblasť východnej časti Slovenska predstavuje z pohľadu dejín židov osobitný región, ktorý sa diametrálne odlišuje vo viacerých aspektoch či už od stredného, alebo západného Slovenska. V západných častiach Slovenska totiž existovali starobylé židovské obce, ktoré so sebou niesli svoju stáročnú tradíciu, čo v prostredí východného Slovenska chýbalo.² Židia obývali naše územie Slovenska nepretržite. Príchod židov na toto územie siaha už do obdobia Veľkej Moravy, kde sa o tom objavujú prvé písomné zmienky.³ Na územie východného Slovenska prichádzalo židovské etnikum však v odlišnom historickom čase. Jedinou obcou, v ktorej sa koncertovali židia už v období stredoveku boli Košice, hoci práve tie najstaršie informácie o židoch celkovo na východnom Slovensku zachytávame z tohto prostredia až z druhej polovice 17. storočia.

Židovské obyvateľstvo sa tu začalo primárne objavovať až koncom 18. storočia. Židia prichádzali na toto územie východného Slovenska predovšetkým z oblastných častí Poľska a Haliče, no prebiehalo tu osídľovanie židov aj z tokajskej oblasti, ktorá sa rozprestierala na juhu Zemplínskej stolice. V oblasti východného Slovenska sa vyskytovala približne rovnaká koncentrácia židov ako aj vo východnej časti Maďarska a v Podkarpatskej Rusi, ktorá sa nachádzala v blízkom susedstve. Židia, ktorí sa usídľovali v spomínanej časti krajiny viedli odlišný život od tých, ktorí žili v regiónoch ležiacich smerom na západ krajiny, či už v kultúrnom, spoločenskom alebo hospodárskom kontexte. Na celom území východného Slovenska sa rozvíjali predovšetkým ortodoxné obce a v okolitých obciach sa začali formovať aj strediská s chasidskou povahou. Významnú úlohu tu však zohrávali tiež významné neologické obce, za ktoré sa pokladal Prešov a Košice.

² KÓNYA, Peter. *Dejiny židov na východnom Slovensku v kontexte celoeurópskeho vývinu*. Prešov : Metodické centrum v Prešove, 1997, s. 52.

³ AUSTERLITZ, Teodor – KÓNYA, Peter. *“Kodeš” z Orkucan*. Prešov : PVT a. s. Bratislava, divízia Prešov v spolupráci s ŽNO v Prešove, 1993, s. 2.

Najmä druhá polovica 19. storočia predstavovala pre židovskú komunitu obdobie rozkvetu, rozvoja obchodu a priemyslu, no nielen vo vidieckom prostredí, ale aj v okolitých mestách. Oblasť východného Slovenska môžeme vo väčšom význame rozdeliť do piatich bývalých stolíc, medzi ktoré sa zaraďovali najmä regióny Spiš, Šariš, Zemplín a Abov, v menšej miere aj niekdajšia Užská stolica. Popri viacerých zhodných charakterizáciách sa separátne regióny od seba vzájomne diferencujú, čo vyplýva z odlišných geografických a naturálnych javov, ich rozdielneho dejinného vývoja, ekonomického využitia, nacionálneho systému a etapy humanitnej vyspelosti.

Židovská osada Pečovská Nová Ves v 18. storočí

Územie Šarišskej stolice bolo pre svoje geografické postavenie na hraniciach s Haličou od počiatku cieľom mnohých židovských imigrantov. Židia sa tu najprv začali usadzovať v demarkačných oblastiach, no neskôr postupovali z týchto hraničných oblastí až do vnútrozemia. V Šarišskej stolici sa nachádzali tri slobodné kráľovské mestá, no pre židovské etnikum však ostali neprístupné. Židia sa preto najmä z materiálnych dôvodov začali sťahovať do ich blízkosti, kde sa začali postupne vytvárať prvé väčšie židovské osady.⁴

Aj pri slobodnom kráľovskom meste Sabinov vznikla židovská osada, v obci Pečovská Nová Ves. Židovská obec v tomto prostredí postupne vznikala v priebehu 18. storočia.⁵ O jej vzniku a existencii toho vieme pomerne málo. Pritom počiatky príchodu tunajších židov do osady siahajú už do záveru 17. storočia. Rok 1689 je obdobím, keď sa objavujú prvé písomné zmienky o židoch v obci Pečovskej Novej Vsi. Konkrétne ide o dve rodiny prisťahovalcov pochádzajúcich z Poľska. V prvej polovici 18. storočia, v roku 1744 sa tu objavuje a spomína rodina Mojžiša Salamonoviča, ktorá sa venovala páleniu liehu. Mala v prenájme pálenicu a aj obchodovala s liehom.⁶ Ďalšie zaujímavé informácie sa o miestnej židovskej komunite z tohto obdobia môžeme dozvedieť z archívu rodu Péchyovcov. Zachované listiny nás informujú o administratívnej komunikácii týchto pánov s poľskými židmi. Príkladom môže byť

⁴ KÓNYA, Peter. *Dejiny židov na východnom Slovensku v kontexte celoeurópskeho vývinu*. Prešov : Metodické centrum v Prešove, 1997, s. 52 – 53.

⁵ KÓNYA, Peter. *Dejiny židov na východnom Slovensku v kontexte celoeurópskeho vývinu*. Prešov : Metodické centrum v Prešove, 1997, s. 55.

⁶ BÜCHLER, Róbert. J. *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku. 2. zväzok. L - R*. Bratislava : Vydavateľstvo SNM - Múzeum židovskej kultúry, 2010, s. 129.

listina z roku 1762, ktorá hovorí o v slovenskom jazyku napísanom úpise žida Samuela, ktorý si zobral pôžičku od Alexandra Péchyho.⁷

Z týchto písomností sa dozvedáme o všeobecne známých faktoch, ktoré potvrdzujú skutočnosti, že na naše územie prichádzali prevažne menej majetní židovskí prisťahovalci. V priebehu 18. storočia sa tak počet židovských obyvateľov zvyšoval, a to najmä ďalším príchodom jednotlivcov i celých rodín z okolia historického územia Haliče.⁸ V roku 1768 bolo v obci evidovaných už sedem žitelov rodín. Tieto rodiny platili 40 zlatých tolerančnej dane a 38 zlatých stoličných poplatkov. Vyskytuje sa tu aj meno jedného obyvateľa oslobodeného od platenia dane, žida Herška, ktorý bol uvedený ako náboženský hodnosťár. Narastajúci počet členov židovskej komunity v tomto prostredí i pomerne vysoké dane, ktoré odvádzali, svedčia o ďalšom úspešnom rozvoji osady.⁹

Dôležitým predpokladom toho bola blízkosť Sabinova. Ten bol od stredoveku slobodným kráľovským mestom a dôležitým centrom obchodu i remeselnej výroby. V meste sa však židovské obyvateľstvo mohlo usadzovať až od 80. rokov 18. storočia. Bolo to možné vďaka reformám cisára Jozefa II. Mnoho z nich však aj potom bývalo v blízkej obci Pečovská Nová Ves, kde mali dlhodobo dobré podmienky. Z roku 1784 sa zachovala listina medzi židmi a vrchnosťou, v ktorej žiadajú o povolenie v obchodovaní,¹⁰ pravdepodobne na pravidelných sabinovských trhoch a jarmokoch. Práve možnosť zúčastňovať sa na týchto trhoch a jarmokoch lákala do Pečovskej Novej Vsi ďalšie židovské prisťahovalectvo, najmä z oblasti spomínanej Haliče. Aj na základe tejto skutočnosti sa začal počet židov v obci zvyšovať. V roku 1786 patrilo k tunajšej náboženskej obci zhruba 150 židov. Pre židov však vtom čase platilo ešte stále mnoho obmedzení a zákazov. V mestách, vrátane blízkeho Sabinova, mali dovolené obchodovanie, no ešte stále tu nemohli bývať ani prenocovať.¹¹

⁷ GÁRDONYI, Albert. *A Péchujfalusi Péchy – család levéltári lajstroma. Vybrané listiny z diela. Zbierka archívnych listín rodiny Péchy z Pečovskej Novej Vsi*. Prešov : Tlačiareň Kušnír, 2018, s. 97.

⁸ BÜCHLER, Róbert. J. *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku*. 2. zväzok. L - R. Bratislava : Vydavateľstvo SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2010, s. 129 – 130.

⁹ BÜCHLER, Róbert. J. *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku*. 2. zväzok. L - R. Bratislava : Vydavateľstvo SNM - Múzeum židovskej kultúry, 2010, s. 130.

¹⁰ LANDA, Dezider. *Storočnica. 1897 – 1997. Život a práca židov v Šariši v posledných troch storočiach*. Prešov : Tlačiareň GRAFIK s. r. o., 1997, s. 20 – 21.

¹¹ BÁRKANY, Eugen. *Židovské pamiatky na Slovensku*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2017, s. 139.

Keďže v 80. rokoch 18. storočia mala židovská komunita v Pečovskej Novej Vsi už niekoľko sto obyvateľov, stala sa druhou najväčšou židovskou osadou v Šarišskej stolici.¹² V tomto období mali v Pečovskej Novej Vsi dokonca aj svoju prvú synagógu, ktorú im dovolil zriadiť v dome želiara, Ján Péchy. Okrem nej sa v obci nachádzal aj židovský cintorín, židovský bitúnok, mikve a cheder.

V židovskej škole sa vyučovali základy judaizmu a hebrejčiny. Tieto lekcie sa uskutočňovali pod dohľadom učiteľa známeho ako šojchet, ktorý bol zároveň aj kantorom v synagóge. Do tejto školy chodili zvyčajne len židovskí chlapci, dievčatá boli vzdelávané matkami v ich domovoch. Keďže sa v židovskej osade nenachádzal ešte dostatočne vysoký počet židov, chlapci sa v škole učili iba v jednej skupine, do ktorej ich zaradili bez ohľadu na vek. Polohu školy možno celkom bezpečne určiť. Podľa parcelnej mapy Pečovskej Novej Vsi z roku 1869, sa nachádzala pred prvou drevenou synagógou (dom č. 66). Židovskej osade patrila aj blízka parcela č. 75. Je veľmi pravdepodobné, že židovská obec neskôr dostala do vlastníctva aj okolité pozemky a stavby, a to dom č. 68 a zrejme aj č. 69. Práve na základe tejto informácie vychádzame z novších prác historikov, kde je dom č. 68 (už v 19. storočí) označený ako škola.¹³ Ak tomu tak skutočne bolo, existencia školy netrvala dlho. V roku 1902 totiž túto budovu odkúpil za 5 000 korún Gazdovský spolok v Pečovskej Novej Vsi.¹⁴ Po krachu spolku sa tento objekt dostal do vlastníctva Eduarda Šoltésa.¹⁵

Prístup k židovskej osade viedol cez malú uličku pri dome č. 69 a č.70. V tejto uličke sa nachádzal údajne aj mikve - rituálny kúpeľ, ktorý taktiež predstavoval samostatnú budovu. V parcelnej mape však nie je zakreslená. Budova mala obsahovať vodu z prirodzeného zdroja (dažďa). V mikve sa umývali muži aj ženy, no za iných podmienok. Židovskí muži sa umývali tak, že ponorili svoje celé telo do tejto vody pred každým šabatom, to znamená pred siedmym sviatočným dňom, dňom odpočinku. Ženy sa smeli rituálne umývať len po ukončení menštruačného cyklu, pred svadbou alebo po pôrode.

¹² BÜCHLER, Róbert. J. *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku. 2. zväzok. L - R*. Bratislava : Vydavateľstvo SNM - Múzeum židovskej kultúry, 2010, s. 130.

¹³ BÁRKANY, Eugen. *Židovské pamiatky na Slovensku*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2017, s. 139.

¹⁴ KARABINOŠ, Slavomír a kol. *Pečovská Nová Ves. Potulky dejinami*. Prešov : Vydavateľstvo: UNIVERSUM, 2018, s. 53.

¹⁵ MATISOVSKÝ, Ondrej. *K dejinám židov v Pečovskej Novej Vsi*, 2020, s. 9. Nепublikované.

Židia neboli len dobrými obchodníkmi, ale mali aj vlastnú veľmi špeciálnu kultúru. Jednou z jej presne stanovených súčastí bolo napríklad spracovanie a konzumácia mäsa, ktorá sa diala za určitých podmienok. Prečo bol však tento rituálny bitúnok tak dôležitý pre židov? Podľa židovskej tradície je konzumácia mäsa povolená za predpokladu, že zvieratá sa zabijú počas kodifikovaného rituálu: shehita. Táto technika je podrobne opísaná v Tóre a je založená na konštantnom princípe rešpektovania života zvierat. Preto je rituál smrti zvierat spôsobom, ako obmedziť ich utrpenie a následne oceniť živobytie.¹⁶

Obr. 1: Parcelná mapa Pečovskej Novej Vsi z roku 1869. Poukazuje na polohu židovskej osady.

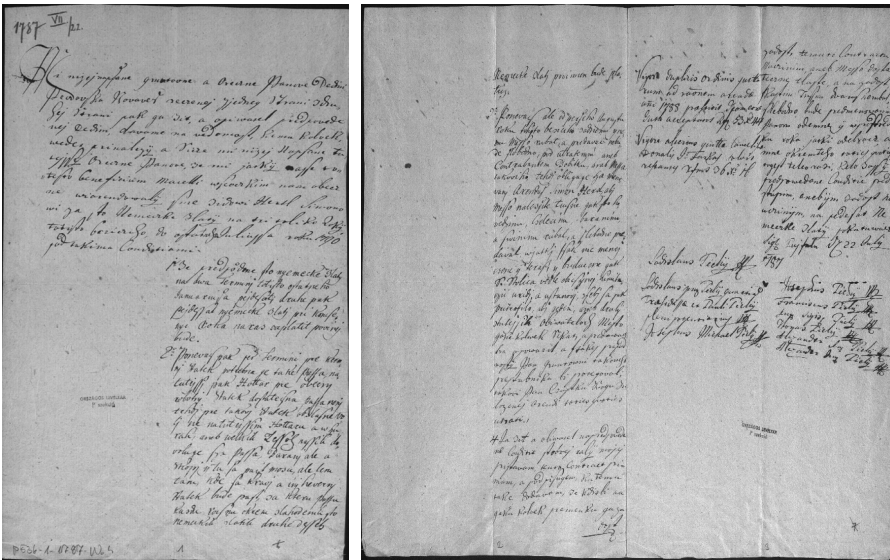
Zdroj: (Ústredný archív geodézie a kartografie, Bratislava, 2021.)

Rodina Péchyovcov vítala bohatších židov, ktorí sa chceli usadiť v Pečovskej Novej Vsi. Nerobila im prekážky, dokonca podporovala ich podnikanie. Židia boli totiž prezentovaní ako schopní poskytovatelia pôžičiek, a taktiež vedeli viesť tunajšie menšie podniky. Máme na mysli napríklad krčmy či liehovary. Židia však neboli šikovní len v obchode, ale aj v remeslách, ktorým sa naplno venovali. Jedným z týchto remesiel bolo mäsiarstvo, alebo aj prevádzkovanie miestneho bitúnku. To potvrdzuje napríklad listina z 20. júla 1787. Konkrétne sa jedná o zmluvu medzi Péchyovcami a židom Simonom Herslom, kde mu členovia tejto šľachtickej rodiny dávajú do prenájmu svoje právo na bitúnok.¹⁷ Poloha rituálneho bitúnku v náboženskej obci Pečovskej

¹⁶ NIZARD, Sophie. Labattage dans la tradition juive. *Études rurales*. 1998, č.147 – 148, s. 49 – 64.

¹⁷ GÁRDONYI, Albert. *A Péchujfalusi Péchy – család levéltári lajstroma*. *Vybrané listiny z die-*

Novej Vsi bola s pravdepodobnosťou v drevenom dome č. 72. Tento názor sme porovnali aj s novšou prácou historikov venujúcich sa dejinám obce. Tí na základe dostupných prameňov lokalizovali bitúnok na to isté miesto.¹⁸ Po uplynutí trojročnej zmluvy žid Simon Hersel si však už túto zmluvu neobnovil. Dokazuje to listina z 15. apríla 1791, kedy rodina Péchyovcov dala do prenájmu svoje mäsiarstvo Jurajovi Maléterovi.¹⁹ Juraj Maléter ho mal pravdepodobne v prenájme až do roku 1798,²⁰ kedy sa začala riešiť otázka prenájmu bitúnku znovu. Nie je celkom jasné ako sa to doriešilo, novšie zmluvy sa zatiaľ nepodarilo objaviť.

Obr. 2: Listina z 22. júla 1787 o prenájme bitúnku.

Zdroj: (Cs. levéltára Lt. Szk. 1893/ 29.12: Fond Pechy P536, MOL Budapest.)

V samotnej obci Pečovskej Novej Vsi panstvo, najmä príslušníci rodiny Péchy, tolerovalo židovské obyvateľstvo a využívalo jeho služby. Menej priaz-

la. Zbierka archívnych listín rodiny Péchy z Pečovskej Novej Vsi. Prešov : Tlačiareň Kušnír, 2018, s. 101.

¹⁸ BÁRKANY, Eugen. Židovské pamiatky na Slovensku. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2017, s. 139.

¹⁹ BÁRKANY, Eugen. Židovské pamiatky na Slovensku. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2017, s. 139.

²⁰ GÁRDONYI, Albert. A Péchujfalusi Péchy – család levéltári lajstroma. Vybrané listiny z dieťa. Zbierka archívnych listín rodiny Péchy z Pečovskej Novej Vsi. Prešov : Tlačiareň Kušnír, 2018, s. 105.

nivé bolo spolužitie s miestnymi roľníkmi. Pre tých sa židovskí nájomcovia, remeselníci a podnikatelia stávali nepríjemnou konkurenciou, čo postupne vyvolávalo problémy vo vzájomnom spolužití. Napriek tomu však najmä v druhej polovici 18. storočia stúpala intenzita osídľovania tohto priestoru chudobnými, ale aj bohatými židmi, ktorí tu mali relatívne vhodné podmienky na život. Zo stručného historického prehľadu vyplýva, že židia v našom prostredí už v sledovanom období tvorili pevnú zložku obyvateľstva. Hoci bola častokrát táto židovská komunita prenasledovaná, ich poľnohospodárska, remeselná, obchodná, ale hlavne intelektuálna činnosť bola pozoruhodná. Po uplatnení Tolerančného patentu (1781) nastal rozmach židovského školstva, židovských spolkov rôzneho charakteru a zamerania. Židom sa tak aspoň do istej miery otvorili ďalšie možnosti aj na výraznejšie prejavy v oblasti náboženskej či etnickej.²¹ Vďaka tomu mohla začať vznikať nová generácia židovskej vzdelanosti, ktorá sa prejavovala aj v prostredí židovskej osady Pečovskej Novej Vsi, v ktorej nechýbala židovská synagóga, cintorín, škola, rituálne kúpele či jatky. Židia tak boli a sú súčasťou našej histórie, na ktorú netreba zabúdať.

²¹ AUGUSTÍN, Milan. *Krátke dejiny Židov na Slovensku*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 1993, s. 51 – 52.

KRONIKA, RECENZIE, GLOSY
CHRONICLE, REVIEW,
ANNOTATIONS

**BRODŇANSKÁ, Erika –
KOŽELOVÁ, Adrianna. Gregor
z Nazianzu. Morálna poézia.
Prešov : Prešovská univerzita
v Prešove, 2020. 559 s.
ISBN 978-80-555-2550-1.**

Antické umenie, literatúra a vo všeobecnosti dejiny staroveku predstavujú pre ľudí inšpiráciu už doslova celé stáročia. Napriek tomu, že vzniklo už obrovské množstvo syntéz i parciálnych prác venovaných rôznym obdobiam a oblastiam tohto úseku svetových dejín, stále zostáva množstvo nezodpovedaných otázok, množstvo nádherných myšlienok a pamiatok, ktoré ešte neboli sprostredkované súčasníkom. Jedným z najkomplikovanejších, z pohľadu staroveku vlastne aj záverečným, je obdobie 4. – 5. storočia nášho letopočtu. Na jednej strane dochádza na stále rozsiahlom území Rímskej ríše k stále zreteľnejšiemu ekonomickému, politickému i vojenskému úpadku. Na strane druhej sa v ríši i na okolitých územiach rozvíja duchovná oblasť, keď dochádza k pevnému etablovaní kresťanstva ako štátneho náboženstva.

Práve vďaka rozširovaniu kresťanstva v intelektuálne rozvinutom a kultúrne bohatom prostredí antickeho sveta je 4. – 5. storočie však tiež obdobím, ktoré označujeme za tzv. zlatý vek patristickej literatúry. Počas neho tvorili a svoje myšlienky nám

zanechali napríklad sv. Augustín, sv. Ambróz, sv. Hieroným, sv. Bazil Veľký či sv. Ján Zlatoústý, ale i viacerí ďalší. Medzi týmito mimoriadnymi osobnosťami má svoje osobitné miesto aj sv. Gregor z Nazianzu, ktorý nielen množstvom, ale aj vďaka dôkladnému vzdelaniu, silnej viere a talentu, aj myšlienkovou hĺbkou svojich prác dodnes vzbudzuje záujem a uznanie svojich čitateľov.

Autorky vedeckej monografie venovanej jeho životným osudom a dielu, rozdelili rozsiahly text do štyroch základných častí vo forme kapitol rôzneho rozsahu. V prvej z nich predstavili historický kontext obdobia, v ktorom sv. Gregor z Nazianzu pôsobil, jeho životné osudy a v základných rysoch aj dielo zachované do súčasnosti. Druhá časť je venovaná všeobecnej charakteristike morálnej poézie sv. Gregora z Nazianzu, spolu s priblížením jednak jeho rukopisnej tradície a jednak rôznych moderných vydání. Tretiu kapitolu vyhradili autorky niektorým výrazným motívom, ktoré sa v zachovaných básňach objavujú, napríklad z oblasti medicíny, mytológie ale aj zo života žien. Predstavujú tak dôležité stavebné časti poézie sv. Gregora z Nazianzu. Najrozsiahlejšou časťou publikácie je tá štvrtá, nazvaná jednoducho „*Poemata moralia*“. Tu autorky zaradili jednotlivé zachované básne doplnené rozsiahlym komentárom

objasňujúcim pozadie ich vzniku i obsahovú stránku, resp. vysvetľujúcimi poznámkami. Jednotlivé básne sú podľa autorom použitých metrick rozdelené do štyroch skupín, pričom najpočetnejšie sú vytvorené v jambických veršoch.

Rozsiahly záver, odkaz, registre a ďalšie doplnky na jednej strane pomáhajú čitateľovi orientovať sa síce v krásnom a z duchovného hľadiska bohatom, no súčasne náročnom texte. Na druhej strane ukazujú, aká komplikovaná a na detailné spracovanie zložitá je vedecká i prekladateľská práca, pred ktorou stáli obe autorky. Ich cieľom bolo pri tvorbe tejto vedeckej monografie „sprístupniť morálnu poéziu sv. Gregora z Nazianzu v ucelenej podobe, tak ako sa to doposiaľ nepodarilo v žiadnom z moderných jazykov“, (s. 10). Doc. E. Brodňanská i doc. A. Koželová tak urobili veľmi rozsiahlu a podrobnú prezentáciu diela tohto starovekého autora doplnenú veľkým množstvom poznámok a rozširujúcich textov. No nezostali iba pri tom. Využili tiež práce ďalších autorov, ktorí už venovali pozornosť osobnosti, ale i rôznym aspektom pôsobenia sv. Gregora z Nazianzu. Okrem toho, a to podľa nášho názoru môžeme považovať za rovnako dôležité, priblížili čitateľom v slovenskom jazyku krásu, hlbokú pravdivosť a aktuálnosť nielen samotnej morálnej poézie, ale tiež rôznych motívov v nej obsiahnu-

tých. Svoj cieľ stanovený v úvode tak nielen úspešne splnili, ale dokonca výrazne presiahli.

Patrik Derfiňák

KUŠNÍR, Jozef. *Krásna Lúka*.

Krásna Lúka: 2020. 263 s.

ISBN 978-80-570-3226-7.

Každé mesto či obec vynakladá úsilie, aby sa mohlo popýšiť reprezentatívnou monografiou o svojich dejinách. Výnimkou nie je ani obec Krásna Lúka, nachádzajúca sa na východnom Slovensku, v okrese Sabinov. Do rúk čitateľov, k odbornej i laickej verejnosti sa dostáva publikácia venovaná dejinám práve tejto obce.

Kniha už na prvý pohľad zaujme veľkosťou formátu A4 a kvalitným papierom s plnofarebnou obrazovou dokumentáciou. Rovnako zaujímavá a bohatá je aj po obsahovej stránke. Pred samotným hlavným textom sa nachádza príhovor starostu obce, ktorý v ňom prízvukoval, že každý by mal poznať dejiny svojej obce, či mesta, v ktorom žije. Krátky úvod v podobe slova autora prináša stručný obsah predstavovaného diela.

Publikácia je rozdelená chronologicky do troch veľkých okruhov s následnými podkapitolami. Prvý veľký okruh sa zameriava na obdobie praveku – keďže však v obci nebol dosiaľ uskutočnený komplexný archeologický výskum, poukazu-

je na výsledky menších terénnych prieskumov v predmetnej lokalite, ale aj v širšom okolí. Rovnako do prvého okruhu autor zaradil obdobie stredoveku a do neho spadajúce obdobie staršieho slovanského osídlenia, samotný vznik dediny a prvú písomnú zmienku, či majetkové pomery hornej Torysy v 13. storočí. Neopomenutý neostal ani rod Berzeviczy, ktorý bol majiteľom dediny. Za centrum každého mesta či obce sa považuje sakrálna stavba. Rímskokatolícky kostol sv. Martina z Tours bol postavený zrejme koncom 13. storočia v ranogotickom slohu. Stavbe, vzácnemu mobiliáru a tiež cirkevnému životu sa venuje zvyšok prvej veľkej kapitoly.

Druhý veľký okruh nazvaný Novovek pojednáva o hospodárskych a majetkových pomeroch dediny, o cirkevných dejinách obce – o reformácii aj rekatolizácii. Priestor je venovaný aj ďalšiemu šľachtickému rodu, rodu Szirmay, ktorý je tiež spätý s dejinami Krásnej Lúky. Cirkevný život je v tomto okruhu popísaný na základe kanonických vizitácií z rokov 1749 a 1775. Často využívané pramene pre popis chotára danej lokality na prelome 18. a 19. storočia, sú vojenské mapovania. Tie boli využité aj v tejto publikácii a na zá-

klade nich predstavil autor chotárne názvy využívané dodnes. Posledné stránky kapitoly venujúcej sa novoveku patria fenoménu vystahovalectva a školstvu na prelome 19. a 20. storočia.

Tretí, najobširnejší okruh, sa prirodzene venuje najnovším dejinám. Vstupom do tejto kapitoly je prvá svetová vojna, ktorá do dejín Krásnej Lúky vtlačila svoju pečať v podobe smrti mnohých mužov a chlapcov, ktorí v nej bojovali a padli. Ďalej pokračuje prierez dejinami obce v období medzi dvomi vojnami, v období druhej svetovej vojny, v povojnových rokoch, až do obdobia demokracie. Okrem politických záležitostí vyčlenil autor veľký priestor aj kultúre, dobrovoľným organizáciám v obci, školstvu, futbalu či Dobrovoľnému hasičskému zboru. Rovnako, ako v predošlých kapitolách, aj v tejto časti venovanej najnovším dejinám sa nachádza stať zaoberajúca sa náboženskými pomermi a cirkevným životom v obci.

Ako už bolo spomínané vyššie, publikácia je doplnená množstvom obrazovej dokumentácie a fotografiami, ktoré autor získal od obyvateľov obce spolu s príbehmi, ktoré sa s nimi spájajú. Pretože dejiny tvoria ľudia a ich osudy.

Mária Kaletová

BELÁS, Milan. 100 rokov futbalu Považská Bystrica 1921 – 2021.

Považská Bystrica : PN Print, spol. s. r. o., 2021. 322 s. ISBN 978-80-570-3145-1.

Medzi zaujímavé, no v rámci slovenskej historiografie zatiaľ menej frekventované témy, patrí aj história športu, resp. minulosť rôznych športových disciplín a klubov. I napriek tomu, že ide z časového hľadiska o relatívne „mladú“ históriu, koncentrujúcu sa prevažne na obdobie 20. storočia, predstavuje z hľadiska poznávania každodenného života a voľnočasových aktivít našich predkov veľmi dôležitú oblasť.

Vzhľadom na skutočnosť, že autori publikácií venujúci sa dejinám športu vo väčšine prípadov nie sú školení historici, býva ich obsahová stránka i celková úroveň rôzna. V niektorých prípadoch ide skôr o prehľad vybraných výsledkov, prepis klubovej kroniky, výber fotografií či súbor novinových článkov. Našťastie existujú aj prípady, keď výsledná publikácia predstavujúca výsledok dlhoročného úsilia autora pretaveného do podoby zrozumiteľného, logicky členeného odborného textu, pričom okrem samotného športového klubu či konkrétnej disciplíny je pozornosť venovaná aj širším súvislostiam. Do tohto okruhu zaujímavých a hodnotnejších publikácií je možné zaradiť aj prácu M. Belása

„100 rokov futbalu Považská Bystrica 1921 – 2021“.

Z hľadiska rozsahu i celkovej úpravy skutočne veľkoryso koncipovaná publikácia prostredníctvom množstva dlhších či kratších kapitol oboznamuje čitateľa v chronologickom slede so storočnou históriou futbalu v Považskej Bystrici. Už toto členenie zaujme, vychádza totiž z množstva zmien názvov, ktoré dnes už pod hlavičkou Mestské športové kluby postupne mal. Odrážali sa v nich zmeny, ktoré v priebehu 20. a začiatkom 21. storočia prinášal politický vývoj, ale tiež úzka spolupráca s mestom či priemyselnými podnikmi, ktoré postupne v Považskej Bystrici vyrástli a zmenili pôvodný charakter tohto sídla. Autor viaceré z nich zachytil napríklad v častiach venovaných napríklad medzi prevádzkovej súťaži, starým pánom, zájazdom a spoločným výletom, ktoré sa síce realizovali v skromnejších podmienkach, no o to intenzívnejšie ich dokázali ľudia prežívať. Nešlo tak len o získané body a víťazstvá v rôznych súťažiach, ale najmä o radosť zo spoločne strávených chvíľ. I tu sa ukazuje, aká dôležitá a vzájomne prospešná môže byť spolupráca predstaviteľov mesta a miestnej samosprávy so športovými organizáciami.

Popri samotnej výsledkovej histórii a prehľade úspechov, či naopak pádov, ktoré futbal v Považskej Bystrici zaznamenal, poslednú tre-

tinu publikácie tvoria ďalší, pre verejnosť často menej zreteľné súčasti športového života. Tým je napríklad otázka budovania hracích plôch, výchova mládeže, medzinárodné kontakty, tréneri či rozhodcovia spojení s miestnym futbalom a celý rad zaujímavostí, ktoré autor pozbieral z nasledovaniahodnou vytrvalosťou a viditeľným zaujatím. To nezmenšilo ani vcelku pochopiteľné rozhorčenie nad „pohrebom“ futbalu v závere deväťdesiatych rokov, keď došlo k odhláseniu klubu zo súťaží, ani pád až do VIII. ligy začiatkom 21. storočia.

Publikácie pripravované športovými nadšencami, ktorí sa sledovanej problematike venujú dlhodobo, majú mnoho pozitív. Často unikátne snímky, jednotlivé postupne sa meniace znaky klubu, množstvo záznamov pamätníkov, informácií z dobovej tlače či postrehov získaných osobným pozorovaním. To všetko, tak ako je to aj v tomto prípade, vedie k vytvoreniu podrobného diela, ktoré vyčerpávajúcim spôsobom zmapovalo sledovanú problematiku. Na druhej strane úprimné nadšenie odzrkadľujúce sa v texte, či už v podobe špecifického športového žargónu, snahy v zásade o pozitívny pohľad na pôsobenie a celkový význam miestneho futbalu, či opakovanie niektorých emotívnejšie ladených formulácií (s. 175 – 176), môže pôsobiť kontraproduktívne. To však neznižuje to najdôležitejšie, význam

práce pre poznanie športovej histórie mesta. Výsledkom úsilia autora je tak čítavé, obsahovo i vizuálne príťažlivé dielo, ktoré poteší najmä považškobystrických futbalových fanúšikov.

Patrik Derfiňák

GLAESER, Edward. *Triumf mesta. Náš najväčší vynález*. Bratislava : Premedia, 2019. 400 s. ISBN 978-80-8159-773-2.

Je vznik a rozvoj veľkých miest výrazným úspechom ľudstva, alebo nie? Autor publikácie „Triumf mesta“, ekonóm, publicista a vysokoškolský pedagóg, má v tomto smere úplne jasno. Na základe množstva historických faktov i príkladov z posledných desaťročí dokazuje, že „mesto je najväčším historickým výdobytkom ľudstva“. Čísla v tomto smere hovoria pomerne jasne, väčšina ľudstva už v súčasnosti žije v mestách. Tento fakt sa pritom netýka iba západných krajín. Aj v krajinách s tradične prevažujúcim vidieckym obyvateľstvom ako India či Čína, sa situácia zmenila. V Číne sa dokonca zahusťovanie a koncentrácia obyvateľstva do väčších sídel stali súčasťou plánovaného hospodárstva tejto krajiny.

V deviatich, pomerne rozsiahlych kapitolách, sa autor pokúša o zdanlivo nemožné, zmeniť všeobecne rozšírený tradičný, nie veľmi priaznivý pohľad, na prelud-

nené, smogom a špinou zamorené veľkomestá s nedostatkom zelene a kolabujúcou dopravou. Približuje iný pohľad a predstavuje pozitíva veľkých miest. Viaceré z jeho argumentov pritom z historického, ale najmä súčasného uhla pohľadu pôsobia až provokatívne. Napríklad otázka výstavby nových mestských štvrtí, nachádzajúcich sa vo väčšej vzdialenosti od centier miest. I keď samotný zámer zmierniť tlak na preťažené centrá a poskytnúť ľuďom príjemnejšie bývanie v prírodnom prostredí je pochopiteľná, podľa E. Glaesera ide z ekologického hľadiska o škodlivú aktivitu. Prezentuje tu postupný vývoj názorov na túto problematiku od 19. storočia. Ich autori síce prezentovali rôzne výhody enviromentálneho prístupu k bývaniu, tie sa ale v konečnom dôsledku často ukázali skôr ako nevýhody. Najzreteľnejšie je to v prípade väčších nárokov na zdroje ako elektrina, pohonné hmoty, ale aj poľnohospodársky využiteľná pôda. Tej potrebujú satelitné sídliská podstatne viac ako bývanie priamo v centrách. Z tohto pohľadu sa podľa názoru E. Glaesera pomocou regulovaného zvyšovania hustoty obyvateľstva dajú výrazným spôsobom znížiť množstvá pohonných hmôt potrebných na dopravu i energie na vykurovanie. Budovanie nových domov či obytných celkov v už tak husto zastavaných

mestách celkom prirodzene naráža na nesúhlas obyvateľov. Ten by však v konečnom dôsledku mal ustúpiť verejnemu záujmu. V tomto prípade však napríklad autor neberie do úvahy vysoké ceny pozemkov i nehnuteľností, ktoré z ekonomických dôvodov reálne vytláčajú ľudí na lacnejšiu periferiu.

Uvedený názor oponujúci zvyčajným pohľadom na problematiku minulosti, súčasnosti i budúcnosti miest však nie je zďaleka ojedinelý. Rovnako totiž pristupuje k vyvráteniu názoru, že slumy, kde žijú najchudobnejší obyvatelia miest, sú dôsledkom nezvládnutej situácie pri raste a rozširovaní miest. I tu podľa neho platí skôr opačný prístup. Tieto štvrte chudobných tak nie sú prejavom slabosti, ale naopak sily miest. Žijú v nich totiž často ľudia, ktorí prichádzajú z oblastí, kde by mali ešte horšie životné podmienky ako v tomto prostredí. Ako príklad uvádza nigérijské mesto Lagos. Skôr, ako ľuďom v slumoch, je tak podľa jeho názoru potrebné pomáhať ľuďom na vidieku, kde je chudoba ešte väčšia.

Ani mestá však nezaznamenávajú vždy iba úspech a rast. Na príklade Detroitu ukazuje, prečo kedysi bohaté a úspešné mesto stratilo viac ako polovicu svojich obyvateľov, navyše nezamestnanosť tam dosahuje aj viac ako 20 %. Dôvodom tohto stavu je priveľká zameranosť na automobilový priemysel. So zmenami vo výro-

be a nárastom lacnejšej konkurencie, táto „výrobná dielňa“ prestala byť zaujímavá pre podnikateľov i samotných obyvateľov. Pre mestá sa podľa názoru niektorých môžu v budúcnosti stať hrozbou aj rýchlo sa rozvíjajúce informačné technológie. Informácie sa vďaka nim stávajú rýchlo a pomerne lacno dostupné prakticky po celom svete. Faktom však zostáva, že človek je tvor spoločenský. Pri práci či zábave potrebuje kvôli inšpirácii aj osobný kontakt, ktorý predsa len v najväčšej miere poskytuje práve mestské prostredie. Vo veľkomesťoch sa koncentrujú aktivity nadnárodných firiem, výskumné centrá, vzdelávacie či kultúrne inštitúcie. Tu sú strediská výmeny tovarov a kapitálu. Do miest smerujú prisťahovalci hľadajúci lepšie životné podmienky.

Práve preto si mestá i v budúcnosti nepochybne zachovajú svoj význam pre rozvoj spoločnosti i zachovanie udržateľného vývoja.

Mnohé myšlienky prezentované E. Glaeserom sú nepochybne zaujímavé a nútia čitateľa zamyslieť sa nielen nad minulosťou či súčasnosťou, ale najmä nad budúcnosťou veľkých miest. Problém je však podstatne zložitejší a regionálne podmienky príliš rozdielne na to, aby v niektorých prípadoch predsa len príliš akademické názory autora bolo možné automaticky akceptovať. Veď v konečnom dôsledku ani on sám nemá jasno v otázke, či sa má v duchu svojich v publikácii prezentovaných záverov presťahovať z predmestia do centra mesta.

Patrik Derfiňák

Autori čísla:

doc. PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

PhDr. Ján DŽUJKO, PhD.

Mgr. Dagmar KAŠPRIŠINOVÁ

prof. PhDr. Peter KÓNYA, PhD.

PhDr. Peter KOVAL, PhD.

Dr. Kornélia TOMA, PhD.

Recenzenti čísla:

doc. PhDr. Miloslava BODNÁROVÁ, CSc.

doc. PaedDr. Nadežda JURČIŠINOVÁ, PhD.

doc. PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

doc. PhDr. Martin JAVOR, PhD.

Mgr. Annamária KÓNYOVÁ, PhD.

Prof. PhDr. Peter ŠVORC, CSc.

Informácia pre autorov

AHP uverejňuje príspevky z histórie a prírodných vedných odborov. Sústreďuje sa najmä na publikovanie najnovších výsledkov vedeckého výskumu bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia. AHP uverejňuje príspevky v slovenskom, českom alebo niektorom svetovom jazyku.

AHP uverejňuje najmä vedecké štúdie a odborné články, ďalej polemiky, materiály, dokumenty, recenzie, anotácie, glosy z histórie a prírodných vedných odborov a správy, týkajúce sa vedeckého a spoločenského života.

AHP vychádza dvakrát ročne. Uzavierka prvého čísla je vždy k 15. marcu a druhého čísla

vždy k 15. septembru príslušného kalendárneho roka.

Vedecké štúdie a odborné články posudzujú dvaja nezávislí recenzenti, ktorých určí redakčná rada a ktorých posudok je podkladom pre rozhodovanie redakčnej rady o zaradení príspevku do AHP. O zaradení ostatných príspevkov rozhoduje redakčná rada na návrh predsedu redakčnej rady.

Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori. AHP uverejňuje aj príspevky a názory, ktoré nemusia byť v súlade s mienkou všetkých členov redakčnej rady. Nevyžiadané príspevky nevraciamy.

Prosíme autorov, aby dodržiavali nasledovné spôsoby popisu dokumentov:

1. Knihy / Monografie. Prvky popisu:

Autor. *Názov* : *podnázov (nepovinný)*. Poradie vydania. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania. Rozsah strán.

Ak sú traja autori oddeľujú sa pomlčkou. Ak je viac autorov ako traja uvedie sa prvý autor a skratka a kol. alebo et al. ak je to zahraničné dielo. Prvé vydanie sa v citačnom popise nemusi uvádzať.

Príklad:

TIMKO, J. – SIEKEL, P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004. 104 s.

2. Článok v časopise Prvky popisu:

Autor. *Názov*. In *Názov zdrojového dokumentu (noviny, časopisy)*. ISSN, rok, ročník, číslo zväzku, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

STEINEROVÁ, J. Princípy formovania vzdelania v informačnej vede. In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, 2000, roč. 2, č. 3, s. 8 – 16.

3. Článok zo zborníka a monografie.

Prvky popisu: Autor. *Názov článku*. In *Názov zborníka*. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for "green works" in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture*. Pavel Zedníček. Lednice : Mendel

University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

4. Elektronické dokumenty – monografie.

Prvky popisu: Autor. *Názov* [Druh nosiča]. Vydanie. Miesto vydania : Vydavateľ, dátum vydania. Dátum aktualizácie. [Dátum citovania]. Dostupnosť a prístup.

Príklad:

SPEIGHT, J. G. *Lange's Handbook of Chemistry* [online]. London : McGraw-Hill, 2005. 1572 p. [cit. 2009.06.10.] Dostupné na internete: <http://www.knovel.com/web/portal/basic_search/display?_EXT_

5. Príklad na heslo zo slovníka (Encyklopédie)

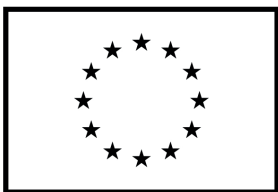
Slovenský biografický slovník. II. zväzok E-J. Zodp. red. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Krajňák Michal, s. 228 – 229.

6. Odkaz na archívny dokument. Prvky popisu:

Archív (zaužívaná skratka), názov fondu, signatúra (príp. inventárne číslo, krabica, č. mikrofilmu a pod.), špecifikácia dokumentu

Príklad:

SNA Bratislava, Národný súd, II. A 880-881, osobný spis G. Fritza. BArch Berlin, R 70 Slowakei / 216, správa z 15. decembra 1940. AACass Košice, Apoštolská administratúra Prešov, č. 3406/1939, list K. Körper Čárskemu z 29. 9. 1939.

Európska únia

Európsky fond regionálneho rozvoja

Agentúra

Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR
pre štrukturálne fondy EÚ

*„Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku.
Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ“*

Operačný program
VÝSKUM a VÝVOJ

**Publikácia je vydaná ako periodikum v rámci
„Centra excelentnosti sociohistorického
a kultúrnohistorického výskumu“**

ih

**INŠTITÚT
HISTÓRIE**

Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove

ISSN 1336-7528

9 771336 752000